

Haditudósító levelek

az 1870-71-iki
= német-francia háború szinteréről =

ÍRTA

Dr. alsócsernátony CSIKY
KÁLMÁN

KIADTA ÖZVEGYE

Ára 2 korona 40 fillér

LAMPEL- R. KÖNYVKERESKEDÉSE
(Wodianer F. és Fiai részvénytársaság)
Budapesten, VI., Andrásy-ut 21.

Merkúr-nyomda Papnövelde u. 6. IV., Papnöveldé-utca 6.
Telefon.

ELŐSZÓ.

Boldogult férjem még életében összegyűjtötte és sajtó alá rendezte a kisebb irodalmi munkáit, melyek tőle 1870. óta részint napilapokban, részint folyóiratokban s önálló füzetekben jelentek meg. A most folyó európai háború indított arra, hogy ezekből, az 1870-71-iki német-francia háború színteréről szóló harctéri leveleit közre bocsássam. Ez volt az első rendszeres magyar haditudósítás, mely mint ilyen, méltónak látszik az összegyűjtésre és fönmaradásra. Ezek a harctéri levelek sok érdekes részletet tartalmaznak azon korszak történelmi eseményei köréből, s az akkor 27 éves ifjú férfinak fölfogását, stílját oly világításban tüntetik föl, melyre nekem, a hitvesnek, szabad kegyeletes büszkeséggel tekintenem. Nem lesz érdektelen a mai világesemények hatása alatt, a nagyobb-részt szintén ugyanazon színterén várható, ugyanazon ellenfelek között folyó harcokat követve, a multak felidézése.

Többször említette előttem férjem, hogy e cikkek egyike és másika méltó feltűnést keltett az akkori politikai körökben, amiért is a jelenlegi magyar közönség szives érdeklődésébe ajánlom ezen munka pártfogását.

Budapesten, 1914. augusztus hó.

özv. alsócsernátoni *Csiky Kálmánné.*

Tudósítások és cikkek az 1870/71 évi francia-német háború idejéből.

A franciák császára 1870. július 18. napján hadat izent a porosz királynak. A „Pesti Napló” július 19-iki esti lapjában a következő közlemény jelent meg: „A Pesti Napló hadi tudósítója a porosz táborban, *Csiky Kálmán* munkatársunk, Pestről tegnap este utazott el rendeltetése helyére.”

A „Pesti Napló”, főszerkesztője akkor b. *Kemény Zsigmond*, felelős szerkesztője *Urváry Lajos* volt. A láng-lelkű főszerkesztő szelleme már ez időtájban kezdett elhomályosulni; mindennap belátogatott ugyan a szerkesztőségbe; érdeklődött a lap iránt, Urváryval hosszasan is elbeszélgetett; tudakozódott tőle felőlünk, fiatal munkatársak felől; de tollával már nem volt képes hírneves lapját szolgálni. Minden terhe ennek a felelős szerkesztő, Urváry Lajos fiatal vállaira nehezkedett, ki anélkül, hogy publicistikai tehetség lett volna, politikus érzékével, ügyességével, mozgékonyásával, legelső államférfiaink bizodalmanak birtokában, igen jól töltötte be szerkesztői hivatalát. A szerkesztőségen kívül, de a lappal régi viszonyban álló írók, köztük Gyulai Pál és Salamon Ferenc is, valamint Deák-párti képviselők, gyakran keresték föl személyesen vagy cikkeikkel a lapot. A belső munkatársak közül a prim-hegedűt Bródy Zsigmond játszotta; finom elme, nagy tájékozottság úgy a belső, mint a külső politika terein, éles ítélőtehetség és erőteljes styl jellemezte dolgozatait, melyek a lap élén jelentek meg. Matlekovics Sándor gazdasági és pénzügyi cikkeket írt. Bérezik Árpád is állandó összeköttetésben állott lapunkkal, melynek belső dolgozó-társai közé tartoztak még a már említetteken kívül dnAcsádi Ignác, később a M. Tud. Akadémia tagja, Seidl Ambrus, Ábrányi Emil s még többen. E sorok írója

az 1870. év elején lépett a szerkesztőség tagjai közé, s a háború kitöréséig lefolyt félév alatt a lap közgazdasági rovatát vezette, hűségesen látogatván a gründolás eme gazdag korszakában virágzott — s többnyire hamar el is virágzott — mindenféle társulatok közgyűléseit.

Mikor az óriásinak ígérkező háború kitörése már bizonyosra volt vehető: Urváry fölszólított, hogy nem volnék-e hajlandó a háború színterére a P. N. tudósítója szerepében elmenni? Készségesen s habozás nélkül fogadtam az ajánlatot. Azt gondoltuk mindannyian — s ki képzelte volna akkor nálunk másként? — hogy a francia hadsereg fog keresztül törni a Rajnán, Mainz és Frankfurt tájékán, s a csaták színhelye Németország lesz, talán egész Berlinig. így hittük ezt. Nekem mindazok a vidékek jó ismerőseim. Négy és öt évvel azelőtt, mint egyetemi hallgató, megismertem az északi és déli német országokat; az 1866-iki háború eseményeit is ott éltem át, mind a békekötésig. Azon időben bizony épen hadköteles lettem volna én már; de hát az általános katonakötelezettség még nem volt behozva, s mi magyar fiúk szégyenkeztünk német tanuló társaink előtt, kiket egymás után szólítottak be a zászlók alá, egy kis fegyvertánra, véres friss csatára, kit a porosz hadseregbe, kit az osztrákokkal szövetséges délnémet csapatokhoz. Most tehát ismét alkalmam lesz azokat a hadi mozgalmakat, bizonyára nagyobb arányokban látni, megint nem fegyverrel ugyan, csak tollal a kézben. Greguss Ágost épen ott volt a szerkesztő szobájában, mikor Urváry ezt a küldetést megbeszélte velem. Tetszéssel kísérte vállalkozó kedvemet. „Boldog ifjúság — monda — mely a dolognak nem fontolgatja nehézségeit és veszedelmeit, csak a vonzó oldalát nézi!”

Az úti előkészületek kevés időt vettek igénybe. Az egyetemen jogi vizsgára voltam előjegyezve; azt áttéttem októberre, hiszen addig — gondolám — bőven bevégződik a háború. Az áldott emlékű Wenzel bácsi, akkor jogkari dékán, szívesen egyezett bele, még örült is vállalkozásomnak, mely akkor még szokatlan dolog volt. Néhány térkép, egy tábori látcső, kevés málna, egy törös bot; ennyiből állott útravaló készletem. Még revolvert sem vittem magammal, amiért később Forbachnál meg is

rótt *egy* jó német tiszt, mondván: „útszélen akármelyik bokorból megrohanhatja önt, mint vélt poroszt, egy elkeseredett francia paraszt is, vagy egy kóbor katona.” Kiadásaim fődőzéséhez hozzájárult a Pesti Naplón kívül a Pester Lloyd is, mely a harctérről küldött leveleimet egyidejűleg közölte a magyar lappal mindaddig, míg később katonai szaktudósítót nem tartott a háború színhelyén (ha jól emlékszem: Danzev Alfonz személyében).

Július 18-án este utaztam el Pestről Borostyán Nándorral együtt, kit a „Hon” küldött ki szintén harctéri tudósító minőségében. Én őt Bécsben hagytam el, honnan Borostyán Svájcra át Franciaországba, Parisba utazott. Az én utam első célpontja Frankfurt volt a Majna mellett, amelynek vidékét helyesen sejtettem meg a német hadak gyülekező központjául. Csak a hadjárat további lefolyása \ iránt voltunk teljes csalódásban, nemcsak a Pesti Napló és én, hanem Európa közvéleményének nagy többsége is. Bécsben egy pár nagy hírlap szerkesztőségén kívül fölkerestem külügyminisztériumunkat is, amelynek magyar osztályfőnöke akkor b. Orczy volt, a későbbi miniszter, osztrák osztályfőnök pedig b. Hoffman. Ez utóbbi szíves készséggel állítatott ki részemre egy-egy ajánló levelet a párisi és berlini osztrák-magyar nagykövetségekhez. A nagy pecsétetes két levél ma is megvan papírjaim közt; nem használhattam föl őket az illető helyeken, de minden eshetőségre való tekintetből jó volt azokat akkor magamnál tartani. A Pesti Napló szerkesztőjétől is volt egy francia nyelvű igazolványom.

A harctérről írott tudósításaim egyik irányban Forbachig terjednek, mely község már francia földön feküdt, Saarbrückentől befelé. Innen Metz alá az óriás hadi torlódások miatt csak úgy mehetek vala – amint jóakarató német tisztek tanácsolták, – ha háttas lovat szerezhettem volna, vagy ami még célszerűbb: kocsit, két lovat veszek és egy kocsist fogadok. Könnyű az a Times és más gazdag lapok tudósítójának; egy szegény magyar laptól nem telik ilyen áldozat. Urvárnak megírván a körülményeket, értesített, hogy a lap az előre megállapítottan felül nagyobb összegeket nem bocsáthat rendelkezésemre, minélfogva tartsam magamat és működésemet az eddigi

költségek határai közt, s ha a hadjárat előnyomulását nem követhetem, tartózkodjam mégis a határszéli német tartományok jelentősebb pontjain s városaiban és kísérem figyelemmel a hadi események változásaihoz képest a nép körében alakuló hangulatot, s így nyert közvetlen tapasztalataimról értesítem a magyar lap olvasó közönségét. Mielőtt ezt az utasítást követtem volna, elmentem a csatater egy másik részére Strassburg alá, mely már ekkor – szeptember elején – vagy két hét óta fejtett ki hősi ellenállást a német ostromló sereg ellen. Ez erősség vívása nyújtotta talán az egész nagy háború szörnyűségében és tartósságában legmegkapóbb képét. A kisebb várak ellenállása rövid volt; Metz és Paris messze kiterjedő erődíjnek övezete nem engedte meg az ostrom tömeges összpontosulását, s inkább viselte magán az ostromzárolás, mint a várívás jellegét; Sedan borzalmas katasztrófája néhány óra alatt lefolyt. Itt vívók és vívottak hosszú heteken át állottak szemben egymással; ágyúütegek sorai tág gyűrűzetben ontották éjjel-nappal tűzgolyóikat egy központra, mely egy ősrégi műveltségű nagy várost világhírű dómjával, majdnem százezernyi lakosával foglalt magába. „Az ágyúzás szakadatlan, hatása romboló, kietartók leszünk” – tudata a francia várparancsnok kormányával, a hősiesség bátorság s a remény nélkül való elszántság nyugalmaival. Ennek a titáni harcnak lettem tanújává két napon át. Azután a délnémet városokban időztem, míg a háború futótüze már Sedánnál égett s fölperzselte a francia avart már a fővárosig. Heidelberg, Mannheim, Stuttgart és München városokban időztem, a következő hetek alatt, a diadal lázában pihegő, egész természetükben megváltozott délnémet lakosság közt. A harcok teréről már csak a tömérdek sebesült és hadifogoly, meg a zsákmányul esett ágyúk, zászlók érkeztek hozzánk; de a politikának, a jövő alakulás problémáinak ércolvadéka e városok polgárságának kohóiban izzott, hogy majd annak a nagy német államférfinak conceptiója szerint öntessék formába. Kétség, remény, hazafiasság, chauvin túlzás, szerénység, gőg, józanság, mámor: egyaránt és egymás mellett uralkodott a váratlan szerencsétől elkábult tömeg szavában és viselkedésében. E jelen-

ségnek tulajdonítsa olvasóm, ha azt látja, hogy míg a német nemzet fegyveres része hősiességének mindig tisztelettel adózom, addig nem leplezhettem ellenszenvemet szemben a nyárspolgárok elbizakodottságaival, most a szerencse napjaiban. Mi lesz ebből, ha ez a gögös, minden más nemzetet és államot lenéző szellem fog majd úrrá lenni az egyesült nagy német nemzet és egységes birodalma fölött? Hála a német fejedelmek és államférfiak bölcsességének: nem így lett; a külföld e részben való aggodalma tárgytalanná vált. Több mint három évtized történelme immár a bizonyosság, hogy ha a németek hallatlan s nem várt diadalának meg is lett az előre jósolt eredménye, hogy Európa államainak folyvást fokozódó fegyveres erő kifejtése a revanche-nak még mindeddig ki nem hűlt eszméje következtében már szinte elbírhatatlan terheket rótt a vezérlő államokra: de azt mindenkinek el kell ismerni, hogy a német császárság mérsékelten használta föl kivívott elsőrangú állását, a békének inkább öre, mint zavarója volt, s duzzadó hatalmának fölöslegét nem e földrész nyugalmanak megbontására fordítá, hanem a tengereken túl keres alkalmat és tért erőinek érvényesítésére. Mindez akkor még nem volt előre látható; a nagy többség nálunk is, és nemcsak a közönség, hanem a politikával illetékesen foglalkozók közül is, a francia nemzet iránt érzett rokonszenvet; a sors kegyencét, a németet, bizalmatlan szemmel tekintette. Ez a fölfogás ömlik el a következő, több mint harminc évvel ezelőtt írott tudósításaimon és cikkeimen. A német nemzet kultúráját, melynek emléjéből magam is bőven táplálkozám, akkor is szerettem és becsültem; fiai közül sok jó barátom volt; de az egységessé vált németiség politikájától félttem, s féltettem tőle főleg hazám jövőjét. Ma másra tanít az európai constallatiók elfogulatlan megfigyelése. A magyar nemzet helyzete nehéz most is, mint volt mindenkor. De az Ausztriával való államjogi viszonyunk keretében, még fokozottabb mértékben, a mi egyetlen biztos hátvédünk csak a mostani, vagy a mostaninál még erősebb német birodalom lehet; minden más irány felé kénytelenek leszünk frontot csinálni s védelemre készen tartani a fegyvert.

Ily körülmények közt talán jobb is lett volna a francia-német háború idejére vonatkozó s név nélkül megjelent ez irataimat a Pesti Napló régi köteteiben hagyni és átadni a feledékenységnek. De másrészt mint azon korszak világrendítő eseményeinek bár egyéni és egyoldalú, de igaz és őszinte rajzát nyújtó adalékok, mégis érdemek talán arra, hogy újra fölélesztettem őket, annyival inkább, mert a magyar hírlapirodalomban valószínűleg ezek voltak az első, vagy az elsők közül való harctéri tudóstíások, melyek eredeti forrásból folytak és nem idegen lapok közleményeiből vétettek át. Hiányzik e tudósításokból természetesen az, ami ma már a harctéri tudósítói szolgálatnak elengedhetetlen kelléke: a *gyorsaság*, ami egyedül a távírdai közlés útján érhető el. Dehát harminchárom évvel ezelőtt és egy magyar hírlap szűk anyagi támogatása mellett, lehetett volna-e erre gondolni!

Legyen szabad e bevezető sorok végén még egy apróságot megemlítenem, mely azonban fontos dolgokra vet világot. Az 1870-iki háború előtt s azután is mindaddig, míg gr. Andrassy Gyula a magyar miniszterelnöki állást a közös külügyminisztérium vezetésével nem cserélte föl a grófi család egyetlen, akkor serdülő leányának, Ilona grófnőnek naponkint leckét adtam a miniszterelnöki palotában a magyar nyelv s irodalom, meg a történelem tárgyaiból. A férjéhez mindenben oly méltó Katinka grófné, ki már előbb ismert, szólított föl e föladatra, s azután is többször részesített abban a megtisztelésben, hogy a leánya tanítását illető dolgokban megkérdezze tanácsomat. Mikor én a háború színhelyére elutaztam, csakhamar a miniszterelnök is – a király egyenes kívánságára – áttette lakását családjával együtt Schönbrunnba, hogy ez oly válságos napok alatt mindig Ő Felsége közelében legyen. Ősszel ismét visszatért a grófi család Budára, s én is megérkezvén német földről, október elején tisztelegtem a miniszterelnöknek előtt. A folyó nagy események fölött nem lehetett hallgatással elsuhanni. De mennyire megvoltam lépetve, mikor a különben is rendkívül szellemes hölgy, aki leánykorában hosszabban tartózkodott a francia fővárosban, sőt dicső férjével is. ott ismerkedett meg, aki tehát a francia nemzet iránt bizonyára őszinte

rokonszenvet érzett, most teljesen elítélte a követett francia politikát, igazságosnak monda annak bukását. Szóval a főúrasszonynak, aki a forrongó napi kérdések tűzhelye mellett közvetlenül ott állott, szavaiból meglepetésemre láttam kibontakozni azt a politikai fölfogást, mely azután épen gróf Andrássy Gyula által jutott érvényre, s a német császársággal való szövetséget tette nemzetközi viszonyaink sarkkövévé. Ez volt első kiábrándulásom azon érzelmek hatásából, melyek a letiport francia nemzet iránt éltek az én szivemben, mint sok milliókban, s melyeknek lehet a következő irataimon végig érezheti az olvasó.

Budapest, 1903.

Csiky Kálmán.

1.

P. N. 1870. jul. 26. esti kiad.

Frankfurt, jul. 22. A Majna-parti városból, mely a minden percben tényleg megindulható nagy háború színhelyének körülbelül központján esik, kétségkívül harcias mozgalmak és jelenetek leírását várja a közönség. E jelen pillanatban azonban az önök tudósítója még csak a legszerényebb mérvben sem képes az e nemű várakozásoknak eleget tenni; mert itt legalább, és azt hiszem, a háború színhelyének más közeli pontjain is, az a lélekállapot uralkodik, mely a figyelmes vizsgáló előtt olyannyira hasonlít a természet azon titokzatosan félelmes nyugodtságához, mely a nagy zivatar kitörését meg szokta előzni. Elhallgat akkor a szélnek rengető zúgása, a természet visszatartani látszik lázas leheletét, hogy azután annál rohamosabban önthesse ki pusztító és tisztító hatalmát. Ezek a várakozásnak legkínosabb pillanatai; a következők, bármily eredményt szüljenek is, *könnyebbülést* mindenestre fognak hozni a szorongva figyelő népek lelkére.

Az itteni hangulat ez általános vonásain kívül tudósítói tisztem keretébe fog tartozni dél-németországi utazásomnak a háborúra vonatkozó tapasztalatairól is szólanom.

Bécsben a közös külügyi minisztériumnál kiküldetésem sikerének elérhetését illetőleg nem sok biztatást nyertem ugyan, de annál több jóakaratóu készséget arra, hogy megbízatásom, mi az ajánló leveleket illeti, kormányi

támogatásban is részesüljön. Ekként megvigasztalódva, a nyugoti vaspálya gyorsvonata röpített célpontom – a Rajna felé. A vasúti tisztek azon tanácsot adták, hogy egyelőre csak Passauig váltsak jegyet, mert azontúl a csapatszállítások miatt a rendes személyszállítás kétséges; s célszerűbb lesz a délnémet pályákon is darabonként egy-egy jelentékenyebb állomásig venni meg az utazójegyet s úgy a lehetőséghez képest mindig tovább; az utazásnak e módja nem tartozik ugyan a legkellemesebb élvek közé; de követni célszerűnek látszott nemcsak előttem., hanem többi, szintén a Rajna felé törekvő útitársaim előtt is. Hiába, hadi lábon állunk!

Beszélgésünk természetesen a háború körül forogt. Egyik szomszédom szász volt, gazdag gyáros. A porosz politika iránt nagyon kevés rokonszenvvel viselkedtek ugyan, de ezt a harcot német nemzeti érdekűnek tartja s különös büszkeséggel említi föl, hogy a szászok maguk számára kérték ki a dicsőséget, első sorban harcolhatniuk a franciák ellen. Egy másik utazótársam Rajnavidéki porosz volt; Magyarországon foglalkozott, s most, midőn két testvére hivatott fegyver alá, ő haza siet öreg szüleinek támogatására. A velem szemközt ülő útitársunkat nagyon kevésbé látszott érdekelni a háború ügye; török dohányából nyugodtan csinálgatta és szívta egymásután szivarkáit. Később beszédbe elegyedvén velem, megkérdeztem nemzetiségét. Némi vonakodással monda, hogy ő Oláhországban lakik, de sietett utána tenni, hogy különben korfui születésű. Beszédünk politikai térre ment át; ő nem vesz részt a politikában – monda, – nincs kedve hozzá; kormányuk tehetetlen; zavar, fejtelenség uralkodik mindenben. Általában nagy keserőséggel szólott hazája ügyeiről s okosabbnak tartja az azzal való bajlódás helyett Ostendeben tölteni a fürdői nyugalmas napokat, ha ugyan a poroszokon keresztül tud jutni.

Passau-nál egy lovas tábor emlékeztetett rá, hogy már hadviselő országban vagyunk. A pályaudvarokban azonban csak szórványosan találunk katonai csapatokat; mert ami készen állott, az már mind a Rajna partjain van; a többi bajor katonaság fölszerelésével pedig nincsenek még elkészülve.

Azon nem nagy számú bajor csapatoknál azonban, melyeket láttam, semmi lelkesedést nem észleltem sem a tiszteken, sem a legénység közt. Sőt inkább aggályos levertség ült arcukon. Nem is csoda! Egy oly harcba indulni, melynek indoka őket egyenesen nem érdekelte, melynek kimenetele akárhogyan folyjon is le, a délnémet államokra nézve kedvező csakugyan nem fog lenni; nem lehet valami nagyon lélekemelő. Azután meg a bajorokat és württembergieket kétségkívül nagyon készületlenül találta ez a hirtelen született háború.

Az egész ország, hol rajta a vasút áthalad, olyan szomorúnak, olyan pusztának tűnik föl. Némely állomásnál alig volt ember látható; a mezőkön a vetések még nagyobb részben lábba állanak; de alig lehet itt-ott egypár aratót munkában látni. Az erőteljes fiatal kezek sarló helyett fegyvert fognak távol az ország Rajnán-túli darabjában s készülnek a véres aratásra. Tekintsen akárki végig itt a termékeny bajor rónaságon és lássa a megáldott mezőket elhagyatva, lássa az öreg földműves embert sírva bocsátani erőteljes fiait – kikkel együtt vígan reménylette kötözni a kévéket – egy pusztító harcban: nem kell sentimentalisnak, nem kell túlzó filantrópnak lennie, hogy művelt századunk ezen sajnálatos barbárságát, a háborút, elkárhoztassa, s a dicsvágynak a népek jólétét ekként dülő őrvongására átkot mondjon.

Az éj befödte jótékony sötétével a bánatos mezőket. Egy fiatal tiszt lépett be hozzánk. Szomorúan, félrefordított arccal tekintett ki az éjszakába. Szinte sajnáltam megszólítani; de mégis érdekelt tőle némely fölvilágosításokat szerezni. Szíves udvariassággal felelt kérdéseimre; de más eszméssel látszott foglalkozni. Nem háborgattam; újra nézett-nézett ki az éjbe. A legközelebbi állomáson a pályaudvarban fölállított legénységhez kiszállott.

Nürnberghez érkeztünk meg. A mostani nagy események eszmekepcseltnél fogva önkéntelenül eszébe juttatják az embernek, hogy e város volt a Hohenzollern család hatalmának bölcsője. Hatszáz évvel ezelőtt a Habsburgok elseje Rudolf császár a Zollerni grófot Frigyeszt adományozta meg a nürnbergi várgrófsággal. Az akkori várgrófok ma hatalmas fejedelmek, az akkori híres Nürn-

berg ma jelentéktelen hely hajdani szerepéhez képest. Mit fog egy újabb *hat század* írni Európa térképére? ezt akartam magamtól kérdezni; de azután szűkebbre szabtam a kérdést: mit fog Európa történetének könyvébe beírni a legközelebbi *hat hét?!*

Előbbi útitársaim közül a többszöri ki- és beszállás után csak az oláhországi görög volt még velem s nem látszott valami különösen örvendezni rajta, amint Nürnbergben ismét egy oláh család kászolódt be coupénkba. Csinos fiatal nő s valódi rumén bojár férj voltak az érkezők, egy féléves vidoran rúgkapálózó kis gyermekkel, annak a dajkájával s egy kis kutyával együtt. Ezeket is elzavarta a háború egyik németországi fürdőről s most mentek tovább. A két hazafi fölismervén egymás nemzeti-ségét, beszédbe elegyedett; én velem elsőben csak a másik tolmácsolásának segélyével! váltott az ujonérkezett egyes kérdést, mert német tudománya alig terjedt tíz szónál tovább. Amint azonban megkérdeztem, hogy nem tud-e franciául, e nyelven kezdett beszélni, még pedig tökéletes gyakorlottsággal és szép kiejtéssel. Tüzes román hazafi volt, nem minden világismeret nélkül, de nemzetének szokásos szűk politikai látkörével. Szerencsésnek mondotta hazáját, melyet nem fenyeget semmiféle európai válság, mely nem akar a háborúba keveredni, de senki sem is támadhatja meg, mert az összes hatalmak protectiója alatt áll. Az oroszoknak nagy ellensége minden rumén – azt monda – sa magyarok nagyon rosszul cselekszenek, hogy elnyomják az oláh fajt, ahelyett, hogy közös ellenségük ellen Romániával szövetkeznének. Az igazságtalan vádat természetesen nem hagytam viszonzás nélkül s utaltam különös merész álmaikra, melyek a Tiszáig nyúlnak, stb. Fölhozta a tótfalvi oláh zsellérek ügyeit; de végre beszélgetésünk ingerültté kezdvén válni, áttértünk a jelen háború esélyeinek találgatására. Útitársam a francia katonaságot Franciaországban való sok évi tartózkodás után, mint monda, igen jól ismeri, s tökéletesen hiszi, hogy németek fogják a rövidebbet húzni. Rémséges dolgokat beszélt a turcos és a zúav csapatok harcolási módjáról. Az éjét szerencsésen átvirrasztottuk.

Hanauban tetemes számú behívott katonaság jött

vonatunkra. Síró apák, anyák és nővérek álltak a pályaudvar rácsozatánál. A fiúk – hesseniek – igyekeztek vigak lenni. Egy fiatal leány hazafias, pathossal szavalta előttük, hogy miként fogják kiűzni német földről a franciákat.

Frankfurt, mint elől írárom, csöndes. Katonáságot itt igen keveset lehet látni. Az emberek járnak-kelnek mindennapi foglalkozásuk után; semmi harcias izgalom. Ugy látszik, hogy már minden kész katonaság a Rajna mellett és azon túl van összpontosítva. Ha akadályokra nem talállok, a napokban meglátogatom Mainz, Heidelberg, Mannheim és Köln vidékét. Az összeütközés hírért minden perc meghozhatja; de még napokig is kimaradhat. A franciák a délnémetek Poroszországhoz való csatlakozása miatt valószínűleg a Majna-vonalra és így Frankfurt környékére fogják főerejüket vetni.

2.

P. N. 1870. jul. 27. esti kiad.

Frankfurt, jul. 23. Mint, tegnapi levelemben írárom, Frankfurtban nem mutatkozik valami harcias mozgalom és hangulat. Ma azonban több porosz katonaság látható a városban. Az tagadhatatlan, hogy a porosz hadi nép nagyon előnyösen válik ki a többi német csapatok közül. Hogy jól vannak felszerelve és iskolázva: azt tudja az egész világ; de azonkívül is külsejükben van valami nyugodt komolyság, ami a katonáknak nagyon jól áll. Emellett rendesen jól megtermett erőteljes emberek; habár ismét épen ezen tulajdonságuk az, mely a francia katona könnyed ruganyossága és élénksége mellett a harc-
térén nem igen nyújthat részükre előnyt.

A német lapok bizonyosan Pestre is elviszik a hírt azon roppant lelkesedésről, mely Németországban az u. n. „nemzeti harc” iránt fellobbant.

E lelkesedésnek azonban – amennyiben tényleges bizonyosságokban is nem mutatkozik – teljességgel nem kell nagyobb jelentőséget tulajdonítani, mint amilyent a körülmények megengednek és kimagyarázhatóvá tesznek. Az oly lelkesedés, mely a katonaságon kívül egy-egy

lármás „Bierlokal”-ban keletkezik, itt is csak olyan füst és pára, mint akárhol. A szó nagyon olcsó; de azzal még nem sokat segít senki a haza ügyén, ha hazafias szónoklatokat tart egy-egy „lelkesült” társaságában, melynek egy tagja sem készül a nagy nemzeti tusa küzdőterére kilépni; hasonló mérv alá foghatjuk a hódolati adresseket is, valamint a londoni német klub azon nagyszerű hazafias tényét, hogy a tudósítás szerint roppant lelkesedésükben egy este a német sörhelyiségekben található készletet a szó szoros értelmében „az utolsó csöppig” elfogyasztották. Adja Isten egészségökre; de jobb lett volna haza sietniök a Rajnál őrizni, mint a német jelszó most mondja: „zur Wacht am Rhein.”

Van azonban a lapokban hírdetett hazafias föllendülésnek kétségkívül komolyabb oldala és nagyobb horderejű hatása is. A német nemzetben most kezd először erőre kapni a *nemzeti egység érzete*; s az ebből eredő következmények azok, melyekkel mind az ellenségnek a küzdelem napjaiban, mind a fejedelmeknek előbb-utóbb számolniuk kell.

Ki, mint e sorok írója is, az 1866-iki háború napjaiban a német nemzetnek hangulatát megfigyelte és a mostanival összehasonlítja: tagadhatatlanul roppant különbséget talál e négy év időszak között. Akkor szakadozottság, iránytalanság uralkodott mindenütt. Magának Poroszországnak egyes tartományai közt nagyon is föltűnő különbség volt a „porosz” és „kevésbé porosz” érzelműség tekintetében; míg a délnémet országokban pedig, egy kis töredéket Badenben leszámítva, határozott poroszellenesség mutatkozott.

S ez a mély szakadás, mely Németországot a partikularizmus sáncai által annyi sok darabra választotta szét, a nép legalsó rétegéig behatott, s állambölcsek és hazafiak fájdalmasan kételkedtek, hogy a nemzeti élet e nagy sebe valaha gyógyítható lenne. És mégis négy év, vagyis a Franciaország részéről fenyegető veszély meggyógyította. Ma Németországot egy érzelm lehelte át; de én nem merném azt „lelkesedésnek” nevezni, inkább egy nagy nemzeti veszély *ébresztő riadója* az, mely fölverte a német földet az alpoktól a keleti tengerig. Poroszország

pedig, mint aki számított erre és nem rosszul számított, előrelátásának meg nem csalatkozott tudatában büszkén halad az eszmeileg legalább már egyesült Németország élén.

A német nemzetnek műveltebb osztálya, mely e nagy változást érzi, mely tudja, hogy annak jótékony eredményét még *egy* vesztes háború sem semmisítheti meg többé; az természetesen lelkesedik, ha nemis a harc iránt, melynek kimenetele felől még a legvérmesebb hazafias remény sem igen lehet bizonyosságban, de lelkesedik egy a múltnál szebb jövőért, mely a német nemzetre nézve semmi esetben nem lehet kétséges, mihelyest a partikuláris hazafiság apró látkörén túlemelkedve, magasabb nézőpontra tudott helyezkedni.

Leginkább figyelemre méltó tanújeleit nyújtják a szunnyadozó nemzeti erély fölébredésének, – ama nevetséges sörházi enthusiaszm a sokkal szemben, melyekkel némely lapok hasábjá: telvék – az *egyetemek*. Ismeretes dolog, hogy német egyetemek polgárai 1813-ban a német szabadságharc idején a nagy küzdelemben dicsőséges részt vettek. 1866-ban semmit sem lehetett ebből észlelni s megvallom, nem a legjobb véleménynyel voltam akkor a mérközések apró csatasíkjain hencegni szerető német ifjúság felől, midőn láttuk, hogy a komoly harcok napjaiban is a sörkancsóval hűtogeti lelkének csatás indulatait.

Most más idők járnak. Az egyetemi ifjúság mindenütt sok százával lép önként a zászlók alá, sőt a gymnasiumi ifjúság egy része is követi a felsőbb tanulóság szép példáját. Ez lélekemelő és jelentőségteljes látvány, mely a nemzeti harcok nagy drámájának mindig legszebb jelenetét szokta kénezeni. Magyarország ifjúsága is meg tudta ezt érteni a veszély napjaiban; csak el ne felejtse ezután is, ha szükség lesz rá. Nem „kötelezettség” ez, aminek a törvény nevezi, hanem „tisztesség”, aminek a honfiézés mondja. A nép szereti a veszély közt is élén látni azokat, kik a béke előnyeit is első sorban élvezik; s ha ott látja őket, csak akkor felejt el a nehéz szívvel odahagyott csöndes falut és a szorgalom békés műhelyeit.

Hát a költők? – a költők hogyan is maradhatnak el, hogy hangjaikat a nagy nemzeti koncertbe be ne

vegyítsék! Alig van egy, még a kisebb helyi lapok között is, mely naponként ne hozna egy-egy hazafias verset. Ezek is más hangon szólnak, mint a hatvanhatodikiak. Akkor arra szólította föl a költő, a többek között, honfitársait: „ne engedjék, hogy a magyar tüzes paripáját a Rajna vizében itassa.” Mintha bizony mi arra a dicsőségre olyan nagyon vágytunk volna! Ma merészebb szárnyat ölt a költő képzelme s a jelszó „*Elsass und Lotharingen.*” Üssétek össze a rajnai borral töltött poharat! A Rajna szolgáljon-e nekünk határu! Nem; a hernyóknak és egereknek szolgál az határu; a németet vígan szállítja egyik partjáról a másikra; azért a jelszó legyen: Elsass és Lotharingia! Nem a franciának való a Rajna; gyenge ina meg nem bírja hegyeinek tüzes borát; németnek termett az; miénknek kell lenni újra mindannak, ahol ez a bor terem: „Elsass és Lotharingia!”

Egyébiránt ama kétszáz év óta Franciaországhoz csatolt tartományok visszafoglalásáról nemcsak a költők zengenek, hanem némely lapok komoly reményt is táplálnak afelől, hogy, győzelem esetére a „német császárság” újra keblére öleli ama rég elvesztett fiait, kik pedig alkalmasint nem igen kíváncsoznak vissza. S ha e tekintetben hódító provocatiókiról szólhatunk, mindenesetre Poroszország volt előbb a kihívó fél; mert még jóval a 66-iki háború előtt közölt a ma is naivon harcias szellemű „*Elberferder Zeitung*” egy közleményt, melyben már a kétfejű sas nyugoti fejének levágásáról s a német zászlónak Strassburg falára feltűzéséről zengett a német jósköltő.

Most este meglátogattam az itteni színházat. Két kis darabot adtak, melyek mindegyike a „napi kérdéssel” állott rokonságban, t. i. a francia-német ellenséges viszonyokból merítette tárgyát. Alkalom lett volna ugyan rá, de azért sehol nem adta a közönség jelét tetszése vagy nemtetszése nyilatkozatának.

Itt is rendeznek be katonai kórházakat, valamint egylet is alakult a harctér áldozatainak háttahagyott segélytelen családairól gondoskodandó. Most már Frankfurt is hadi állapotba van helyezve, amit a szükséghez képest mielőbb követni fog az ostromállapot. A háborúval karöltve, mint annak kimaradhatlan kísérő társai, beállot-

tak az ipar és kereskedelem megbénulása, a pénzpiac pangása, az élelemszerek rendkívüli áremelkedése, a kész pénz visszatartása.

Mindenki félelemmel tekint egy kolossalis küzdelem kitérőse elé. A francia golyószórók, a Rajnán használandó apró ágyúnaszádaik és a hajóhad, a fontolgtásoknak iiem aggálytalan tárgyait képezik; noha porosz részről meg emlegetnek bizonyos revolver ágyúkat, melyekkel egész hadsorokat végig lehet elseperni. A Rajna gyönyörű partjain nem sokára mennydörög és villámlik; adja Isten, hogy véreső, amely bőven fog ömleni, a népek szabadságát termékenyítse meg, s ne csupán újabb féltékenység és boszú magvait csiráztassa ki!

3.

P. N. 1870. jul. 30.

Heidelberg, jul. 25. Ki a Rajna-melléki országokat máskor átutazza, más jelenetekkel találkozik, más érzelmeket érez, mint az, ki most egyik állomásról a másikra csak bajjal juthatva el, fegyverzaj, harci készülődések, aggodalmas sejtelmekkel eltelt nép, közt halad tovább.

Más boldogabb, békés években ez a vidék Coblenztől Baden-Badenig azon darabja a földgömbnek, melyen, a Svájc mellett, legtöbb ember keres üdülést, gyönyört, gyógyulást, élvezetet. Ems, Homburg, Wiesbaden, Baden-Baden, Heidelberg gyógyforrásai mellett, gyönyörű ligetei alatt s hasonlíthatlan szép vidékein, a két művelt világ minden országának fiai találkozhatnak, „sokféle nép, de sokféle had” – de a piros Baedeker mutatja, hogy mind békés célú, élvezet és életet kereső emberek. És most gondoljuk, hogy valakinek egy varázsló tíz napra elaltatta érzékeit s fölébred álmából. Bizony más világba látja magát helyeztetve! Az utazók, a vendégek oly hirtelen eltűntek, mintha nyár közepén a fagyos december ütött volna be; az árnyas ligetek megnéptelenültek, a gyógyforrások mellett unatkozó pincérek ásítognak; a vonatok nem kényutazókat szállítanak többé, hanem újra és csak újra fegyveres, az ölés és pusztítás gondjaival eltelt katonákat; az utcákon a nevető és játszó idegen gyermekcsoportok helyett nehéz ágyúk és hadszerkocsik tompa

dörömbölése veri fel a csöndet. Bizony más világ ez, mint amelyet itt megszoktunk látni; vagy talán csak képzelet, csak egy csalfa álom játéka ez az egész?

Ablakomba letekint a heidelbergi fölséges várrom; körötte az esti szélben a fák bánatosan rázzák fejeiket: nem, nem, nem álom! valóság sivár, szomorú valóság az egész! Az a romjaiban is büszke vár sokat, nagyon sokat tudna elbeszélni. Sokszor látta az a háború zivatarát villámlolva, pusztítva emelkedni fel a Rajna partjain; a hatalmas szomszéd ország harcos fiai, XIV. Lajos katonái az o falait sem kímélték meg; lőpor és láng megemésztette pompáját, de nagyszerűségét az sem tudta megdönteni; most is büszkén állanak ormai, tornyai; sőt még leszakadt falai is, félkézzel belekapaszkodva az egészbe, nem akarnak széthullani, mintha mondanák: „csak azért sem!” A békés évek pedig zöld folyondárral futtatják be a vár ősz, kopasz homlokát, az eltűnt ifjúkort akarván rá visszavarázsolni, mint az öreg ember arcára a játszó unokák csókjai; és ezer meg ezer világító fénybogár röpkéd a repkény levelein, mintha a völgyben nyugvó ősök szellemei kelnének föl s sugárzó szemeikkel kipillantának az éjszakába, a Rajnapart ismét vézszel teljes éjszakájába.

Szegény ország, szegény szép ország, Németországnak – nem, a világnak édenkertje! miért kell a te határaidon a pusztítás angyalának megjelennie? A fejedelmek nagyravágyása, vagy a népek féltékenysége – akármi idézte is elő ezt a fenyegető vést: csak sajnálva gondolhat az ember rá, hogy e földön, melynek minden talpaltnyi tere az Isten és az ember egyesített gondjainak gyümölcset mutathatja föl: ott most a hadnak egyetlen lábnyoma sok évek és százezer munkás kezek szorgalmának műveit egyetlen egy perc alatt semmisítheti meg. Nincs ember, ki e vidéket, a népet, mely lakja, meg ne tanulja szeretni és becsülni, ha itt hosszabban tartózkodott; s ki ily időkből fájdalmas gondolatokat ne érezne részvevő lelkében. Hozd e vidékre bár legforróbb szeretetét hazádnak, a hármás bérc hazájának: mellette megtanulod szeretni ezt a paradicsomi földet, melyen hegy és völgy gyönyörű összhangban váltakoznak, – melynek földére a történet legjelentősebb betűit írta föl, melynek

agg városai annyi század óta beszélnek jó és rossz napokról; és megtanulod szeretni ez embereket, a világ legfölvilágosultabb népét, melyet a német nemzetben is a legrokonszenvesebb, legderekább fajnak méltán lehet mondani; mely közt a legkevesebb főnhéjazást, de annál több barátságot, annál több való tudományt találhatsz.

Künn ablakom alatt katonák énekelnek egy meglehetősen szomorú hangú dalt. Egykor vidám tanulók pajkos dalai ébresztettek így föl gondolkozásomból s ismerős kiáltásaik megnyitatták ablakomat egy „jó éjszaka!” viszonzására. Talán ugyanazok közül egyik vagy másik itt van most is közöttük; csak a régi dalt váltotta föl más.

Ismét csöndesség van. A végzetes kocka elpendülését várjuk. Akármely lapjára esik is az: a Rajna sok könnyel lesz gazdagabb, az istenáldotta partok vérrel lesznek kövérebbek. Múlják el a nehéz zivatar oly hirtelen, mint amily gyorsan keletkezett!

Nekem pedig, kit életem legkedvesebb emlékei csatolnak e helyhez, bocsássa meg a szives olvasó, hogy tények helyett, melyek úgyis sokáig váratnak magukra, csak saját érzelmeimmel tudtam foglalkozni e máskor oly szép, most oly szomorú városban.* '

4.

P. N. aug. 1. esti kiad.

Frankfurt, jul. 27. Vilmos király inára egész birodalmában általános imádságnapot rendelt. A lakosok szünetelnek minden munkától, a boltok zárva vannak, csak

* E levél írása előtt négy évvel 1866-ban voltam a nyári iél-évben a heidelbergi egyetem hallgatója. Már kikelt az Ausztria és Poroszország közötti viszály vetése, hogy nyárra egészen megérjen. Akkor is izgalmas hangulat uralkodott a Neckar-parti tündérszép-ségű városban. Népgyűlés népgyűlést ért, manifestatiók, tüntetések voltak folyamatban; politizáltak nemcsak a badeni kamarában, hanem az egyetemen is, a mulatóhelyeken és az utcán is. A derék badeni nagyherceg rokonszenve Poroszország mellett állt, hiszen különben is veje volt az öreg porosz királynak. De ez nem szolgált akadályul, hogy alattvalóinak nagy többsége mély gyűlölettel ne viseltessék a poroszok és Bismarck iránt. Maguk tanáraink szomorú sejtelmeknek adtak kifejezést előadásaik közben. „Kitörőfélen a harc Athén és Spárta közt – monda a történelem tanára – a hegemóniáért; kész a peloponaesusi háború, mely Görögország jólétét

a templomok ajtajai nyitvák, s mindegyikben nagyszámú sokaság küldte föl fohászait a seregek istenéhez.

Az imádságban, hogy a német fegyverek győzzenek, hogy a háború minél kevesebb áldozattal és minél kedvezőbb eredménnyel folyjon le, természetesen mindenki egy szívvel, egyetértőleg vesz részt. De amennyire napról-napra inkább van alkalmam észlelni, annál inkább látom, hogy a háború indokát és német nemzeti jellegét illetőleg meg vannak oszolva a vélemények, s a nyilatkozatokban a porosz rokonszenv és ellenszenv főleg itt Frankfurtban nagy szerepet játszik.

Frankfurt tudvalevőleg 1866-ig szabad birodalmi város s a szövetségnek fővárosa volt. Mini ilyen természetesen sok oly előnyt élvezett, mely épen az annexió által veszendőbe ment. Az európai kereskedés középpontján, maga is egyik legelső pénzpiac, tekintetbe alig jöhető adózás, vagyis majdnem teljes adómentesség mellett, Frankfurt az anyagi jólétnek oly magas fokára emelkedett, hogy ha tekintetbe nem vennők is a német nemzeti jellem particularismusra való hajlandóságát, úgy is kimagyarázható lenne az a féltékenység, melylyel a „senatus populussiiie Francofurtensis” több százados függetlenségének eszméjén csüggött. És csüggött is valóban s csak nehezeztörődik bele a tényleges viszonyokba, s a tények kényszerűsége által okozott lehangoltság utóhangjai itt-ott még most is kitörnek. Általában sok ember van Németországban, ki azt szeretné, hogy a kecske is jóllakjék, a káposzta is megmaradjon. Franciaország győzelmét

fogja tönkre tenni.” Bluntschly, az államtudományok európai híru tanára – a badeni kamarának is tagja – szívvel-lélekkel poroszpárti volt. E miatt egyik lapban gyalázó cikk jelent meg róla, azzal az aláírással, hogy *egy hallgatója* írta. Másnap előadása előtt szavá *tette ezt* a tanteremben. Büszke önérzettel nyilatkozott, „hogy ő hozzá nem érhet ugyan föl a rágalom nyíla, mert ő oly jelzőköveket állított föl a maga pályája mellett, melyeket az egész tudományos világ ismer. De mégis fájna, ha épen egy hallgatója gondolkoznék róla így.” Valaki azonnal készített egy ívet, melyen hallgatói kijelentik, hogy a cikket nem írták s annak tartalmát rosszalják. Az ívet néhai Szentkirályi Albert barátomhoz és hozzám hozták először aláírásra, mint akik egymás mellett az első pad sarkán ültünk, szorgalmasan jegyezvén óráról-órára a tudós tanár érdekes előadásait. A nyilatkozat azután másnap megjelent egyik hírlapban és Bluntschly meleg köszönetet mondott hallgatóinak.

bizonyosan nagyon kevesen óhajtják s nyilvánítani azok sem mernék; de attól sokan tartanak, hogy Poroszország győzelme a vér és vas politikáját fogja érvényre juttatni minden következményeivel együtt, s e következmények a németek egy részének hagyományos kedélyességével nem igen hozhatók összhangzásba.

Frankfurt 1866 előtt egészen osztrák rokonszenvvel volt eltelve. Bajos volna e rokonszenvnek indokát adni; én alig tudnám másképp kimagyarázni, mint hogy a lakosság az itt és Mainzban fekvő osztrák katonasággal sokkal fidelisebb lábon állott, mint a poroszsal. Az osztrák tisztek könnyed modora, társaságossága sokkal jobban összhangzott a lakosság kedélyével s talán érdekeivel is, mint a poroszok rideg merevsége s elzárkózottsága. A két katonai testület, ahol csak egymással érintkezett, a különbözőség érdekes vonásait nyújtotta. Az osztrák katonaság egész jelleme nagyon hasonlított egy tékozló ifjúéhoz, aki gazdag örökségének utolsó filléreit adogatta ki; a porosz katonaság pedig az a szorgalmas, igyekvő fiatal ember volt, ki szavával s idejével egyaránt „gazdálkodva” gyűjtögette erejét, hogy rövid idő múlva amannak örökségét is megszerezze. Az embereknek pedig szokásuk az ilyen fölcseperedett urat először félvállról fogadni s csak lassankint nyugodni bele abba, mit a tények egész logikája különben elkerülhetetlennek bizonyított be.

Az osztrák-porosz háború előtt, midőn a mainzi közös őrség elhagyta a várat és Frankfurton keresztül vonult el, az osztrák csapatokat hangos rokonszenvnyilvánítások közt kísérte a lakosság; míg a poroszoknak ugyancsak gúnyosan hányták szemök közé az „auf Nimmerwiedersehen!” köszöntést. Rövid idő alatt nagyon érzékenyen kellett Frankfurtnak tapasztalnia a „vae victis” igazságát. De a keserű tapasztalás nyomait még nem törölte el egészen az idő; s így történik, hogy a mostani nagy napokban egy-egy hidegebb várost, legalább a Majnától északra nem igen lehetne találni, mint amilyen a mi városunk. A lapok hiába beszélnek hazafias lelkesedésről; ilyenek bizony – legalább a mi fogalmaink mérve szerint – hírét sem lehet itt látni, ha csak nem épen az újságok hasábjain; az pedig nagyon nyomda-festék szagú

enthusiasmus. Az itt megjelenő lap közül épen a legtekintélyesebbet, a Frankfurter Zeitungot – joggal vagy jogtalanul – francia rokonszenvvel vádolják többi kollegái s csakugyan a napokban történt, hogy a nevezett lap szerkesztője a Rajnán túl körutazást tévén a hangulat és katonai mozgalmak megtekintése végett, egyik katonailag megszállt helyről a parancsnok kereken kiutasította a szerkesztőt, lapjának hazafiatlan irányával nem tartván megegyeztethetőnek a körutazásnak részére való megengedését.

A nyilvános helyiségekben aligha foly a háborús idők fölötti nézetcsere oly élénkséggel, mint a mind térbeli, mind érdekeltségi tekintetben oly sokkal távolabb fekvő Pesten; a szabad nyilatkozást egyébiránt a már kihirdetett félostromállapot is természetszerűleg akadályozza. Legfőlebb nőknél nem képez ez akadályt. így ma a table d'hôte-nál három porosz tiszt s egy polgári állású házaspár voltak szomszédaim. A tisztok – távol hatvanhatodik hírhedett hetvenkedésöktől – mindenről inkább beszéltek, mint a háborúról; a mi hármunk társalgása pedig természetesen e tárgyba kapaszkodott bele, főleg miután magyarságomat megtudták. A férj porosz volt, a nő szász; amaz félig tréfásan, félig komolyan panaszkolta el, hogy mindeddig istennek-tetsző, békés családi életet éltek, neje soha nem politizált; de mióta a háború napirenden van, fölbomlott köztük az egyetértés; felesége nagy szász, jó német, de poroszellenes, ő pedig természetesen jó német érzelmei mellett is első sorban mégis csak porosz. A politika által imígy megmérgezett családi életnek valóban csakhamar tüzes jeleneit kellett látnom: a „laubenheimi” által talán szokottnál jobban is fölhevült kis nőcske nagyon hangzatos és éles kifejezésekben nyilatkoztatta poroszellenességét s fölhívott engem is ismételve, hogy mi magyarok ne rokonszenvezzünk a poroszszal, hanem csak a némettel, mert az nem mindegy, s adjam ezt tudtára a magyar közönségnek is. A porosz tisztok bámuló pillantásai, a férj csitítása, az én az udvariasság és kriegsgerichtliche Verhörung közt ingadozó habozásom mind nem volt képes a derék szász menyecske pattogásainak határt vetni, még csak szívecskéjének (nőknél természetesen)

tesen ez a politika székhelye) apró fürgetege ki nem tombolta magát. Azt azonban ezen porosz férjtől, valamint másoktól is hallom, hogy Dél-Németországban, különösen Württembergben nagyon megvannak oszolva a vélemények. E megosztottságot természetesen nem úgy kell érteni, mintha Franciaországgal rokonszenvezne valamely párt; hanem igen is van párt, – mely e háborút Poroszország politikája következményének tekinti, mely a jövőt fekete színben látja, s a szabadság ügyét félti, bármely lapjára essék is a hadikocka. E párt azonban most elhallgatott; nyilatkoznia egyelőre nem csak időszerűtlen, hanem eszélytelen és hazafiatlan is volna.

Ausztria és Magyarország magatartása a hírlapi és magán discussiók gyakori tárgyát képezi. A dolgokat itt legtöbbször nagyon visszás alakban szeretik e részben értelmezni; amihez természetesen nem kis részben szolgáltat okot az osztrák lapok több, mint nevetséges maguk-tartása. Itt Ausztriát – beleszámítva persze Magyarország is – csak úgy fogják föl, mint *német* hatalmat, melynek most előbbvaló gondja sem lehet, mint előrobogni csapataival a Rajna őrizésére. Ha porosz lap gondolkozik így: ahhoz kell *egy* kis szemérmertlenség; ha a délnémet ringatja magát ily álomban: ez egy kis politikai rövidlátás s a 66-iki nyomorúságos fogantatású fegyvertestvériség jámbor reminiscentiája; ha osztrák lapok vickándoznak ekép a nagynémetiség mámorában: az meg kétszínűség. Egyébiránt épen a porosz az, mely ilyesmire legkevésbé gondol, s hiszem, hogy amaz osztrák toll hősökre – ha segélykészen a Rajna partján látná őket – nem épen udvariasan kiáltaná: ki hívta az urakat ide? mit keresnek itt?

Különben is a porosz – ha a külsőségek után lehet ítélni – mindjobban el van telve győzelmi bizodalommal. Ha Franciaország a hadizenettel egyidejűleg készen van német földre törni, akkor talán csekély akadályra talált volna Berlinig. De, amitől a poroszok nagyon féltek, ez nem történt meg; ma pedig már csatakeszen áll a németiség, s egy ma elterjedt hír szerint – mely azonban lehet csak oly üres hír, mint minden ilyen napokban – holnap

a poroszok fogják megindítani a támadást, hogy így a háború színhelyét lehetőleg franciaországba helyezték át.

A csapatok fölszerelése, kiállítása, összpontosítása nagy szabotossággal ment végbe, vagy még részben folyik. Többször láttam már magam is reggel a vonatokkal több száz behívottat érkezni a városba, az érkezők hosszú német paraszt kabátjaikban, melyeken azonban egyiknél-másiknál három-négy bronzérem ékeskedett (ebben tudvalevőleg Poroszország nem szokott fõsvénykedni) nem nyújtottak épen hadias látványt; de már délután ugyanazon behívottak fényes sisakjai lepték el a piacot, s teljes fegyverzetben csendes jelszó mellett hagyták el egy másik vaspályán a várost. A lovasság kitünõ szép lovakkal van ellátva.

A közép-rajnai hadsereg főhadiszállása, melyen maga a király fog tartózkodni, még nincs biztosan megállapítva. Elõször Emsrõl beszéltek, melynek az az elõnye volna, hogy a király egyszersmind az oly hirtelen félbeszakított gyógyfürdõi idényt is folytathatná; újabb hír azonban azt mondja, hogy Frankfurtba fog helyezettetni a főhadiszállás.

Frankfurt most már meglehetősen el van vágva minden közlekedéstõl; az itt szorult idegenek csakis jól kilesett pillanatban mozoghatnak ez vagy amaz irány felé, mert a vasútvonalok hadi célokra vannak nagy részben igénybe véve.

Az utcákon a colporteurök nem rász üzletet csinálnak; minden fordulatnál találkozik az ember „legújabb sürgönyöket” kínálókkal reggeltõl estig; de ezen legújabb sürgönyökben újabb hírek teljességgel nem találkoznak; az olyan mondva csinált újságot, hogy „ismét összeütközés a határon; a franciák 10 embert vesztek; a mieink közül csak egy ló kapott egy súrlövést a hátulsó (2) combjába” – nagy jámborság volna elhinni.

5.

P. N. aug. 4. esti kiad.

Frankfurt, július 31. Hiszem ugyan, hogy mindenütt egész Európában kínos hatással van a várakozásban túl-

feszült és kifáradt kedélyekre az az előre nem vélt hosszú késedelmezés, mely az eldöntő nagy események bekövetkezését mindeddig hátráltatta; de kétszeresen fárasztó az ránk nézve, kik a szintér szélén, a függöny föllendülését nem is napról-napra, hanem óráról-óra várjuk, és mindeddig – hiába.

Igaz, hogy a hadműveletek gyors megkezdése és a rohamos gyorsasággal történendő lefolyás iránti remény nem volt igazolt. Még a hétnapos porosz-osztrák háborút is több hónapi titkos és nyílt készülődés előzte meg; s azok, kik azt hitték, hogy a francia haderő a hadüzennel egyidejűleg csatakészen áll – pedig nagyon sokan hittük, – csalatkoztak. Mai időben, midőn a közlekedés annyira ki van fejlődve, könnyen összpontosíthatók ugyan a seregek a harctér pontjaira, de épen ugyanazon kifejlett közlekedés képes tudatni az egész világgal a legkisebb csapatmozgósításokat is, s így még szomszédos ország ellen is valami kiváló meglepés, u. n. Ueberrumpelung nem létesíthető semmiféle hatalom által. De e körülményen kívül, melyet a béke reggeli álmából hirtelen felriasztott és még magához sem tért közönség elsőben elfelejtett fontolóra venni, alkalmasint van más ok is, mely a franciákat a támadás megkezdésétől mindeddig visszatartóztatja. A quadrille még valószínűleg nincs jól elrendezve, egyik oldalon már sorakoztak ugyan a párok, de vis-a-vis a tenger partján a másik sor még nincs engageolva. Ezt pedig az arrangeur szükségesnek tartja avégett, hogy jól folyjon a tánc.

A francia tengeri expedíció által elérhető eredmények iránt nagyon különbözők a vélemények. A német lapok ugyan nem akarnak az egész vállalatnak semmi gyakorlati fontosságot tulajdonítani; de más részről az a bőbeszédűsége, melylyel a tárgyra újra meg újra visszatérnek; az a készség, melylyel egyik-másik francia tengeri szörny füstjének itt vagy amott feltüntet regisztrálják, azt mutatja, hogy a dolog komolyabb, mintsem következményeivel számolni ne kellene. Hogy a francia hajóhad az északi vagy keleti tenger partjain – dacára a számos sekélyeknek és homoktorkolatoknak – valahol ki ne köthessen, az alig vonható kétségbe; ha pedig a partraszállás

megtörtént, akkor csakis az határoz, hogy a kiszállított hadcsapatok lesznek-e elég számosak a porosz partórzó hadtesttel megküzdeni; mert egy ottani francia győzelem a rajnai hadműveleteket veszedelmesen összekuszálná, s a német seregeknek hátukra hozná az ellenséget.

A levegő és a nép itt már tele van csatahírekkel, de amelyek mindenkor újra meg újra hamisaknak tűntek ki. Most azt mondják, hogy a poroszok vívták meg Weissenburgot, majd a franciák rontottak át a határokon; halottak, sebsültek vannak, tépésért is távítottak már ide stb. S mindezek dacára még valószínűleg néhány napig várakoznunk kell hiteles események híre után. Várakozni még pedig jóformán kénytelen zár alatt egy városban; mert a még folyton tartó katonaszállítások miatt épen a mozgalmassabb helyek felé el van zárva az út; – nem épen kellemes foglalkozás! A nagy katonai gépezet egyhangú zajgása utoljára unalmassá, vagy legalább megszokottá válik.

Kivált meg a porosz és általában a német katonaság látása nem nyújtja azt a változatos látványt, amit akár az osztrák-magyar, akár a francia hadi nép oly előnyösen nyújt. Nem mondom, hogy a katonaságnak azon festői, harcias színű megjelenése a harcképességre valami befolyást gyakorolna, de az ellenkezőt se merném állítani. Apró gyermekkorom ködös emlékei közül egy százados életem is képes volna átvilágítani az a néhány jelenet, melyet dicső forradalmi harcunkból láttam. A talán először eszmélő öntudatot is meg tudták kapni azok a bécsi fiatal legionáriusok, kiknek beszédjét nem értettem; az a tépett, de győztes honvédsereg, mely zengő hadi zene mellett vonult át falunkon, az a huszárcsapat, melynek arca olyan piros volt, mint csákója, midőn a csikorgó hidegben jó kedvvel ment szemközt a másnap ismeretlen veszélyeivel; vagy a szabadcsapat lobogós ingujjú legényei, kiknek viharos csoportját csakhamar eltakarta a nyomukban fölvert por. Itt a rideg feszes katonai állam egyszínűsége között; ma a vasút világában ilyen katonai jeleneteket a legnagyobb hadi mozgalmak közepette is hiába keres az ember. Minden mozgalom a vasutak és pályaudvarok körében összpontosul. Változatosságot pedig ne keressen senki a porosz katonaság megjelenésében. Az osztrák-

magyar hadsereg minden fegyverneme más egyenruhát, más fajt, más arcokat, más szint, más tartást tüntet föl: mennyi változatosságot, mennyi festőiséget mutat a francia rendes gyalog, a marcona zuáv, az ördögies arcú, de mégis a párisi tartózkodás, s a francia nyelv által európaivá lett turcos, az afrikai lovas vadász, a daliás alakú vértés, a komoly magatartású huszár. A porosz és német katonaság ellenben olyan, mintha nemcsak egyenruhája, hanem a legénység maga is egytől-egyig ugyanazon gyárból került volna ki. Semmi fény, semmi változatosság; a ruházatban ugyanazon sötét szín, kis árnyalatkülönbséggel mindenütt az uralkodó; a főt idomtalan tányérsapka fődí, melyet teljes készütségben előnyösen vált föl a hegyes sisak. De az egyének mind ugyanazon képet nyújtják, mind olyan emberek, kiket a más nyelven talán vissza sem adható „bieder” szóval lehet jellemezni. Tartásuk nem mondható nagyon katonásnak, pedig feszes; a fiatal tisztek peckesek, az öregebb katonák többnyire görbült hátúak, járásukban nincs semmi ruganyosság.

Nem is hallani soha, hogy a német polgár, midőn a katonaságot szemléli, dicsérő vagy lelkes szavakban törne ki annak szépsége, delisége fölött, mint nálunk, ha például egy huszárcsapatot látunk. Nem; a német polgár dicséri a katonaság komolyságát, öntudatosságát, melylyel a fáradozások és harcoknak eléje megy. És ez ítéletben tökéletes igaza van. Ha Németország a most kezdődő nehéz küzdelmeknek jó sikerét remélheti: reményét csakis a katonaság komoly, hazafias öntudatosságában van oka helyeznie. Ez megvan, ez látható, ez érvényesíteni fogja magát a harcmezőn is, sőt még a történhető vereségek közt is ez nagy szívósságot és vaskitartást fog kölcsönözni a német hadcsapatoknak. Minden egyéb, mit némely újságok, lelkesedésről, gondatlan vigásgról, stb. mesélnek, nem igaz; sőt inkább nagyon is látszik tudni e katonaság, hogy roppant nehéz munka vár rá, s ha önbizalma van is, gondatlan vigással sem vádolni, sem dicsérni nem lehet. „Lássa ön – monda egy német ismerősöm – ezek tudják, hogy mi áll a játékon, s komolyan, kitartóan fognak harcolni; a francia katona nem ért ahhoz, ő csak a dicsőségért lelkesedik.” Igaz, hogy a dicsőségért lelkesedik; de mint

épen a francia katonaság hangulatát némelyek festik, az is tudja, hogy most drága pénzen fog kelni a győzelem és a dicsőség a Rajna partján, s el van készülve rá; s az is igaz, s ne tagadjuk meg soha a franciától – legyen, barátunk, vagy ellenünk – hogy nemes eszmékért, önzetlen célokért, nagy, világra kiható gondolatokért ő ontotta vérért legbővebben.

Mint mondám a mozgalom és a város élete a pályaudvarok között van összpontosítva. Folytonosan döcögnek be és ki a roppant hosszúságú, két három gép által vont vonatok, megrakva katonasággal, lovakkal, ágyúkkal és hadszerekkel, sőt a tiszték hintóival (!). Az érkező vonatokat a városi élelmező egyesület tagjai várják. A tisztikar külön meghívást kap a számára terített asztalokhoz, melyeknél nők szolgálnak föl, a legénységnek pedig ifjak és gyermekek hordják a kocsikhoz a kávé, a sört, kolbászt, zsemlyét, szivart. Sőt a lovak számára is készen tartják a vizes vedreket. Nem lehet meghatottság nélkül nézni végig ezt a szép és nemes jelenetet! Tegnap az átkelők mind idősebb Landwehrmann-ok voltak, kik a messze keleti Porosz-tartományban hagyták családjukat, tűz- és műhelyeiket, mezőiket. Természetesen, napbarnította, többnyire szakállas emberek. Az adományokat komolyan, tolakodás és hálálkodás nélkül fogadták. 1866-ban tudvalevőleg a porosz honvédség jóformán részt sem vett a hadműveletek komolyabb részében, a harcokban; akkor a sorkatonaság elegendő volt a csaták megnyerésére; ezúttal alkalmasint rajok is kerül a sor.

Egyébiránt valódi újság még semmi sincs; az emberek döntik a nagy politikát jobbra-balra; csaták folynak le a sörös poharak közt; bonyolult diplomáciai kérdéseket hoznak tisztába békés polgárok az ebéd fölött; egyszóval: *on travaille pour le roi de Prusse*.

Mialatt e sorokat írom, az ég szünni nem akaró viharos eső és csattogás között gyönyörű canonade-ot tart Frankfurt felett. Ez is csak előjáték egy még nagyobbhoz !

P. N. 1870. aug. 8. regg. kiad.

Mainz, augusztus 3. Tegnap Frankfurtból Mainz és az itteni katonai mozgalmak megtekintése végett átrándultam.

Midőn a vonat a Rajna pompás vasúthídján az erődítványi művek közé átszállított, azonnal feltűnő volt előttem, hogy a hidak, hajók, vízi malmok, épületek mind lengő zászlókkal voltak fölékítve, s ez ünnepélyes színezetnek oka egy oly körülmény, melyről a lapoknak tudósítást hozniok nem szabad, t. i., hogy a király és a főtáborkar ütötte fel tanyáját Mainz erős falai közt. A pályaudvarnál az előttem jó emlékből álló „Hotel de Hollande”-ba hajtottam, mely több más fogadókkal egyetemben a Rajnára néz. Alig szállásoltam itt be magamat, midőn a portás a vendégkönyvvel jött s kért, hogy irjam be nevemet, bizonyos büszkeséggel tevén hozzá: „aligha fogja ön nevét egyhamar ilyen név után jegyezni.” Oda tekintettem s az utolsó, erős vonásokkal bejegyzett név volt: „v. Moltke, General.”

Az a kép, amely megérkezésem óta minden egyes részleteivel keresztülhúzódik szemem előtt, változatosnak ugyan nem, de nehezen leírhatónak mondható. Ha az utas más időkben érinti e várost, mint a gyönyörű rajnai utazás végpontját, tökéletesen más benyomást szerez róla, mint jelenleg. Máskor a várerősség jellege egészen háttérbe vonul, s lépten-nyomon Baedeker piros könyves apostolai-val és apostolnőivel találkozunk; most a minden utcát özönként ellepő katonaság, az a rohamos sietség, melylyel mindennemű hadi intézkedések történnek, nagyon is világosan jelentik, hogy Németország egyik fegyverező végerősségébe van az utazó.

Mainz fekvésénél fogva kiválólag alkalmas pont arra, hogy erősségül szolgáljon; amint hogy a rómaiak uralmától fogva mindig is mint ilyen volt ismeretes. Uralja ez erősség szintúgy a Rajnát, mint a Majnát s mintegy szögletbástyául szolgál azon területnek, mely a nevezett két folyó közt esik. Szakértők véleménye szerint a jelenlegi erősség nem felel már meg a mai védelmi igényeknek;

a porosz kormánynak, mióta a várat birtokába vette, nem volt még elég ideje új erőművek által oly állapotba hozni azt, mint újabb időben az azelőtt hasonminőségű francia erősségek hozattak. Mindamellett is Mainz mindenesetre erős pont, melynek védművei közt összpontosul mindazon sokfelé elágazó vaspálya, mely kelet és nyugot felől jön s a folyam mindkét partján északra és délre fut. A város a Rajna felé leereszkedő fősík lejtőjén, az erődítvényi művek által minden oldalról, – még a folyam partján is körülvéve; nyugot felé eső részei mintegy százhusz lábnyira emelkednek a Rajna színe fölött. A túlsó parttal egy vasúti s egy hajóhid köti össze s ott hasonlólag sáncok és erődítvények védik a hídfőket. E rövid s szakértelemre igényt nem tartó leírást azért tartottam szükségesnek adni, mert meglehet, hogy épen Mainz rövid idő múlva nevezetes eseményeknek fogja színterét vagy legalább központját képezni. Erre el van készülve a parancsnokság és lakosság is. Az első ugyanis egy fölszólítást intézett e napokban a lakossághoz, mely még a falakon olvasható. Ennek értelmében a várparancsnokság az erősség némely pontját környező gyönyörű ültetvények és sétányok fái a bekövetkezhető eseményekkel szemben kénytelen volna kivágnani; beleegyezik azonban, hogy ez a legvégső szükség idejéig elnapoltassék, ha a város kötelezi magát azonnal 3000 napszámot és 200 szekeret állítani rendelkezésre, amint a parancsnokság szükségesnek látja. Egy másik fölhívás fölszólítja a lakosságot, hogy három hónapra lássa el magát élelmiszerekkel; megvan határozva, hogy naponként minden családtagra mennyi kenyér, hús, vaj, zsír, só, borsó, stb. számítandó. Akik e rendeletnek nem tudnának eleget tenni, azonnal el kell hagyniok a vársót és várat.

Ez még mind a jövő dolga; de térjünk vissza a jelenre. Leírhatlan a sürgés – mint mondám, – mely itt uralkodik. A szállodák mind tömve vannak katonatisztekkel; az utcákon mindenütt egyenruha; a vasúti vonatok szakadatlanul követik egymást; egviken érkező, másikon tovavonuló katonaság, hadszerek, lovak; harmadikon csupa rost-beaff nyers állapotban, azaz szarvasmarhaszállítmány, mely megy elvérzeni a tábor gyomráért.

A hajóhídon folyvást dörömbölnek az átvonuló ágyús, hadszer- és kórodai szekerek hosszú sorai. Olykor lobo-
gós kópójával egy-egy harcias tekintetű ulán vágat
keresztül az utcán, egyik-másik főtiszti szállásra hozva
hírt, vagy onnan vive rendeletet a táborba. Nézni is fárad-
ság ezt a nyüzsgést; egy óriási gép siketítő és kábító lár-
mája, nagyszerű, de nem élvezetes.

Lássuk most a főhadiszállás fénypontját és fény-
óráját. Metz és Mainz néznek most egymással farkas-
szemet. Amott van a franciák császára, mint seregeinek
fővezére; itt van a poroszok királya, hasonló névleges
minőségben; körében volt csak az imént is a tulajdon-
képeni fővezér Frigyes Károly s van most is egy csapat
más herceg, Bismarck gróf s Moltke, a hadvezetés valódi
Jelke. A király a „Hotel de Hollande”-tól északra, a szintén
a Rajna partján fekvő úgynevezett „Deutsches Haus”-ban
van szállva, mely azelőtt a hesseni nagyherceg lakása
volt. Estefelé épen szobám ablakából néztem a mozgal-
mas hadi életet; az első emeleti virágos erkélyen Moltke
és egy másik főtiszt ültek egy kis asztal mellett, melyen
boros üveg és poharak voltak. Egyszerre katonai zene
közelgése volt észrevehető. Az utcákat szorongásig töl-
tötte meg a nép, leginkább katonaság s mintegy 200 lám-
pától környezve erős katonai zenekar ment a király lakása
elé tisztelkedni. Midőn fogadónk elé értek, Moltke fölállott
székéről; a harsogó zeneszerek pedig kettős erővel zen-
dültek meg. Az özönlő tömeggel én is engedtem sodortatni
magamat tovább. A királyi szállás előtt sorakozván a
zenekar, rákezdte a „Heil dir im Siegeskranz” hymnust.
Az öreg király azonnal kilépett az erkélyre; mellette állott
Bismarck gróf curassier-egyenruhában s több más herceg
és főtiszt. Viharos „hoch” kiáltás fogadta az ősz fejedel-
met, ki ott állott az egész, mintegy fél óráig tartó szere-
nade alatt.

Igyekeztem lehető közelbe jutni, hogy jól szemügyre
vehessem Vilmos királyt, kit majdnem ötödfél évvel ezelőtt
láttam utóízszór Berlinben, midőn még hatalma és neve sok-
kal kisebb volt, mint jelenleg. Most is az az erőteljes,
egyenes tartású, deli aggastyán, ki egy negyven éves férfi
életteljességét látszik még hordozni tagjaiban. Mit nem

adna nagy ellenfele azért, ha fiatalabb kora dacára hasonló vasalkattal dicsekedhetnék!

A tisztelgő tömeg eloszlott már; a magas személyiségek visszavonultak a fényesen kivilágított terembe. Sokáig folytattam még sétámat a fejedelmi szállás előtt s elgondolkoztam mindazon történetek emlékei fölött, melyek ez ősz király hosszú életéhez fűződnek. Sajátságos sorakozása az eseményeknek! Épen születése ideje táján emelkedett föl a történelemnek ama nagy alakja, Napoleon, ki nemsokára porba tiporta Poroszországot. – És a tíz éves királyfiú, kire egyébiránt mint ifjabbra még akkor nem nézett őseinek koronája, atyjával, népeitől mind e mai napig imádattal emlegetett anyjával, a gyönyörű Luiza királynéval menekült az ország szélére, Königsbergbe. Gyászos évek következtek akkor a fővárosból több évre számkivetett királyi családra, melyeknek szomorú terhe alatt a szép királyné kora sirba hanyatlott. Bizony Vilmos király gyermeksege nem folyt le fejedelmi fény és örömek között! Később bekövetkezett a nagy francia hódító bukása, s a porosz királyi család növekedett hatalommal emelkedett föl a romlás közül. És lefolyt megint hosszú idő, a zavartalan béke ideje, melyet Vilmos egy királyi herceg névtelen szerepében töltött el, s a napóleoni kor élő emlékei megritkultak már akkor, midőn bátyjának, IV. Frigyes Vilmosnak halála után 1861-ben fejére tette a porosz királyi koronát. És most életének vége felé ismét ugyanazon végzetes név ellen megy harcba a fejedelmi aggastyán, mely gyermekségének szomorú emlékeibe bevésve áll. Vájjon mit rendelt a végzet? Vájjon mit fog a történet ez érdekes élet könyvének utolsó lapjaira írni?

Este vacsora alatt alkalmam volt a szomszéd asztal mellett ülő b. Moltke tábornokot figyelmesebben szemügyre venni. Nem kíváncsiság, hanem tanulmányi érdeklődés késztet mindig a történelmileg nevezetes személyiségeket színről-színre látnom. A külső sokszor csal, de rendszeren mégis összhangban van a belsővel. A sadowai győző magas, egyenes alak; borotvált, nyugalmas kifejezési! arca, magas homloka, élénk, szelíd tekintetű szemei vannak. Ha nem egyenruhában volna, valami híres, egye-

terni tanárnak mondaná az ember. Ő is azon jól conservait egyének közé tartozik, mint királya; hetven évet senki sem nézne ki belőle; haja is inkább szürke, mint ősz. Késő éjjeli óra volt, mikor a terembe benyitott egy teljes fölszerelésben levő ulánus tiszt, s tisztelegvén Moltke felé, feszesen megállott az ajtóban. Az ősz vezér azonnal fölállott s eltávozott. A többiek újra elfoglalták helyöket s vígan folyt tovább a poharazás, nagy emberirtó csaták előestéjén.

Közel voltunk éjfélhez; de még minden sürgött-forgott. A szállító szekerek még folyton dörögtek, katonacsapatok jöttek-mentek. Gyönyörű éj terült le a Rajna fölé. A „hatalmas folyam hullámai reszketve csillogtak a csillagfényben. A szép éjszakát fölhasználtam még egy sétára; *átmentem* a hajóhídon. A híd közepe táján sajátságos menettel találkoztam; mintegy 50 apáca jött át fegyveres katonaság között. Kérdésemre megmagyarázta aztán egy katona, hogy a kegyes nénék most érkeztek a túlparti vasúton s mennek a tábori kórházakba a sebesültek ápolása végett.

7.

P. N. 1870. aug. 9. regg. kiad.

Frankfurt, aug. 5. Végre megkezdődtek a komoly hadi műveletek. A csüggedés és lelkesedés apály és dagály módjára váltakoznak a lakosság között. Saarbrückenből annyi jámbor *mesét* találtak föl a lapok olvasóiknak, hogy midőn a nevezett helynek f. hó 2-án a franciák által történt megszállása s a poroszok visszavonulása kétségbevonhatlan fényképen bizonyosodott be, ez a hír észrevehetőleg kínos benyomást okozott mindeneknél. Saarbrückennek francia részről való elfoglaltatása hadműveleti tekintetben mennyi fontossággal bír: most még bajos volna elhatározni. Ezt illetőleg tett kérdésemre egy katonaviselt német úri ember azt a választ adta, hogy Saarbrücken a poroszokra nézve nem fontos pont, de igenis az a franciákra nézve. Ez a megfejtés persze oda megy ki, hogy amilyen nyereség a franciákra, époly veszteség a poroszokra nézve. Valószínű, hogy a franciák e hely megszáll-

lása által működő főerejöknek balszárnyát akarták biztosítani.

A levertség azonban csakhamar örömteljes lelkesedésnek adott helyet. Tegnap már déltájban szállongott egy hír városunkban Weissenburgnak a németek által f. hó 3-án történt elfoglalásáról; este hivatalosan lön konstatálva s fölhangolta erősen a kedélyeknek már-már megereszkedett húrjait. Az eseményről távirat útján bizonyosan értesülve lesz már egész Európa, mielőtt e sorok világot látnának; és így szorítkozom csupán annak előadására, hogy minő befolyással volt e hír a német föld s közelebb e város lakosságára.

Azt minden tartózkodás nélkül el kell ismerni, – hogy a *német közérzés* egész Németországban, még a legporoszellenesebb városokban és vidékeken is, napról-napra mindig nagyobb fokra emelkedik, vagyis már tetőpontjára emelkedett. Pár hét előtt még sok kételkedő volt, sokan voltak az elégületlenek, kik nem örömet láttak az egész németiséget egy vészteljes háborúba sodortatni egyetlen állam dicsvágyó politikája miatt. Ezeket csakhamar elhallgattatta a fölülkerekedett nemzeti hangulat, mely a közelebb múltak elfeledését parancsolta ugyanakkor, midőn a rég elmúltak történetéből pedig minden emléket, haragot föltámasztott, hogy közös küzdelemre szólítsa föl az „öröklött ellenség” ellen mindazokat, kikben német vér buzog. Itt-ott a terrorismus is gyakorolt nyomást a még mindig kétkedőkre; cikkek jelentek meg, melyek „nyilvános gazembernek” bélyegezték azt, ki állítani merné, hogy e háború nem Németország, hanem csak Poroszország ellen van irányozva stb., azonban egy, a német fegyverek által kivívott győzelem, egy ily fegyveres előny, mint amilyennek Weissenburg elfoglalását mondják, épen a legjobb eszköz volt arra, hogy valóban általánossá, tartóssá és erőssé tegye a háború iránti lelkesedést s a siker iránt mind mélyebben gyökerező reménységet.

Hallani kel! csak most a németeket, az azelőtt poroszgyűlölő frankfurtiakat, hogyan beszélnek. Ezelőtt bizonyos méltóság volt észrevehető önbizalmukban, mely tiszteletparancsolólag hatott az emberre; ma már dühöngenek a már előre megalázottnak tartott ellenség ellen. Ezelőtt

szabadon mertem nyilatkoztatni kétségemet biztos győzelmi reményök iránt: ma már alig tehetné ezt az ember anélkül, hogy kellemetlenségeknek ki ne tegye magát.

Tegnap este épen a színházban voltam, midőn a weissenburgi eseményt hirdető telegramm megérkezett, mint a futó tűz terjedt el a hír a közönség közt; a távirat a színpadról olvastatott föl s „hoch” kiáltások és a zenekar harsogása örömteljes fogadtatást készített az első örömhírnek. S ki tudja, vajjon a közelebbi 24 óra nem fog-e újabb apályt hozni a nagyon is földagadt örömezésre! Az a két nagy emberhullám, mely már a csatamezőn érintkezik egymással, itt is ott is sokszor megrendítheti még a reménység szikláját, míg az eldöntés bekövetkezik.

Ezúttal azonban a lelkesedés nagy. Ma reggel 10 óra felé tömérdek nép csődült ki a pályaudvarra, mivel az a hír terjedt el, hogy a hadifoglyok most mennek keresztül Frankfurton és tovább szállítatnak Erfurtba. Csakugyan megérkezett e vonat mintegy 500 francia fogollyal, kik közt 17 sebesült tiszt is volt. A tisztek természetesen nem akartak látványul szolgálni az ujongó tömegnek: nem szálltak ki kocsijokból. Egyébiránt a lakosság elég illedelmesen és nemesen viselte magát az ellenséges foglyok iránt, kik szegények nagyon kimerülteknek látszottak. Étel, ital és szivar bőven osztatott ki, különös figyelem, vagyis kíváncsiság tárgyát képezték a turcos-katonák; köszönettel fogadták ugyan az adományokat, de vad iekintetők a hála által legkevésbé sem látszott megszelídülni. Általában az egész fogolycsapaton bizonyos unalmas lehangoltság volt észrevehető; ami nagyon is kimagyarázható, még ha tudják is, hogy csakhamar visszafizetendő kölcsön fejében történik ez az ő németországi kéjutazásuk. A franciák veszteségének legérzékenyebb oldala valószínűleg a már előbb is holtak híresztelt Douai tábornok eleste, kit igen kitűnő főtisztnak mondtak.

8.

P. N. 1870, aug. 12. regg. kiad.

Frankfurt, aug. 7. Németországra örvendetes vásárnap virradt. A táviradk kifáradnak a győzelmi hírek szállításában. A weissenburgi vonalok megívásáról kelt

hír gyorsan követte a koronaherceg előnyomulását, majd *Wörthnél* vívott teljes győzelmét jelentő távirat; ezután Frigyes Károly hadseregének, Groeben és Steinmetz tábornokok hadtesteinek győzelmes előnyomulását hozta meg a hír.

És mindezen siker fölött kételkedni sem lehetséges. A hadi tudományokba be nem avatott előtt is – hacsak a térképet kezéhez veszi – oly eszesen kombináltak, oly minden részleteiben egybevágónak, egy célra irányzottnak tűnik föl a porosz vezérek hadműködésének terve, hogy annak erélyes követése a sikernek biztos záloga. Az eddigi eseményekből két tény már világos. Először, hogy a francia hadseregek működési vonala hosszabb volt, mintsem védelmére elegendő erejük lett volna, s másodsor, hogy általában készületlenül lepte meg őket a németek előnyomulása.

Eleinte, úgy látszik, a német hadak is – mintegy szemközt a franciákkal – ugyanazon hosszú működési vonalat tartották megszállva a Rajna mentében, a svájci határoktól le Luxemburgig. Ez talán szükséges volt addig, míg a francia benyomulástól tartottak. Ez a félelem azonban elenyészett csakhamar; a franciák késedelmezése megértette velők, hogy ott túlhan korán sincsenek még annyira harckészen, mint innen; s ez jel volt az előnyomulásra. E teç'sikerés kivitele végett a német hadak fölállításában tetemes változásnak kellett hirtelen végbemenni; mely fölött persze a legnagyobb titok fátyola leng. A tit” koláshoz is jobban értettek a poroszok, mint ellenségeik.

Annyi bizonyos, hogy a koronaherceg, mihelyt a harctérre érkezett, az összes, vezénylete alatt álló déli hadsereggel teljes fordulatot tett s összpontosította azt Franciaország azon kiszögellő határára, mely a bajor Pfalzra és Badenre majdnem derékszöget képezve dől. Így a weissenburgi vonalat két oldalról támadta meg s túlnyomó erővel hatalmába kerítvén, egyszersmind Mac Mahon hadtestét tényleg elvágta a főszeregtől s ellene újra túlnyomó erővel lépven föl s kivívott előnyét gyorsan és sikeresen használván, a francia hadsereg jobb szárnya ez talán jobb keze *Wörthnél* tegnap megbénítattott. Ha a roppant morális hatást tekinteten kívül hagyjuk is, a német

seregek előnye már eddig szerfölött nagy, amennyiben három oldalról nyomulhatnak elő a franciák főereje ellen, ha ugyan még hátba is nem fogják azt. Hiába! Úgy látszik, a porosz stratégiák képesek leszakgatni a világ leghíresebb hadvezéreinek homlokáról is a babért.

De, mint mondtam, a franciák általában készületlenek voltak még; nem képesek a németek ellen sehol hasonló számú erővel lépni föl. A poroszok hadi gépezete e tekintetben fölülmúlhatlan, s ma még sokkal tökéletesebb, mint 1866-ban volt. Egy porosz tiszt monda nekem, hogy „annyi emberünk van már harckészen, hogy nem tudják hova tenni” s további eshetőségekre tekintve is kimeríthetlen az ország, képzett és bármikor, bárhol használható katonákban. A gépezet e tökélyét a franciáknak sem alkalmuk, sem idejük, sem talán képességek nem volt eltulajdonítani s bizonyosnak látszik, hogy a francia hadparancsnokok még két-három heti előkészületet tartottak szükségesnek az actio megnyitásáig. A saarbrückeni affaire közben csak egy nevetséges coup de théâtre volt; játék a császári herceg számára, kinek valóban jobb lett volna otthon maradnia ólomkatonákkal játszani, mint komédiázni oly helyen, hol komoly férfiaknak van dolguk. Alkalmasint a felséges mama capriceát kellett kielégíteni ezzel a tréfával, mely ingerültségbe hoz mindenkit, ki egy világesemény kezdetén egy nagy nemzetnek ily módon való nevetségessételetét sajnálja.*

Készületlenül lepte meg a franciákat a poroszok viharos előnyomulása; – ez már határozottan áll. Dehát hogyan történhetik ez? kérdezi méltán mindenki, ki a háború keletkezésének eseményeit ismeri. Mindenből úgy látszott, hogy a francia kormány megérett tervet szakasztott le a spanyol trónkérdés fájáról; és mégis milyen savanyu almába kellett beleharapnia! Ha *Le Boeuf* hadügy-

* A Neues Pester Journal ez időben egy közleményt hozott, melyre később tettek figyelmessé. E közlés szerint, mikor a császári herceg kilötte az első ágyúgolyót, én ott lettem volna a francia táborban, sőt Napoleon mellett. Mondani sem kell, hogy az egész hír valótlan csinálmány. Nem voltam a francia táborban; Napoleon császárt és fiát pedig csak 1866-ban láttam Parisban pünkösdkor, mikor a lóversenyről jöttek a Champs Elysées-át a tömeg ujongásától kísérve.

minister a sereg harckészülését illetőleg ennyire elszámította magát s ha most, mint fővezér még helyre nem üti az eddig elkövetett keserves hibákat, csakugyan megérdemli, hogy magyarra fordított nevével nevezzük.

Úgy látszik azonban, hogy megint bekövetkezik az, ami annyiszor történt a világon, hogy amely vihart a nemzet akarata ellen vagy legalább anélkül idéztek föl a kormányférfiak, azt csak a fölriadt nemzet lesz képes megfékezni. Németország – akárhogyan ment ez végbe, de bizonyos, hogy – ma már mint *egy ember* áll ki a síkra; Napóleon hadserege aligha lesz képes egy ily óriással megküzdeni; a francia nemzet – az igen!

A diadalujongás a német földön határtalan. Franciaország reszket méltó haragjában; Németország reszket örömeiben s a nép millióinak üdvkiáltása hangzik a diadalittas seregek háta mögött.

A bizalom most már rendíthetlen. Még csak tegnap sem volt így. Egész napfolytában aggodalmas hírek szárnyaltak a levegőben; az emberek alig merték ajkukra venni, mert a hír azt mondta, hogy Mac-Mahon győzött és a koronaherceg a csatateren lelte halálát. Mindenki ezzel foglalkozott; mindenki félt tőle, hogy igaz; hinni senki sem merte. Képzelnünk kell aztán az örömteljes meglepetést, midőn maga a koronaherceg küldte meg este a győzelem hírét! Annyi bizonyos, hogy mindezen ütközetben a franciák nagy kissebségben voltak jelen és a legnagyobb vitézséggel és makacssággal vívott küzdelem után engedték csak kiragadni kezökből a győzelmet. Innen a roppant vérontás mindkét részről, melyet minden porosz távirat bevall. A tegnapi csatában Wörth mellett egy ideig már a franciák részére hajlott a diadal; innen keletkeztek az itteni aggodalmas hírek is.

Ma már minden arcon a diadal mosolygását lehet olvasni. Ezerek özönlik körül reggeltől estig' a pályaudvart, hol a harctérről érkezők kiszállítatnak. Így egyesül egymással az örömujongás és a legszomorúbb látványok fájdalmas benyomása. Már többrendbeli szállítmány érkezett sebesültekből és foglyokból. Ott fekszenek egymás mellett barát és ellenség a teherszállító kocsikban vértől átázott szalmán. Némelyik alig látszik eszmélni, a golyó vagy

szurony által ütött kis nyílásnál ott leskelődik a halál; másik terhes sebet hordoz ugyan, de azért szivarozik, elégteltelenséggel a porosz és bajor, bús resignációval a francia. Érkezett ma egy csapat az ellenséges sebesültekből is, kik még tovább szállíttatnak s a kocsikban kötözték be sebeiiket. Többnyire Afrika fiai voltak; némelyik koromfekete arccal; talán Szahara szélén látta először a napvilágot. Különös volt nézni e katonákat; tegnap még egy-egy vadpárduc volt mindenik a csatatéren; ma már fogoly, kit ellensége ápol; megadta magát sorsának; igaz, hogy a legtöbb emberevő jókedvben látszott lenni. Egy öreg szörtemen fényesképű telivér szerencsén turko katonát láttam csak fanyarul mosolyogni, midőn a sok, felé nyújtott sörös poharat visszautasította s kobakját veregetve vizet kért bele. Az átszállítottak közt francia tisztet soha nem láthat a közönség; annyira elvonják magukat a kíváncsiság elől. A fogoly franciák és a németek szakadozott, füstfogta, sáros öltözete mutatja a kemény napot, melyet átéltek.

Ma estére a Wörthnél zsákmányul ejtett ágyukból is vártunk már szállítmányt; de még nem érkezett. Sebesültekkel azonban ide s tova tele lesz minden kórház, itt és a csatatér közelében fekvő más helyeken.

Az újabb táviratok szerint a francia hadsereg az egész vonalon hátrál, vagyis visszavonja magát a várakra s onnan reményli sikeresen vívni meg a fő eldöntő csatát, Szarbrückent Steinmetz tábornok tegnap szintén visszafoglalta. A távirat innen bizonyos rezervával szól; az eredmény valószínűleg kétes volt; csak az igen véres harcraól tétetik említés, melyben Francois porosz tábornok elesett, Rose megsebesült, s általában tisztekben roppant veszteséget szenvedtek a poroszok.

A weissenburgi ütközetről részletek még mindeddig hiányzanak, s veszteség sem hozatott nyilvánosságra. Nagyon dicsőítik a franciák vitézségét; Douay tábornok, midőn bomladozó csapatait visszatartóztatni akarta, az ellenség előtt halt hős halált. A bajorok rohamos bátorságát is nagyon elismerőleg emlegetik a poroszok. De mennyivel is jóban értettek hozzá ezek, hogyan kell a déli testvérek segítségének hasznát venni, mint az osztrákok a múlt háborúban. Ha a poroszok is a saját gyámoltalan vezéreikre

bízzák a bajorok, württembergiek vezérletét, mint akkor történt, alkalmasint most sem vették volna s okkal több hasznukat; de az erélyes koronaherceg szerbé-számba vette őket s ott küldi a tűzbe saját katonái oldalán.

Az elsassi és lotharingiai rokon eredetű nép testvéries hajlamára nagyon számítottak a németek, s a hírlapok kedvenc tárgyát képezte az „elszakadt testvérek” Németországhoz vonzódásáról való elmélkedés. A tények azonban sajtóságos világításba helyezik ezt a testvériséget. Weissenburgban, mely pedig mint határszéli város, a Németországgal való folytonos érintkezést soha sem veszítette el, az ellenség benyomulásakor a polgárok házuk tetjéről lődöztek a német katonákra; a nők forró olajat öntöttek le rajok. Többen a lakosok közül emiatt agyon is lövtek, mások foglyul hozattak el.

Van tehát már minden német részről kitűzött jutalomnak gazdája; van zsákmányul ejtett ágyú elég; van elfoglalt sas, mitrailleuse, chassepot-fegyver; vannak turkók. Berlinben „Victoria lövetett” mint a király távirata meghagyja, s „Fritz” két ütközetet nyert.

9.

P. N. 1879. aug. 13. esti kiad.

Frankfurt, aug. 9. Most megint csöndes minden. Az emberek mintegy lélekzetöket visszafojtva várják a hírt a főcsatáról, mely talán ma, vagy holnap vívatik ki. Ennek eredményétől függ a hadjárat sorsa; e csata semmivé teheti a németeknek minden eddig elért előnyét; vagy tökéletességre hozhatja azt.

A főcsata kimenetele iránti találgatásokba ereszkedni annyival kevésbé tartom szükségesnek és idején valónak, mert mire e sorok napvilágot látnak, akkorra úgyszólván nem hozzátetés, hanem végbement tény lesz az, ami e tekintetben az olvasó előtt álland. Az egész világ nagy feszültséggel várja a hírt, mely egy történeti eseménynek talán végleges, vagy legalább nagyban való eldőlését jelent. – A siker esélye tagadhatatlanul közelebb áll a német seregekhez, mint a franciákhoz. – De ne feledjük el azt sem, hogy az eddigi eredményeket a németek kivétel

nélkül háromszoros túlerővel vívták ki; a küzdő ellenfelek erejének ily aránytalanságát a főütközetnél föl sem lehet tenni, ha csak a francia *kormányt* a végzet vaksággal nem verte meg akkor, midőn a nemzet fegyveres erejét a következő események előtt mérlegbe vetette.

Bármily hiányosan érkeznek is be az eddig lefolyt eseményekre vonatkozó tudósítások: abban mindenik egyetért, hogy a francia csapatok magatartása hősiessé volt, s az ellenfél túlnyomó ereje dacára is sokáig és több ízben kétséssé tette a győzelmet a németeknek. Különösen dicsőítik a zuáv- és turkó-csapatok szilaj vitézségét.

Ez utóbbiakat illetőleg azonban legújabbán nagyon elkeseredett és boszus hangulat lett uralkodóvá. Sebestilt német harcosok ugyanis azt beszélnek róluk, hogy a csatatéren kegyetlenségeket követtek el a sebesült németek ellen. Ennek eredménye az lett, hogy a közvélemény oly elhatározásra hajlik, mely szerint a fogoly turkokat éhen ugyan nem lehet meghalni engedni, vagy tőlük az ápolást megtagadni; de azonkívül meg kell tőlük vonni mindent, amiben különben a közönség részesíteni szokta őket; pl. szivart, sört, stb. Én nem tartom helyesnek ezt a fölfogást. E vad harcosok kétségen kívül élnek oly fogással és csellel a csatában is, amihez a művelt katonák egyszerűen *nem értenek*; mint pl. hogy holtnak tettetik magukat a végre, hogy az ellenséget, mely felettök áttapos, hátulról támadják meg. De hiszen, ha az ily csel kárhozatos: akkor az sem volna becsületes, vagy legalább lovagias módja a harcolásnak, hogy a németek szeretnek öten jutni egy-egy franciára. Az pedig, hogy a turkok a megsebesült ellenséget legyilkolták, alkalmasint nem egyéb, mint egy – némelyik katona izgatott képzelmenek álomlátása s nem is gondolható jól megtörténhetőnek, miután nem a franciák maradtak a csatatér urai.

A szegény fekete turkok elleni ez elkeseredésnek lehetett szüleménye azon hír is, mely szerint egy közülük orozva leszúrt volna egy bajor tisztet az itteni pályaudvaron. A hír nem csak hír volt, hanem nyomozás tárgya is; a szegény ördög már a közönségnél legalább meg is volt sententiázva. És még sem volt semmi alapja az egésznek, honnan, hogyan keletkezett a gyanú azt senki sem

tudja, a becsületes muzulmán azonban erélyesen tiltakozott ily infamis vád ellen s végre maga a tiszt, ki ellen a merényletet irányozttnak (sőt végrehajtotttnak is) mondták, maga oszlatta el az egész tévedést, mire a szegény sebesült hajnokot fölvtették a kórházba.

Különös, hogy maga a híres *Mohi*, tübingeni jogtanár is fejtegetés tárgyává teszi, hogy mennyiben engedhető meg egy európai hatalomnak más művelt nemzet ellen ilyen civilisálatlan vad hordákat vinni harcba? s természetesen népjogilag meg nem engedhetőnek tartja. Tegyük föl, hogy igazsága van; mégis azt kérdehetjük, hogy a német jogtudósok csak most tartják-e idején valónak e tárgyról theorétizálni, midőn ellenök fordul a rúd vége? Hol maradtak humánus nézeteikkel akkor, midőn Oroszország a franciák ellen vezette vad törzseit, vagy midőn a letiport Magyarországon cserkesz, kozák és kalmük csapatok tapostak? Vagy ez utóbbiak állanak-e csak egy hajszállal is közelebb a polgárisodáshoz, mint az afrikai katonák, kik éveket töltenek Parisban, s többnyire franciául is tudnak!

Pedig épen e szilaj és vitéz harcosokat nem lehet megilletődés nélkül nézni a hadi fogságban, oly nagy, természetes méltósággal viselik sorsukat. Oroszláni bátorságukról egyaránt tanúskodik ellenség és barát; és ők miért küzdenek egyébert, mint katonai becsületért? Hűségükről s önfeláldozó készségükről általában sok példát beszélnek el.

A sebesültek és foglyok átszállítása folyvást tart. Ez utóbbiak közül egy pár száz közelebb – kétségkívül a közlekedési eszközök hiánya miatt – folytonos esőben, baromszállító földetlen kocsikban szorosán egymás mellé zsúfolva hozatott itt keresztül. Képzelnünk kell azt az állapotot, amelyben ezen szegény embereknek egy teljes esős éjszakát kellett eltölteniök!

A sebesültek roppant számban érkeznek; mind a weissenburgi, mind a wörthi ütközetből; ami megerősíti a hivatalosan még mindeddig nem tudatott rémítő veszteségek hírét. Mondják, hogy némelyik porosz bataillonnak fele lett harcképtelenné holtakban és sebesültekben; az arány a tisztelnél még nagyobb.

A csaták egyes részleteiről érkező hírek vagy nem mondanak semmi újat; vagy már otthon is tudva lesznek a lapok útján.

A győzelmi mámor kissé oszlott; sokaknál komolyabb megfontolás foglalt helyet, mert hiszen a főföladat még hátra van, s még ha az sikeresen oldatnék is meg, hátra van az egész fölriadt francia nemzet ismeretes erélye. Mind a két fél részéről csalódásokat értünk meg és fogunk még megérni. A franciák csalódtak a délnémetek poroszellenes érzelmére számított reményökben, mely még a közös fegyveres actio után is kilátásba helyezte az egyetértés lazulását. A németek csalatkozni fognak abban, hogy az első hiób-posta fölköltendi a forradalmat Páirsban. Nem! a legforradalmibb francia is sokkal hazafiasabb fog lenni, mintsem hogy a nemzeti fegyverbecsület megmentését minden más boszúnak föléje ne helyezze! Ezt körülbelül kezdik belátni a németek s így a kedvező kezdet nem képes a háború gyors és elhatározó végződésére biztos reményt nyújtani.

Frankfurt a legvegyesb társaság színhelye, s ha az ember egy győzelmi mámorban ujongó társaságban találja magát, csak lassankint ismeri föl, hogy ez sem, amaz sem vesz részt a közörömben; egyiknek aggodás, másiknak harag ül arcán. Ez itt egy hajdan osztrák szolgálatban volt, most nyugdíjazott kapitány, ki német születése dacára is sehogy sem tud örvendeni ezen váratlan eseményeknek. Amaz egy szintén német születésű, de most amerikai polgár és gazdag gyáros, ki büszkén beszél el, hogy midőn lovait katonai célokra akarták requirálni, milyen nyomatékkal bírt amerikai polgárságára való hivatkozása. Ott ül szemközt egy magas ősz ember s reszkető kézzel és izgatottan olvassa az independance-t. Ő meg poseni lengyel, s a kiolvasott újságot bizalmasan hajtva át hozzám, fenyegető hangon mondja: „Óh még messze vagyunk ennek a végétől; várjanak még azok az urak!”

És az aggastyánnak franciával kevert német beszédéből annyi keserűség és csalatkozásnak induló remény ömlik ki, mintha egész nemzetét hallaná beszélni az ember. Két olasz kolléga, hírlaptudósítók, szintén csak saját hazájukra gondolva, mérlegeli e roppant világesemény követ-

kezményeit. Egy-egy megjegyzés megismerteti és közelebb hozza egymáshoz azokat, kik az örömjaj közepette megdöbbenve állanak és kérdezik egymástól: „hogyan történhetett ez? Mi lesz ebből?”

Annyi bizonyos, hogy a németek veresége esetében közelebb állanánk a háború végéhez, mint különben. Hogy mennyi erővel visszafojtott és elnyomott ellenzéki indulat van ez általánosan uralkodó Patriotismus alatt, azt bizonyítják a számos elfogatások, a vádak és gyanúsítások, melyeket katolikus és protestáns papok ellen a szószék-ről tartott beszédek miatt indítottak. A sokféle országok egyetértése is olyan, hogy a veszteség rögtön szétszakgatná őket egymástól; a siker – az örökre össze fogja forrasztani. Nem újat beszélne a történet, ha ismét elmondaná, hogy a sok kis német hercegek és királyok, kik most a porosz főhadiszállásokon keresik izzadás nélkül a babért és a hatalmas fejedelem kegyét koronájuk jövője számára, hogy ugyanazok az első tetemes veszteség után sietni fognak az idegen győzőtől nyerni meg azt, amit különben csakis rövid időre biztosíthatott volna még mostani aláztos készségeik.

Ha pedig a francia hadsereg csakugyan végleg megveretnék, minden jel oda mutat, hogy meghazudtolva leend azon mostanában joggal fölállított elv, hogy a háború nem tarthat ma már hosszú ideig. Alkalmasint hosszú ideig tartana, vagy az égő bosszú parazsa csak szűken takartathatnék be egy fölkényszerített béke hamujával, hogy mielőbb újra lángba törjék ki; mindkét esetben roppant kárára Európa népei békés fejlődésének!

10.

P. N. 1870. aug. 17. esti kiad.

Mannheim, aug. 12. Nem létezhetik valami regényesen kínosabb utazás, mint ezen a vidékeken, melyek a csatater keretét képezik. Az ember nem tudja megmondani este, hogy hol virad föl, s reggel, hogy estére melyik égtáj felé pihen meg, ha ugyan megpihenhet. Minden más tervet, mely nem Moltke irodájában fogantatik, egy húzással keresztül húznak a felsőbb hatalmak.

Így történt az én tervemmel is. Mainzon és Bingenen keresztül Saarbrücken felé akarván venni utamat, hogy lia lehetséges, még idejekorán a vívandó nagy csata színterének közelében lehessenek: nem is gondoltam, hogy jelen legközelebbi soraimat Mannheimból keltezzem. Amarra nem vittek, tehát kénytelen voltam erre jönni. Innen ismét dél-, azaz Saranburg felé folytathattam volna utamat, holott céloim nyugot felé vonz: meg kellett állapodnom s lesnem a legelső legjobb (tulajdonképen most a legrosszabb is jó) alkalmat, hogy célpontom felé haladhassak. Az utazás természetesen csakis katonai vonatokon történhetik, amennyiben hely van; s oly bizonytalansággal, hogy az ember tudakozódásaira nem ritkán kap ilyforma feleletet: „addig még csak 2 állomás van s ott lehetnénk 30 perc alatt, de nem tudom, hogy ott leszünk-e két óra alatt is, mert adott jel vétele előtt a sok jövő-menő vonat miatt nem indulhatunk, sőt a pályaudvarokban sincs hely gyakran az érkező vonat számára”.

Gyors egymásutánban robognak a vonatok szüntelen a hadsereg után, szállítván vágómarhát, kenyeret, egyéb élelmi cikkeket, jeget, had- és lőszeret és katonaságot.

A pályaudvarokon egyébiránt a legnagyobb élénkség uralkodik mindenütt; falvak, városok élete ott összpontosul. Megható jelenetekben nincs hiány. Rövid pár óra alatt egymásután csak egészen történetesen két apával beszéltem, ki mindegyik fiát keresi; Weissenburgból vették hírét, hogy a fiuk megsebesültek; siettek azonnal a szenvedő ágyához, hogy ha lehetséges, haza vigyék őket gondosabb ápolás alá; de azóta távolabbi kórházakba szállítottak el a sebesültek s a szegény apák, egyébiránt nem leverve, sőt bizonyos hazafiúi büszkeséggel járnak tovább városról városra.

Másutt sebesült katonák sántikálnak elő nagy nehezen az érkező vonatról s a nép szánakozva, támogatva veszi őket ápolás alá. Egy pfalzi faluban egy szép fiú lép ki a kocsiból; jobb karja felkötve s deszkalapok közé szorítva; az öreg jó anya sírva rohan eléje egy csapat nőtestvértől és rokontól környezve s a fiú csak balkezével tudja zokogó, örvendő anyjának ölelését viszonzni.

A mainzi indóházban majdnem öt órai várakozásmat érdekessé – ámbár megvallom, szomorú benyomásává – tette egy épen ott tartózkodó hadifogoly-szállítmány. Benn a váróteremben volt egy francia őrnagy, két kapitány s mellettök egy katonai magánszolga. A fogolytisztek mindhárman természetes, jó kinézésű, hősies alakok; az inas, úgy látszott, példányképe volt azon hű cselédeknek, kik együtt siratják urukkal „a ház” szerencsétlenségét. A porosz tisztek elhalmozták ellenséges bajtársaikat mindennemű szívésségekkel; törték érettök a francia nyelvet. Az öreges őrnagy még legjobban beletalálta magát sorsába; veregette a fiatal porosz hadnagyok vállát, tudakozódott rendjeleik felől, vizsgálgatta sisakjokat s mondván, hogy az egy erős kardcsapásnak nem igen tudna ellenállni. A kapitányok azonban még fiatal emberek, alig-alig voltak kihozhatok néma kábultságukból s bús komolyságukból; merném kockáztatni azt a hasonlatot, hogy olyanok voltak, mint a fogoly-oroszlán, midőn ketrecéből vonakodva, bosszankodva, keseregve kipillant. A hasonlat kiegészítése gyanánt néző sereg sem hiányzott; a kíváncsi nép elállta az ablakokat, s a *művelt* közönség is kört képezett a szerencsétlen hősök körül s aki rajtuk telenézte már magát, vigyorgó büszkeséggel fordított nekik hátat. – Az inas – egy provencei barna fi – osztozkodik ura keserveben; olykor mellé ül s oly bizalmasan beszélget vele lassú hangon, mintha testvérek volnának. Majd föláll ismét és velem ugyanazon asztal mellé húzza magát, nem mulasztva el leülésekor egy „bon jour”-t kívánni; egy üveg bort kér s talán észrevette rajtam a rokonszenvet s poharát megtöltve fölkel s közelebb jó bizonyos félénk udvarias-sággal egyet kocintani. Tőle tudtam meg, hogy a tisztek a saarbrückeni véres csata végével a visszavonulásakor estek fogságba csapatjokkal együtt s ő csak amazok elfogatása után jött át, urától vett izenet következtében annak ruhaneműivel s pénzével. A porosz tisztek – mint mondám – kiváló szívésséggel forgolódtak ellenfeleik körül, de arcukon írva volt az az örvendő büszkeség, ami a legyőzött ellenfelet talán a hidegségnél is jobban bántja.

Tovább utazásom alatt egy elhízott, tisztességes brémai Landwehrmann s amellet trázsamester mulattott engem és a katonai orvosokkal telt coupét, furcsa előadásával, hogy micsoda vitéz tetteket fog most az ő ezrede végbevinni. „Minket kellett volna Mac-Mahon elé állítani – monda tréfásan – tudom nem menekült volna meg egy zuáv sem.” Az idősebb, már megüledett landwérek a poroszoknál kíséretül, veszedelemnek ki nem tett várak őrzésére s a már elfoglalt területek megszállására használatnak. Egyébként – mint ezen egy példány beszédéből eléggé kivettem – ők maguk is nevetséges színben látják magukat. Mondja, hogy az ő bataillonjában 200 között csak 15 nőtlen van.

Strassburgot nagyon szorongatja a badeni csapatok parancsnoka, *Bayer* hadügyminiszter és tábornok, s azt Teménylik, hogy ezen nevezetes erősségnek föl kell adnia magát rövid idő alatt. Oly hallatlan könnyelműséggel kezdte meg a francia kormány e háborút, hogy ily fontos és kitűrtő várnak nemcsak kellő fölszereléséről, de még csak élelemmel való ellátásáról sem gondoskodott. Benn az erősségben 80.000 lakos meg az őrség van napról-napra aggasztóbb mérvben apadó tápkészletre szorítva, úgy, hogy az árak már eddig rémítő magasságra emelkedtek a legszükségesebb cikkeknel is. Az erősség föladatát illető izenetet a várparancsnok visszautasította; most ostromszereket nagy mérvben szállít az ellenség oda s reménylik, hogy nyolc nap alatt az éhség sápadva nyújtja Franciaország e határerősségének kulcsait a németek kezébe.

„Nem katonai bátorság és képesség hiányzik a franciáknál – monda ma nekem egy értelmes porosz katonatiszt – hanem a rendszertelenség, az önámítás s az intéző fők jellemtelensége az, ami őket megbuktatja. A poroszok igen jól ismerik ellenségeiket s azoknak gyöngéit; és ismét nagyon jól tudják, hogy náluk meg mily biztos kiszabott rendben megy minden végbe. Ez az, ami magukhoz és ügyük sikeréhez való nagy bizalmukat eredményezi. Náluk nem csak papíron áll az az egy millió és több katona, hanem ha kell, egy hét alatt csatába indulhat; míg ellenben jól tudják ugyanők, hogy Franciaország hadereje a hivatalos szám szerint csak a papíron

van meg s jól tudják azt is a porosz katonai körökben, hogy a franciák kétannyi idő alatt sem képesek elkészülni, mint ők. Mindezt egy egyszerű porosz hadnagy oly világos fővel beszéli el az embernek, hogy vele egyszersmind kulcsát adja át a porosz győzhetlenség titkának. „Rend és valódiság mindenben” – ez a siker záloga.

Nem is hinné az ember, hogy a hajdani német tartományok visszacsatolásának kérdése nemcsak a hírlapokat, hanem a polgári és katonai köröket is mily élénken foglalkoztatja. Még ugyan jókor van inniok a csak megsebzett medve bőrére, de már határozottan két párt alakult e kérdés iránt, a sajtóban és a közönségben. Egyiket elragadta az óriási nagyhatalmi káb és Elsass s Lotharingia visszafoglalását minden kétség fölött állónak tekintti, melyről vitatkozni is kislelkűség. A másik párt s észleletem szerint a tettek emberei, a művelt katonák is ide tartoznak – tudni sem akar ily éretlen tervről, s azt mondja: „nem kell nekünk Franciaországból egy talpalatnyi sem; de megtaníttuk őket, hogy ők se nyaljanak a miénkhez.” Hogy melyik párthoz tartozik Bismarck: azt volna fontos tudni!

11.

P. N. 1870. aug. 22. esti kiad.

Saarbrücken, aug. 15. Ha levelem Pestre hasonló gyorsasággal halad, mint én utaztam Mannheimtól Saarbrückenig: akkor lehetséges, hogy a háború is bevégeződik, mire e sorok a közönség elé kerülnek.

Mainztól Mannheimbe utazni, már szintén békétlenkednem adott okot; pedig az még kéjutazás volt ahhoz képest, amit idáig kellett kiállanom. Egy ily utazás valóban a türelem iskolája. Falusi állomásokon, hol különben egy percnyi szünet van írva az utazási tervben s hol sem étterem, sem valami más, unalomrövidítő intézkedés nincs, olykor 8 teljes óráig kellett állomásoznunk. Jegyet második osztályba váltottam s örültem, midőn ahelyett első osztályú coupéba utasítottak. A dicsőség azonban csak kevés ideig tartott, mert egy pár állomás után már az első és másodosztályú kocsiknak el kellett maradniok. Még azonban ez mind jó; a harmadik osztályú ülés is elég

kényelmes, ha a pad jó puhára meg van festve. Ennek seni lehetett hosszú ideig örvendeznem, mert csakhamar az egész óriási vonat élelmet, barmot, de most kivételesen embereket is szállító kocsiból fűződött össze. Én is föl-léptem tehát egy teherkocsiba; finom szalmaaljat csábítgatott oda, hívogatóbb, mint a legruganyosabb pamlag. Derék porosz ladwehr dragonerek szívesen nyújtották kezöket, hogy fölsegítsenek; előre kijelentvén, hogy szivar-requisitiót fognak rajtam végrehajtani. Meg adtam szívesen, kiürítettem szivartárcámat s valóban vidám órákat töltöttem el ezekkel az értelmes, derék fiúkkal, közöttük heverészve a szalmaszönyegen és a letett nyergeken, míg a waggon egyik és másik végében két-két ló ropogtatta a szénát s abrakot.

Végre 4 óra helyett 30 óra leteltével megérkeztem Saarbrückenbe. Még utazásunk alatt nagy riadalom verte föl a vonatot; egy jovialis tábori pap bejött hozzánk s hirdette az örömhírt, hogy Metz be van véve a poroszok által s a francia sereg feloszló-félben van. Mint azóta tudjuk, ezen hír – mint amennyi sok e napokban, – valótlannak bizonyult be; de akkor hittük s én is örültem az örülőkkel. A jó dragonyosok fölshóltottak, hogy menjek velök egyenest Metzbe. Nagyon szívesen vállalkoztam volna; de előbb e tábori paptól kértem tanácsot, hogy mit javasol ő, s hogy nem volna-e az ilyen becsempészés az éber tábori rendőrség ízlése ellen? A derék páter tanácsolta, hogy előbb a saarbrückeni állomáson levő Etappon-kommandó engedélyét kérjem ki, mert anélkül nem mehetek tovább; ha azt megkapom, akkor nincs akadály s „akkor aztán írjon ön jól a németekről.” Megérkezve, rögtön siettem e tanácsnak eleget tenni. Az ezredes urak a jó hír örömeire épen kedélyesen poharaztak. Kérelmemet irataim-mal együtt előterjesztem, s mint magyar nagyon szíves fogadtatásra találtam ugyan a parancsnoknál, de azt válaszolta, hogy a porosz hadügyminiszter engedélyének felmutatása nélkül nem engedheti meg a továbbutazást. „De hát engedély hiányában hogyan jöhetett ön idáig is?” kérdé tőlem a helyi parancsnok. „Rendes teherkocsin jöttem ezredes úr” – volt válaszom, ami a jó úrnak nagyon tetszett. Ezután sajnálatát fejezte ki a parancsnok, hogy

kérésnek eleget nem tehet, miután e részben szigorú utasítása van; úgy hogy, amint monda, a berlini lapoknak is egyetlen levelezőt kellett közösen választaniuk, -aki mindnyájok részére ír tudósítást, s nekem, mint külföldinek, kívánságomat teljesítenie még kevésbé áll hatalmába.

E szomorú válasz után búcsút vettem az én dragonyos barátaimtól, hogy Saarbrückenben keressek szállást. Ez sem ment baj nélkül, s egy napig az étteremben kellett kvártélyoznom és hálnom, míg ma szobát és alkalmat kaptam, hogy megírhassem e sorokat.

Saarbrücken és testvérvárosa St.-Johann a háború kezdetétől mind e mai napig a hadi élet központja volt. Most ugyan a csatalárma már tovább vonult tőle: de ahelyett itt van a sebesültek és a harctérre sietők kikötője s így tele van betegekkel s jövő-menő katonasággal. A pályaudvaron és az utcákon hemzseg a katonaság, meg a betegápolók hada. Papok, szerzetesek, diakonissák, apácák, diákok, polgárok, polgárnők fehérszalagon vörös keresztet hordva karjukon, teljesítik hasznosan és hiven a szamarita és hazafi vagy honleány nemes kötelességét. Folytonosan hordják a kórházakból az állomásra a már üdülő betegeket, hogy azok tovább szállíttassanak; helyettők megint újakat hoz minden vonat Franciaországból. A sebesültek közül már sokan fönjárnak az utcákon s még pedig nem ritkán látni szabadon sétáló franciákat is.

A lapok sokat írtak a francia bombázás pusztításairól e városban, s nem mulaszták el a franciáknak egy nyílt város ellen követett ily barbár eljárását megróni. Fiát az egészből csak annyi igaz, hogy az indóház egyik szárnyát meglehetősen összelőtték; a városi házak közül csak egy hôtél kapott néhány gránátlövést; de hogy ez sem szándékosan történt, bizonyítja az a körülmény, hogy ez a fogadó épen lőirányban fekszik a gyakorlótér és az indóház közt, mely utóbbit pedig porosz csapatok tartották megszállva, tehát azokra lőttek a franciák.

Még aznap alkonyatkor kiindultam a csatatérre, s két porosz huszárral találkozva, velők jártam be annak egy részét. De az idő ránk sötétedett, s holnap szándékozom az egészet bejárni. Közelben egy nagy sir még nyitva van, csak félig megtelve az elesettek hulláival s befödve

inészszel és földdel. Benne aluszsza örök álmát François porosz tábornok és sok jó vitéz. Sugár jegenyék susognak mellettök az esti szélben, bánatosan, szomorúan.

12.

P. N. 1870. aug. 23. reg. kiad.

Saarbrücken, aug. 16. A mai nap legnagyobb részét a csatatér megtekintésére s a határszéli első francia város, az innen gyalog két óra járásra eső Forbach meglátogatására fordítottam.

Óhajtom elsöben is az ezen háborúban kettös nevezetességre emelkedett Saarbrücken fekvését és a csatatért futólag néhány vonással vázolni. A Mosel felé északra siető kis, de meredekpartú Saar folyócska balpartján fekszik Saarbrücken, a jobb parton pedig St.-Johann. Mindkettő jómódú, csinos hely, gazdag kőszénbányákkal és gyáriparral. E két város tehát a Saar mellett egy völgykatlanban fekszik. A keletről környező magaslat oldalán fut végig a vasút, itt van a völgyet uraló ponton a sokszor emlegetett és a franciák által részben összelőtt indóház, tornyokkal várszerűleg ellátott szép épület. Ezzel átellenben, a völgy túlsó oldalát bezárólag, emelkedik az a kertekekkel s fákkal beültetett hegy, melynek egyik részét a katonai gyakorlótér foglalja el. Ezen a hegyen keresztül vezet az országút. A hegy tetejére fölérve, a vidék újra völgygyé hanyatlik le előttünk; rajta keresztül nem foly víz, de két oldalról hegyektől van körülvéve s ezen völgy hosszában nyúlik el a hatalmas jegenyéktől szegélyezett országút, mely Franciaországba vezet. Mintegy háromnegyedóránnyira a francia vámház jelöli a két ország közti határt s ugyanily távolságban emelkedik föl balról a ritkás erdővel benőtt, de tetején egészen kopasz *Spicheren* hegy, a csata központja. A gyakorlótérről jól belátszik a völgy végén túl *Forbach* város is, sugár szép goth tornyával, s még közelebb az országútról jobbra a már szintén francia földön fekvő Stiring gyárhelység, hámorainak kormos kéményeivel. Az egész vidék nyugodt, kellemes tájképet nyújt; békés munkának lakhelye, de a végzet könyvében meg volt írva, hogy ezúttal egy öldöklő ütközet pusztulásainak színhelyül szolgáljon.

Az első kisebbszerű ütközet aug. 2-án, mely a franciák előnyomulásával végződött, s mely legelső fegyvertény volt a mostani hadjáratban, leginkább a katonai gyakorlótér körött folyt le. Innen granáttűz által elűzöttetvén a poroszok átmentek a Saar két hídján St.-Johannba s így a franciák urai voltak Saarbrückennek és az azt uraló magaslatnak. A gyakorlótér volt azon hely is, hol Napoleon császár fiával együtt megjelent s honnan az átelleni indóházat a franciák megrongálták.

Az ellenséges megszállás azonban csak négy napig tartott Saarbrückenben, mert már aug. 6-án bekövetkezett a porosz hadsereg előnyomulása az öreg Steinmetz vitéz vezetése alatt; az erélyes lökést, a különben is számra nézve sokkal gyöngébb franciák nem tudták kiállani s visszavonultak. A Spicheren hegyen azonban a francia sereg főereje már előbb oly erős állást foglalt el, melynek megvívása teljesen sikerült ugyan a poroszoknak, de hogy mily áldozattal, azt láthatja, ki a csatatéren végig halad. A gyakorlótértől kezdve, keresztül a Spicheren hegy hátán s tovább egész Forbachig – ami gyalog több mint két órai járást igényel – még ma is, a csata tizedik napján, minden lépten összezúzott sisakok, tört fegyverek, itt-ott romlott lőszeres szekerek, széttépett ruhadarabom, tölténytáskák és borjúk (tornister), foltonkint itt-ott százával s egyenkint mindenütt hevernek; a föld fehérlik a tölténypapiroktól s kopár sirok fölött búsong egy-egy kezdetlegesen összetákolt fakereszt.

De haladjunk sorjában. Haladván a gyakorlótértől lefelé bocsátkozó országúton mindjárt jobbra tátong egy nagy sír; most is négy ember munkálkodott mellette, még korán reggel újra temettek bele olyakat, kik bajtársaikkal együtt ugyanott sebesültek meg, de a halál csak a kórház szenvedései közt érte el őket. Amint tovább haladunk a Spicheren hegy felé, mindig szörnyűbb nyomait látjuk a pusztulásnak; a mező mindjobban tarkálék a tölténypapiroktól; szét van taposva minden, lovak és szekerek vágják föl keresztül-kasul a földet; itt tüzérség állott, biztos jele ennek az a halom lóláb, mely az elesett s itt elásott lovaknak szomorú maradványaképp fehérlik a földön. Mindennemű katonai készletek heverésznek körös-

körül; csizmák, francia bokaharisnyák; ez a piros ruhadarab franciáé volt; sötétkék posztó: ezt porosz viselte; tábori pálinkás kulacsok, bádog szelencék, a műértő ezeket is fölismerheti, hogy melyik milyen gazdát sirat. A hegy alján azonban mindez roppant mérvben tűnik elő s mesésnek tetszik, ha mondom, hogy még most is nem százával, de ezrével hever a földön a katonai szereknek minden neme. A hegyről lejövő vízmosás árkaiban, hol a poroszok előnyomulni igyekeztek, halommal hevernek egymás mellett összevissza a sok roncsolt hegyes sisak, ép és tört porosz gyútús-fegyverek, kardok és kardtokok, szuronyok, töltény táskák, borjúk, stb.

És ez így tart az egész hegyháton, az erdőn, a burgonyaföldeken és a mezőkön keresztül egész Forbachig. Különösen komoran fest a mindenütt szembetűnő fényes porosz sisak, mely úgyszólván szegélyezi az utat mindenütt, néhol pedig 20–30 van egy rakáson, mellettök rendszeren a megfelelő számú fegyver és tölténytáska is. Végre oly közönségessé válik e nem mindennapi látvány, hogy az embert meg sem lepi; az országút vándora közönyösen ballag el a tört fegyverek mellett, átlépi, ha útjában fekszenek. Világosan lehet a csata nyomait az egész vonalon követni, amint időről-időre megújult az előrenyomuló s a hátráló felek közt; ilyen helyen újra meg-tömegesülnek a pusztulásnak addig szétszórt jelei, lepve van a mező harci szerekkel, s azok közelében emelkedik egy-egy nagy fehér sírhalom. Francia csákókat, sapkákat nagyon keveset lehet látni; azt hiszem, hogy ezeket, mint könnyen zsebredughatókat, a látogatók már elhordták; francia fegyverekből csakis tört darabokat, aztán szuronyt és kardot lehet találni; a chassepotpuskákat bizonyosan maguk a porosz katonák elhordták.

A hegyre a sok fegyver- és sisakrom közt fölhaladva, mindjárt az első természetes terrasse-on, melyet a franciák köröskörül alacsony kis sáncokkal láttak el, földözetül a lövészek számára, legvéresebben folyt a harc, itt egymás mellett hat porosz tiszt esett el, mindnyájan ugyanazon sírba temetvék, szellős ormon egy fa alatt. E sír lakói egyébiránt nagyon közel találtak ápoló hű kezekre, mert már a hantok fölött válogatott szép virágok

díszeskednek, s a sír mellett nagy kőlap hirdeti metszett betűkben neveiket, melyeket előbb csak egy kis fakereszt viselt. Innen kezdve az egész hegyön mind sűrűbben következnek itt is, ott is a sírok, némelyiknek kevés lakója van, némelyiknek száz és több. Néhol az elesettek nevei is fölírják, de az minden sírnál föl van jegyezve, hogy hányan és hányadik ezredből stb. nyugosznak ott; a franciák csak szám szerint említvék meg, egyébiránt itt sokkal kevesebben vannak, mint a poroszok. A sírok igazi katonánosan díszítvék föl, amennyiben az elesettek szuronyos puskáit vagy rövid gyalogsági kardjaikat betűzdelték a sírhalomba s azokra tettek egy-egy sisakot; pompás katonai emlékje!! A szomszéd bokorba is visszatért már a kiriasztott kis madár, s rákezd dalolni énekét a hősök álmainál.

Ott nyugosznak ők, barát és ellenség a verőkkel áztatott hantok alatt, most már nem gondolnak vele, hogy mi történik körülük, hogy fegyvereiket játszva oldalára köti a seregestől jövő-menő gyerek, sisakjaikat fejére teszi, tölténytáskáikat oldalára s hátára csatolja az üres borjúzsákct. Sőt kijönnek ide a szegény emberek is, hogy egy pár jó csizmát s nem ritkán ruhadarabokat is aquiráljanak. maguknak. Van az ereklyevadásznak is mit elvinnie emlékül; golyó, granátdarab, ruha- vagy fegyverfoszlány, itt-ott egy üres tárca, egy francia tiszt jegyzőkönyvének szétszórt levelei. De jönnek ide olyanok is, kiket nem a kíváncsiság, hanem a bánat hí el könnyeiket legalább kedveseiknek sokakkal közös sírhalmára hullatni. A Spichenen hegyet már elhagytam s az országúton haladtam Forbach felé; Stiring közelében ismét egymáshoz közel több sír van felhányva, mellettök pedig katonai szerektől van borítva a föld. Egyik síron munkások dolgoztak s egy öreg férfi s neje, mindkettő mély gyászba öltözködve, sírva jöttek kifelé az országúton álló kocsijukhoz. Ezen jelenet egész történetet beszélt ugyan el, de mégis becsaptam a szántóföldek közé, hogy a sírásókat megkérdezzem. Ezek elmondták aztán, hogy ők temették el azon pomerániai úrnak hadnagy fiát; a szegény szülék bánatukban oly esztelen kívánsággal ostromolták a munkásokat, hogy nyissák föl újra a sírt, hogy még egyszer megláthassák

fiukat; ezek engedtek ugyan, de csak félig teljesíthették a munkát a dögletes szag miatt; végre a szegény szülők is belátták a lehetetlent, s megelégedtek azzal, hogy legalább elvesztett fiok sírgödrébe pillanthattak alá. Bizony sok könny folyik még el e hantokon s e hantok emlékezetén! A diadalt mind a két fél magának tulajdonítja; de több joggal a poroszok, mert hiszen ők nyomultak előre, be francia földre. Erősen hiszi azonban a francia lakosság, hogy pár nap alatt megfordul a világ s a császári hadsereg fog betörni Németországba. A francia Forbachról majd jövő levelemben.

13.

P. N. 1870. aug. 25. regg. kiad.

Saarbrücken, aug. 17. A csatatérre tett kiránduláso-mat kiterjesztettem az első francia város, Forbachig. Csak egy mértföld a német határtól s milyen változás! Azt hiszem általában, hogy nézet és gondolkozás tekintetében oly éles választó vonal, mint a francia és német, eddigelé *nem természetes határ*, alig van valahol egyik és másik ország közt. A nyelv itt is, mint szomszédos országok határlakóinál rendesen, nagy részben egy, a viselet nem igen különbözik; de a politikai érzület és hajlam oly ellentétes, mint ha a Himalaya szolgálna határláncul a két ország között. Egyébiránt a nyelvre nézve is meg kell jegyeznem, hogy, habár az alsóbb osztályok egymás között németül beszélnek, franciául még a gyümölcsárus kofa is tud annyira amennyire; a gyermekek pedig általában egyformán beszélnek a két nyelvet, vagyis a franciát sokkal finomabban.

Franciaországba átléptemkor eszembe jutott, hogy mily nagy különbség van az idők és körülmények közt azon négy év óta, mikor Strassburgnál először léptem francia földre. Akkor egy német volt velem, ki kereskedelmi viszonyainál fogva sokszoros összeköttetésben állott Franciaországgal s azzal mulattatott, hogy ez utóbbinak dicsőségét, nagyságát, saját hazája nyomorultságával ellentétbe állítva, nem győzte eléggé magasztalni. Én pedig csudáltam ő benne a német hazafiatlanság egyik rikító példányát. Ma pedig – hát bizony ma az a dicső Francia-

ország tárva-nyitva van a germán invasio előtt! Ki gondolt volna erre még néhány héttel ezelőtt?!

De hát menjünk tovább mi is. Senki sem tartóztat föl. A vámhatár megszűnt létezni a porosz foglalás óta; értelmetlenné vált a fölírás, mely a vámháznál díszleg: „Limite de l'octroi”, s annak a kibetűzhetlen írásnak van érvénye, melyet számtalan puszkagolyó irt az épület falaira néhány nappal előbb.

Találkoztam csakhamar egy napoleonszakálú parasztemberrel, ki földjéről burgonyát szállított haza. Beszédbe ereszkedtem vele. Mennyi reménység, mennyi büszkeség volt szavaiban! – igaz, hogy – mint monda – kiszolgált francia katona. „Hát kiáltottak-e aztán sok „vive l'empereur !”-t a császárnak, mikor itt volt?” kérdelem tőle. „Igen uram, sőt kiabálják még most is, pedig a poroszok már itt vannak.” „Mi szeretjük a császárt – monda további kérdezősködéseimre – mert a szegényen mindig segített.”

A város tele volt porosz landwehr-huszárokkal, kik szállásaikat keresték, franciául írt kis cédulákat tartva kezükben. Sok kért tőlem útbaigazítást; én csak lefordítani tudtam nekik a cédula tartalmát további utasítás nélkül, mire mindannyiszor gúnyosan kérdezték, hogy hát nem francia vagyok-e én? A lakosság komoly, hallgatag csoportokban nézte őket. Az ablakok mögül pedig sok boszús pillantás esett rajok. Szomorú levert képet nyújt az egész város, ellentétben a német helyekkel, hol mindenki mozog, sűrög-forog a katonaság körül, mind kész segíteni, amiben csak lehet a haza védőinek; ha egyébként nem, legalább azzal, hogy a katona podgyászát és fegyverét veszi el és viszi. Így lehetett ez néhány nappal előbb Forbachon is; ma már a hódoltság bélyegét hordozza minden arc s le lehet olvasni róluk, hogy ezeket a katonákat oda kívánják, ahol a bors terem.

A korcsmák és vendéglők többnyire zárva voltak. Kérdezősködéseimre utasítottak egy vendéglőbe, mely még nyitva van. Ott is azt mondták, hogy nyolc napnál tovább már nem bírják ki, akkorra mindenök elfogy s ők is zárkóznak. Azt hiszem egyébiránt, hogy az illető vendéglő tulajdonosokat bizonyos dac is vezérli ily anyagi érdekeik-

kel ellentétes határozatra; ámbár más részről bizonyos, hogy ez egész vidék, melyen a háború végig taposott, borzasztóan ki van szíva, s ha kormányi intézkedések nem fognak történni, itt éhszükség fog kiütni. Saarbrücken maga még a benne nagy számmal elhelyezett sebesülteket sem tudná már kellőleg ellátni, ha folytonos élelemszállítás nem segítene az általános szűkségen.

A vendéglőben néhány városi úr ült az asztalnál, melyen a házi kisasszony elnökölt. A társalgás kizárólag francia nyelven folyt, holott, mint észrevettem, mindnyájan jól tudnak németül. Úgy látszott, hogy az élénk beszélgetésnek megjelenésem kellemetlen akadályul szolgált s nem épen szívesen láttak közelökben. A társaság beszélgetése egyetlen központ körül forgott mindig, a *poroszok* (németet ők soha nem említenek) elleni határtalan elkese-redés és gyűlölet körül. Reményteleneknek egyáltalán nem lehet őket mondani; sőt inkább erősen meg vannak győződve, hogy ez az állapot néhány nap alatt épen ellenkezőre fordul még. Kérdeztem, hogy mikép tartotta magát a lakosság a saarbrückeni veszített csata után. „Sokan elvonultak a hadsereggel együtt – mondák; aki itthon maradt, sírt, nem félelem – hanem a szégyen és boszú miatt.” Említettem előttük a németek reménységét, hogy a háború által Elsass és Lotharingia és így városuk is Németországhoz fogna visszacsatoltatni. Ennek már elgondolása is föllázaszt minden franciát. „Igen, ha győznének – monda az egyik – a földet visszacsatolhatnák, minket lakosokat soha.” Ez a mondat az, melyben a határszéli lakosok véleménye ki van fejezve.

Az ebéd végével a társaság eloszlott; én még maradtam, meg akarván várni a délutáni hűvösebb órákat, hogy visszasétáljak Poroszországba. Csakhamar két porosz tiszt vetődött be s mellettem ültek le s így egymásután két végletes társaságban vettem részt. Mint vélt franciához mindjárt intéztek hozzám némely kérdést az iránt, hogy elveszik-e itt a porosz pénzt? Kinyilatkoztattam, hogy én ugyan *neutrális hatalmasság* vagyok, azt azonban tudom, hogy porosz királyi rendelet következtében tartoznak a francia megszállott vidékek lakói, rögtöni elfogatás és feleletre vonatás terhe alatt, mindennemű német pénzt a

megállapított érték szerint elfogadni. Ezután vígan kocintták össze „az első pohár bort a francia földön.” Egyik öreg legény volt s mint monda, négyszer mozgósított már ki (először az 1859-iki francia-osztrák háború alkalmával.) Pcsen egyik falujának általa betöltött bírói székéből és semmit sem kíván kevésbé, minthogy ezen szerencsében még ötödször is legyen része. A másik fiatal ember volt s bármint akarta a házi kisasszony barátságát és kegyét udvariassága és folyékony francia beszéde által kinyerni, még csak *egy* mosolyra sem tudta érdemesíteni magát. „Lássá ön, milyen nép ez –mondák hozzám keserűen, – ők akarták a háborút, nem mi, és most, hogy győzünk, milyen gyűlölettel vannak eltelve még a nők is irántunk! Ezek azt gondolják, hogy föl akarjuk őket falni, nem kellene nekünk, maradjanak maguknak s tartsák meg az ő Napoleonukat is, ha úgy szeretik” stb.

Forbachból visszatértemkor az élelem- és hadszer szállító szekerek szakadatlan sora vonult végig az országúton Franciaországba. A vaspálya nem győzi a tömérdek szükséglet szállítását, s parasztszekerek katonai fődözet mellett teljesítik a szolgálatot; némelyik fuvaros hihetetlen messziségről jön Poroszország belsejéből. Egyik szekér tetején ülő katona kérdezte tőlem, hogy Franciaország-e már ez itt? – „Versteht sich – válaszoltam – a Rajnától kezdve mind Franciaország.” Gondolkozott egy kicsit az atyafi, majd észbe kapott s érezni látszék a bosszantás élet, s utánam kiáltotta: „Verfluchter Franzose, wir werden euch Mores lernen in Paris!”

14.

P. N. 1870. aug. 23. esti kiad.

Saarbrücken, aug. 18. A tegnapelőtti napot a németek aligha fogják győzelmeik sorába jegyezni; habár a távirati jelentés végül azt mondja, hogy „a csapatok győzelmesen megtartották 12 órai heves küzdelem után a csatát.” A sebesültek elbeszélései után azonban azt kell gyanítani, hogy szörnyű vereséget szenvedtek a poroszok, habár a franciák egy álló napi véres küzdelem után, azaz este, természetesen visszavonultak erősített helyeikre.

Oly mérvben, mint ezen csata után, még nem érkeztek egyszer sem sebesültek. Egész hosszú vonatok wagonai vannak velők tömve s köztük mindeddig alig néhány francia. Az egyes katona elbeszélése a csatáról mindig nagyon hiányos, vagyis legfőlebb csak ezredének működéséről adhat tudósítást; de érdekes a benyomásoknál fogva, melyeket kifejez.

Amint ez elbeszélésekből összeszedni tudtam, a csata több francia hadtest és először a poroszoknak Steinmetz vezérlete alatt álló első hadserege közt fejlett ki. A poroszok roppant sokat szenvedtek s miután már töltenyeiket is mind ellődözték, köze! állottak a megsemmisítéshez, ha Frigyes Károly herceg a második hadsereg egyes részeivel még jókor nem érkezik a csatátérre. Ez a délután első óráiban történt s még ezután sötét estig folyt a csata, mely a porosz katonák kimondása szerint minden eddiginél sokkal véresebb volt. Szerintök sok ezer halott földi a csatátért s a sebesültek száma szerfölött nagy. Veszteségeket általában a königgratzinél nagyobbra teszik.

Hallgattam egy fiatal vértés, hadnagy elbeszélését; ez is jobb karján két lövést, bal combján egy szúrást kapott. Ennek szavai szerint a porosz lovasság vesztesége rémítő; egész vértés és huszárezredek össze vannak törve. „Az én ezredemben – monda – a csata végével egy svadron maradt.” Nem kevesebbet szenvedtek a tűzerek; egy ütegnél végre az összes személyzetből egyetlen tiszt volt még ép.

„De azért győztek?” – kérdé egy rémüldöző polgártárs. „Igen, *végre* mégis visszavetettük az ellenséget előbbi poszióba” – volt a fiatal vitéznek meglehetősen vigasztalan válasza.

Érdekes a közkatonák nyilatkozatait hallani. A szégyén fiúk mind rémítőleg meg vannak tépászva; még a könnyű sebesültek közül is visel némelyik két-három sebet; ruháik szakadozottak és véresek. Egy szóval még ily tönkre tett truppot nem láttam az eddigi mindenesetre tarka és változatos jelenetek közt. „No, azok az átkozott franciák megint nem állottak meg, úgy-e, he?!” – kérdi egyik hevesvérű polgártárs egy jámborképű katonától. „Na na! De bizony megállottak s rettenetesen állottak:

nekünk nem volt már munitiónk sem; a tüzérség sem volt ott. Az hiba volt!” S a jó polgár olyan hüledező képpel hallja ezt, hogy hinni sem látszik. Sajátságos az, hogy a polgárság általában, az értelmesebb katonák ellenkező bizonyítása dacára is, mennyire el van merülve azon kába hitben, hogy a francia katona roppant gyáva. Ezt hallja az ember úton-útfélen tőlük. Beszélnek a roppant sáncokról, melyek mögé szeretik vonni magukat, s utalnak a Spicheren hegyen levő sáncokra; holott ezen emlékezetes sáncok, melyekről bizonyosan a német évkönyvek is rémítő nagyításokkal fognak megemlékezni, kisebbek – jó lélekkel mondhatom ezt – mint a mi alföldi parasztunk ekéje után hasadó barázda s nem is szolgáltak más célra, mint a fekvő tüzelő céllövészek fedezésére.

Egy másik katonától szórói-szóra hallottam: „A generalis urak ki akarják magukat minden áron tüntetni!”

– s mindnyájan panaszkodnak, hogy az ő veszteségeik rémítő nagyok; amit egyébiránt két tábornok eleste és kettőnek megsebesülése is eléggé illusztrai. Egy harmadik azon boszankodik, hogy azok az átkozott franciák nem hagyják magukat lövetni sem. „Én csak egy lövést tettem und war bereits caput; a franciákat meg se tudtam látni.”

Nem tudom hogy fognak ezen Metz körül vívott csatáról irni a franciák; azt hiszem, hogy örömhír volt Parisban. Annyit bizonyosnak mondanak, hogy eddigelé ez volt a legvéresebb és legnagyobb csata. Ugyancsak most az a hír terjed, hogy tegnap, azaz 17-én még nagyobb ütközet történt; ez iránt azonban minden további tudósítás hiányzik.

15.

P. N. 1870. aug. 25. esti kiad.

Mannheim, aug. 20. A történelem a valószínűleg vége felé járó 1870-iki német-francia háborút a legnagyobbszerű események közé fogja számítani. Eltekintve még csak ezután belátható következményeitől s az általa létrehozandó politikai változásoktól: magában a hadjárat az 1866-kit is nagy mérvben fölülmúló tökélyre emelten mutatja föl a modern hadviselés tudományát. Másodszor

bizonyította be a porosz hadsereg – sa lecke talán ezúttal is hasznára fog válni a többi hatalmaknak is – hogy mit tehet a tudomány, a rendszer, a pontos szervezet, az ellenségnek és saját erőnknek lelkiismeretes latbavetése, a mindent átható gondosság, még a világ legvitézesebb hadserege ellenében is, ha ennek kíséretében az említett kellekkel épen ellenkező tulajdonságok uralkodnak. A franciák *készültek* a háborúhoz, a poroszok pedig *készenvoltak* a szó legteljesebb értelmében; ez volt és lett a döntő mozzanat. Ennek méltatását azonban avatottabb tollnak engedve át, a porosz hadviselés két nagy emeltyűjéről, a *hadi közlekedés* és az *egészségügy* szervezésének rendezéséről kívánok röviden szólni.

Megjegyzendőnek tartom előre is, hogy habár a háború *német-francia*, háborúnak nevezhető: ami a szellemet, a rendszert, a szervezetet illeti, az tökéletesen *porosz* volt; porosz a keret egészben, melybe a többi nemet államok hadjuttaléka is beillesztetett, ez a szellem tette lehetővé, hogy egy minden részeiben egységes akarat által szigorúan egy célra föltartóztathatlanul törő egyenletes erélyt láttunk kifejtve.

Valamint a lőpor föltalálása a hadviselést gyökerelesen megváltoztatta: úgy lehet mondani, hogy 4–500 évvel később jelen századunkban hasonló változás állott be a gőzerő fölfedezése által. Ha egy Nagy Sándor vagy Julius Caesar az új korban föltámadt volna sírjából, legfőlebb káplárnak lett volna alkalmazható a Nagy Frigyes vagy az I. Napoleon seregében; de ismét, ha e két utóbbi most hagyná el a tétlen halotti álmat, az újabb hadi tudomány ábécéjén kellene a tanulást kezdeniök, hogy Vater Moltke vagy Bazaine a törzskarban valami hasznukat vehesse.

A *hadi közlekedéstan* bizonyosan a hadtudomány egyik legfontosabb ágát fogja a legközelebbi jövőben minden művelt államban képezni. Fontossága természetesen párhuzamosan növekszik az ország vasúti hálózatának fejlődésével. Amely ország vaspályákkal, s különösen az ország határait vezető vonalokkal kellőleg ellátva nincs, az egy e tekintetben fejlettebb állam ellen támadó háborút semmiképen nem folytathat, sőt saját határait sem képes megvédelmezni.

A vaspályák stratégiai fontossága azonban *horderők* teljes ismerésében és felhasználásában rejlik. A *horderő* szó épen kifejezi az állítás magvát képező gondolatot. Ezentúl nem csupán a közlekedési személyzetnek feladata a vasutak szállítási képességének fontos statisztikáját ismerni, hanem a hadtudománynak s az azzal foglalkozó egyéneknek lesz az föladata. Hallottam elbeszélteni, hogy midőn a közelebbi június hóban a németországi vaspályák képviselői talán Lipszéban gyűlést tartottak: mindnyájan elbámultak a tanácskozásokban szintén résztvevő némely porosz felsőbb katonatisztek szakavatottsága felett, melyet a közlekedésügy hadtani oldalának teljes és az apróságig menő ismeretében tanúsítottak. így történetet azután, hogy a mozgósítás pillanatában már minden részleteiben kidolgozva készen állott a terv, mely lehetőségessé tette egy hét alatt annyi erőt gyűjteni a határokra, mennyivel már az ellenség első lökéseit feltartóztathatni hitték, s két hét lefolyásával annyit, amennyivel már az ellenséges földre való betörést is biztosított sikerűnek reménylhatték.

A német nép és egész Európa azt hitte, hogy a franciák tetemes egéruat nyertek a poroszok előtt készületeikben; a porosz hadvezetők azonban biztosan számítottak öntudatos rendszerökre, s a franciáknak jól ismert gondatlanságára s rendszertelenségére. Az eredmény megmutatta, hogy jól számítottak, s a porosz iskolamesterek másod ízben bizonyították be az ámuló világnak, hogy értik a győzelem föltételeit.

A tudósítások gyakran jelentették s most utólagosan is jelentik, hogy a francia hadosztályok elhelyezésében minő zavar és összevisszaság uralkodott. Helycsere, újabb föllállítások, szükségtelen ide-oda masíroztatások történtek. Addig ellenben a német hadak mozgósítása egy pontosan működő óriás gépezethez hasonlított, melynek minden része óráról-óra kimérten hajtotta végre mozdulatait. A beszólitott legénység a kitűzött percre megjelent a kijelölt állomáson, hol már akkor nem csak a parancsnokló fötiszt, hanem a vonat is készen állott, mely rendeltetése helyére szállítsa. Nem előbb és nem később történt a behívás, mint ahogy épen a rögtöni fölszerelés és tovább-

szállítás lehetősége parancsolta. Így egészen szervezett és megalakult ezredek jelentek meg a határokon. A már többnyire családos Landwehr nem zavartatott ki előbb nyugalmából, mint amint épen szükség volt rá, midőn már a sorhad rendeltetése helyén Volt. Most pedig ez is nagyobb részt már a hadsereg háta mögött áll; csak a napokban hallottam egy Landwehr-tisztől, hogy mintegy 150 ezren állanak a francia határokon, hogy a sorhadakkal successive lépést tartva, annak hátvédét képezzék. így a Landwehr az erősségek őrizetét és az elfoglalt tartományok megszállását teljesítvén, a sorhaddal egyenlő hasznú szolgálatot tesz és szabad kezet enged amannak egész ereje kifejtésére. Ezenkívül természetesen nagyszámú katonaság van még minden egyes városban, t. i. újoncok, kik folyvást gyakoroltatnak és egy-két hónap alatt, ha szükség lenne rajok, szintén a csatatérre mehetnek.

A közlekedési vonalok ez óriási tevékenysége az illető vasúti személyzettől – mely szintén katonailag van szervezve – természetesen roppant erőfeszítést kíván. Egy hónap óta, mint maguk e többnyire barátságos és udvarias emberek – egyébiránt nem panaszkodva – mondják, nincs se nappaluk, se éjjelök; a porosz győzelmek egy jó része ez egyéneket illeti, s ha a katonák zászlóikra, úgy ők is föltehetik a koszorút gépeik homlokára.

E roppant föladat megoldását magától értetődleg a német vasúthálózat nagy fejlettsége tette lehetővé s az, hogy a vonalak többnyire kettős vágánnyal bírnak. Azonban egyszersmind épen e komplikált hálózat tette szükségessé, hogy minden a legpontosabban intéztessék, hogy a vasúti csomópontokon, hol gyakran több vonal szakad egymásba, semmi megtorlódás és fönakadás ne történjék.

Ki ez összevágó, nagyszabású közlekedési ügyének tanulmányozását tűzné ki kizárólagos céljául, ily hadi mozgalmak alkalmával: igen szép és tanulságos munkát végezhetne, ha és amennyiben e gigási működés belső szervezetébe is bepillantást szerezhetne magának. A külső jelenségek látása magában is érdekes. Békés időkben szokatlan nagyságú vonatok érkeznek rövid időközökben

a pályaudvarokra; gyakran annyira tömve van minden vágány a jövő és menő vonatokkal, hogy a pályaudvaron kívül még másik kettő is türelmetlenül dörömböl és várakozik a bebocsáttatásra. Egyik sebesülteket szállít a csatatérről; az ilyenek mindig elsősége van; másik új katonaságot visz a csatatérre; a harmadik kenyér és egyéb élelmi szerekkel van tele; az is rá van írva az egyes kocsikra, hogy a szállítmány melyik hadtest számára megy; a negyedik jeget, kötő- és gyógyszereket és egészségügyi személyzetet szállít; az ötödik élő barmokat; a hatodik hadszereket, ágyúkat és úgy tovább. És mind megy, jön lázas sietséggel, hogy az ember csudálhatja, hogy mindedig oly kevés vasúti szerencsétlenség történt.

A rendes személyszállításra természetesen gondolni sem lehet a harctér közelében levő vonalakon; jegyeket Németországra most már ugyan adnak ki, de azt mondják: „tessék menni akkor és ott, amikor és ahol lehet.” Voltak pályák, melyek az utóbbi napokban újra megnyitották a személyszállítást; két nap múlva beszüntették ismét, mert lehetetlennek bizonyult. Egy ily vonattal menve magam is, egyik állomáson nem kevesebb, mint 19 órát várakoztunk, míg tovább lehetett menni. Megy tehát az ember ott, ahogy tud; legjobb a katonákkal együtt, inert ott legalább van szalma terítve a szekér aljára; de töltöttem úgy is egész éjszakát egy teherszállító waggonban, hogy semmi ülőhely nem volt, a padlat pedig, mivel talán előtte való nap lovak vagy más ilyes „nicht Raucher” utazók számára volt berendezve, nagyon nedves és szagos volt arra, hogy rá lehessen heveredni.

A hadsereg mérhetlen nagy szükségleteit azonban nem képesek a vaspályavonalok ily roppant erőfeszítés mellett sem kielégíteni; nem főleg, mióta a harctér Franciaországba van áthelyezve. A főhadsereghez a német földről egyetlen vonal szolgál, az, mely Saarbrückentől megy Metz felé, de quid hoc ad tantam sitim et famem! mégha egyéb nem kellene is enni-inni valónál. Az országutakat is ezer meg ezer fuvar futja keresztül szakadatlanul; ez intézkedés nélkül az éhség úzná ki a francia földről a németeket, s még így is bizonyosan sokat kell koplalni azon vajaskenyér-vitézeknek, kik közül egyik a 66-iki had-

járatban szívrázólag panaszkodott a „Kölnische Zeitung” hasábjain afölött, hogy a csehországi strapáciák idejében a kenyeret vaj nélkül kellett ennie! „Szegény Lambert, mennyit nem szenvedett!”

A hadi közlekedés megkönnyítésére egyébiránt folytonosan erélyes munkálatok tételnek. Magában Németországban is rögtönöznek némely vonalok összeköttetéseinek megrövidítésére ideiglenes vaspályákat, ilyet azonban látni nem volt alkalmam, szerkezetökről csak hallomásból értesültem. Hasonló vaspályák lerakása végett több ezer munkást szállítanak Franciaországba. Egyik pfälzi városból 500 ilyen utazott el épen ott tartózkodásom alkalmával; a könnyen hívő közönség közt erősen tartotta magát azon hír, hogy a munkások Metz aláaknázása végett szállítatnak el, hogy egy szép reggelen az egész francia erősséget és hadsereget légberöpítsék. Gondolatnak nem rossz, legalább is ér annyit, mint a franciák légköri battériája, melylyel a porosz hadakat megakarták semmisíteni.

Levelem hosszabbra nyúlt, mint gondoltam; az egészségügyi személyzetről legközelebb.

16.

P. N. 1870. aug. 26.

Mannheim, aug. 21. Előbbi levelemben a modern hadviselés egyik főtényezőjéről, a közlekedési rendszerről szóltam; jelenleg az *egészségügyi személyzet* szervezéséről kívánok röviden írni, melynek tevékenysége szintén a jelenleg folyó háborúban mutat föl eddig még nem ismert nagymérvű arányokat; de amely véleményem szerint még mind csak kezdete és alapja azon rendszernek, melynek kifejlődését jövőben nem csupán a mindinkább növekvő humanismus, hanem magának a hadviselésnek sikeressége is fogja múlhatatlanul igényelni.

Háborúk valószínűleg lesznek mindig, míg ember lesz. Az örök béke nagyszerű, de kivihetetlen s csak az „Isten országában” létesíthető eszme; minden törekvések e tekintetben, nagy költőnk szavai szerint „megáradott

nemes lelkek sziklába vert hullámi” lesznek. Amellett még az is bebizonyul minden újabb folytatás alkalmával, hogy a háborúk mindinkább rövidtartamúak ugyan, de egyszersmind véresebbek, mióta a fegyverek tökélyesítése s mindennemű öldöklő eszközök kitalálása valóságos mániává vált.

A jelenben folyó harcok áldozatainak száma most még megközelítőleg sem határozható meg; de minden jelenség oda mutat, hogy szerfölött nagy lesz. Egy példát rá. A saarbrückeni csata után a hivatalos harctéri tudósítás határozatlanul ugyan, de mégis megközelítőleg ezerte tette a poroszok veszteségét holtak és sebesültekben. Azóta biztosan tudjuk, hogy csupán halott, mintegy 2000 temettetett el porosz részről a Spicheren hegy területén. Ha áll azon előbbi hadjáratokban tapasztalt arány, hogy mintegy öt sebesültre esik egy halott: ebből önkényt következik, hogy ama csata csupán porosz részről körülbelül 10.000 emberbe került. S ez még csak a kezdet kezdete volt.

Ily tényekkel szemben nagyon kézzel foghatóvá válik azon igazság, hogy a mai hadviselés lényeges eleme s az emberiség nélkülözhetlen követelménye, hogy a hadsereg nagyszámú és katonailag szervezett egészségügyi személyzettel legyen ellátva; mert csak ezáltal lehet megvalósítani, hogy a sebesültek egy nagy része életben megtartassék, sőt hogy alkalmassá tétessék még a további katonai szolgálatokra is. Sok megsebesült vitéz fiú kapott sebei következtében vértük el, holott gyors segély talán rövid idő alatt lábra állította volna. Tény pl., hogy szintén a saarbrückeni csatatérről hoztak be oly sebesülteket is, kik két hideg éjszakát töltöttek el kínosan azon helyen, hol a golyó érte őket. Ezt csakis könnyű sebesült állhatta ki; nehezebb seb mellett az ily elhagyatottság rövidebb idő alatt is bizonyos halált okozott.

A porosz hadseregnél az egészségügy is oly kitűnően van szervezve, mint alig másutt. Azonban a „Sanitäts-Corps” személyzete teljesen elégtelennek bizonyult volna be a roppant szükséglettel szemben, ha egyes társulatok, sőt mondhatni az összes polgárság a legdicséretesebb készséggel nem sorakozott volna a „vörös kereszt” alá.

Ha a vasúti és távirati személyzetet második, úgy ezen önkényes egészségügyi csapatokat Poroszország harmadik hadseregének mondhatjuk. A Johannita rend, melynek tagjait fehér sapkájokról, piros kabátjok és magas lovagsizmáikról megismerhetjük, 25.000 fiatal erőteljes férfit vett fel szolgálatába, kik azonban önként, díjazatlanul végzik munkáikat s legfőleggyen ingyen ételmeztetést és a karjaikon viselt vörös-keresztes fehér szalag mellett egyenlő sapkát kapnak. Ezenkívül tűzoltó társulatok, lövész-egyletek, dalegyletek alakultak egészségügyi csapatokká; a nagyobb városokból egyes társulatok jól felszerelt és egyenruházott csapatokat küldtek el a csatatereterekre. Mindezek rövid oktatást is nyertek, hogy miként kell a sebesülteket felrakni s egyéb szükséges utasítást; valamint rendszeresen némi gyógyszereket is hordoznak maguknál. Ez a személyzet, mely önként ajánlkozott polgári orvosok vezetése alatt áll, s még ezeken kívül a diakonissák végzik azt a szomorú és terhes, de egyszersmind emberi és hazafias kötelességeket, melyekre egy sebesültekekkel borított csatatér mellett oly roppant szükség van; ők teljesítik a táborig kórházakban s a sebesültek szállításánál a szolgálatot. S ily tömeges segély talán szükségtelennek is bizonyult be? Nem, sőt inkább még folyvást hangos felhívások hallatszanak a csatateretere közeléből, hogy nagy a hiány a szükséges egészségügyi személyzetben s folyvást sietnek mindenfelől többen-többen.

De e személyzetben kívül, mely közvetlenül a csatatér közelében foglalkozik, mennyi ápoló kézre van még szükség a távolabb eső kórházakban, melyek napról-napra mind jobban meg népesülnek! A német lakosság itt is szép példáját adta áldozatkészségének. Nők és férfiak egyaránt fölvtették a vörös keresztet és teljesítik városukban a szükséges szolgálatokat. Nem ritkán láthatni, hogy egyes állomásokon öregebb nőszemélyek veszik le a sebre már rászáradt régibb kötelekeket s újakat raknak föl; férfiak támogatják a könnyebb sebesülteket, másokat pedig hordagyakon szállítanak be a kórházakba.

Ez azonban, mint előbb is mondtam, csak csirája egy oly rendszeres szervezetnek, melyet az egészségügy háború alkalmával bizonyosan közel jövőben minden művelt

államban nyerni fog. A háború ma már nem csupán az uralkodó és a hadügyi igazgatás ügye, hanem az egész nemzeté, s azért szükséges, hogy az áldozatokban mindenki, nagy és kicsiny, gazdag és szegény egyaránt részt vegyen. A gazdag, ha egyébként nem tud használni, áldozzék pénzével; de ez még nagyon kevés, mert életet és egészséget pénzen nem lehet megváltani, még tényleges, közvetlen segély által igen sokszor meg lehet. E végett szükséges, hogy a harcoló sereg mellett legyen egy második hadsereg, mely nem fegyverrel, hanem önfeláldozó tevékenységével lehetőleg enyhítse a harcütötte sebeket s mentse föl a kifáradt harcosokat azon újabb fátalmaktól, melyeket sebesült bajtársainak elszállítása és gondozása különben rajok róna.

Anélkül, hogy bővebb és részletes tervet akarnék adni, mire se katonai, se orvosi szakképzettség föl nem jogosít, egy pár eszmét közlök e tekintetben, mely szép fejlődésnek indult honvéd-hadseregünket illetőleg gyakran fölmerült gondolatomban, mióta az itteni hadi mozgalmak közepette élek. Védképességünk lehető legjobb lábra állításáról gondoskodnunk se nem időszerűtlen, se nem korai. Előttünk fekszik a példa, hogy a háborúk mily gyorsan keletkezhetnek, s fájdalom bármennyire óhajtjuk is – nem mi vagyunk azon európai állam, melynek békés fejlődése a legbiztosítottabbnak volna mondható s mely a most folyó világesemények eredményében is megnyugtatót látna maga előtt. Ily körülmények közt hadseregünk s különösen honvédségünk lehető legjobb szervezését szívünkön hordoznunk nagyon ajánlatos, mert az ebben nyugvó biztos hatalom és erő a békében maradásnak föltétele.

A mi honvédségünk épen nem az, mi a porosz Landwehr. Ez utóbbi mind kiszolgált s házas és polgári élet földjében meggyökerezett egyénekből áll, kiknek harcképessége – elismerik ők maguk is – nagyon kétes. A mi honvédségünk ellenben, szintúgy, mint a sorkatonaság, fiatal, erőteljes legénységből áll, melynek harcképességét csak növeli azon két évi jutalék, mely a sorhadból fokonyként lép át hozzá, fia mi a porosz Landwehr-rendszert utánozni akarjuk, múlhatlanul ki kell terjeszteni a honvédelmi kötelezettséget a 32–40 éves korosztályokra is,

s ezen *nemzetőrség* mely rövid idő múlva különben is mind vagy a sorhadban vagy a honvédségben kiszolgált egyénekből állana, lesz megfelelő a porosz Landwehrnek; miy nemzetőrség, anélkül, hogy tényleg harcoló hadsereg volna, nagyon hasznos hadi szolgálatokat tehetne, pl. helyőrségekben, élelemszállítások, bizonyos stratégiai szempontok megszállása körül s végre, mint egészségügyi hadosztályok. Egyszóval sok oly alkalmaztatása lenne a nemzetőrségnek, mely anélkül, hogy a háború veszélyeit s fáradalmait róná az idősebb korosztályokra, mégis lehetővé tenné, hogy a harcoló csapatok ereje ne forgácsoltassék szét, hanem fordítottassék tulajdonkép rendeltetésére, hogy a csatateren lehetőleg mindig túlnyomó számmal lépjen föl. Ebben áll jórészen manapság a diadal titka, s a poroszok azzal nyernek csatákat, hogy mindenütt a szám erejével nyomják agyon ellenfelüket.

Ezenkívül szükséges volna – s ez az, amiről a fön-
tebbiekkel kapcsolatban különösen akartam szólni – hogy honvédségünk mellett állíttassék föl csupán háború idején működő, de mégis katonailag szervezett egészségügyi hadtest. Úgy a költség, mint a szervezés sokkal kevesebb pénzbe és fáradságba kerülne, hogy sem gazdagon ki ne fizetné magát. Minden fiatal ember ugyanis, aki katonai szolgálatra nem alkalmas, de egyébként nem munkaképtelen s nem nyomorék, az egészségügyi hadtestbe osztassék. Pár heti oktatás évenként a honvédségi orvosok vezetése alatt eléggé képesítené őket e hivatásukra; fölszerelésökre – miután az egészségügyi eszközök és szereknek ügyis készletben kell lenniök – elegendő volna egy jelvény, egyensapka és egy-egy szertáska. így háború idején készen állna egy elegendő számú, megbízható, hadi szolgálat kötelezettségében álló testület, amit különben a csak önként ajánlkozóknak biztosan számba nem vehető áldozatkészsége hiányosan pótolhatna.

* Ez az intézmény, melynek körvonalait inkább csak sejtettem, megvalósult később a népfelkelésről szóló törvény által.

P. N. 1870. szept. 5. és 6. esti kiadás.

Strassburg alatt.

Appenweir, szept. 1. Egy égő Trója új kiadásban, egy ostromolt nagy város, melyben a lakosok százezeré közé szórnak az ágyuk golyói percenként félelmet, romlást, halált: oly szokatlan látvány a mai időben, hogy nem csudáltam, midőn tegnapelőtt a Carlsruhétól fölfelé menő vonatot olyanokkal találtam telve, kik Strassburg ostromát akarták az éji órákban megtekinteni. Hiába, valóságban csak egy ágyú csattanása, egy tüzes golyó repülése nagyobb benyomást tesz az emberre, mint a színpad összes lármája.

Amint az Oos, Bühl és Achern állomásokon keresztül mindinkább közeledtünk a színhelyhez, mindenki az ablakhoz tódult, hogy első mutathassa meg a pusztulás közepéből kiemelkedő torony óriás alakját s első hallja meg az ostromágyuk bömbölését. Ez utóbbit ugyan lehetetlenné tette a vonat zöreje; a münster magas alakja azonban csakugyan látható lett, füst és köd között sötétben rajzolódvá le az esti fényben úszó ég hátterén. Sokan az utasok közül ezen és a következő állomásokon kiszálltak, h^o~^{Tr} egy-egy magaslaton foglalva helyet, *élvezhessék* a rettenetes tragédiát. Mi öten, kik közelebbi ismeretséget kötöttünk egymással, köztünk két volt osztrák katonatiszt, különben itteni földbirtokosok von *Zobel* testvérek Appenweierben szándékoztunk kiszállani s onnan ejteni szerét, hogy Strassburgot megközelíthessük; amit meg is tettünk s két éjen át tanyáztunk az ostromtelepek közelében.

Appenweierben, Strassburggal szemközt, elhagyva a vonatot, azonnal hallottuk az ágyuk szakadatlan és kérelhetlen beszédét, melylye! a szorongatott városra kiáltják az „add meg magad!” fölszólítást; minden hangot egy-egy romboló, gyújtó s talán halált osztó argumentum kísér odáig, de onnan is villogva, dörögve hangzik vissza: „nem én mindhalálig!” – A nap leszállt már; itt-ott föllegek úsztak köröskörül a láthatáron; a hold sarlója, mintha irtóznék a látványtól, ugyancsak sietett kurtára szabott éjőri kötelességét bevégezni s elmenni bátyja, a nap után, békésebb, jobb országokba. Mi dolga is volna neki most itt?

Sötét volt a láthatár a Rajnánál, de a fölleg és a füst és a köd között villámok cikáznak szüntelen. Azt hinnéd, hogy az a villámtűz ez, mely nyári estéken föl-fölvillan az ég alján; csakhogy annál sűrűbb, csaknem szakadatlan, s rá mindannyiszor következik egy-egy roppant dördület, melyben olykor több egyes hangot lehet megkülönböztetni és rája mindannyiszor következik benn az ostromolt városban – ki tudja mi? asszonyok sírása, gyermekek remegő sikoltozása, kétségbeesés; úgy, hogy az ostromlók maguk egy-egy apró szünet alkalmával szívdobogva vélik hallani az ostromoltak összeveszett hangjainak zavarát fölemelkedni a pusztuló városból. És mi minden van e hangzavarban! Mi egy csata is egy ily városhoz hasonlítva? Ott bátor férfiak adnak és vesznek halált, védve és támadva. Itt védtelen gyermekek, nők és öregek vannak együtt, nem tudva, mit tegyenek. Talán a pincébe menekülnek és fölöttük kigyulad, összedől a ház. Az utcára merjenek-e kilépni, mikor minden másodpercben hull a gránát, a bomba, a tüzes golyó közéjük. Még a templomok sem nyújtanak menedéket, egyedül a remek münster az, melyről tudják, hogy az ellenség tisztelve tartózkodik annak megkárosításától, s ide – mint mondják tömérdek gyermek és asszony költözködött be. Mi haszna? az eltévedt gyújtó lövegek elől az sincs biztosítva és már ki is gyuladt két ízben. „Ennek az elgondolása az, ami megkeseríti az ember előtt e látvány élvezését, kivált akinek neje és gyermekei vannak” – monda a mellettem álló Zobel, nyugalmazott osztrák tiszt, ellágyult hangon, s nagyon kárhoztatólag szólott az ostromló hadak parancsnokának azon elhatározásáról, melynélfogva nem engedte meg, hogy a békés lakosság elvonulhasson. A német lapok azzal védik a parancsnok ezen elhatározását, hogy a francia várparancsnok és püspök nem a nők és gyermekek, hanem általában a polgári lakosság elvonulásának megengedését kérte, ami azonban nem mentség, mert a kérésnek lehetett volna felét is teljesíteni, s az engedélyt csupán a nők- és gyermekeknek adni meg.

Miután a látvány nagyszerűségét a távol látpontjáról láttuk, készülteket tettünk a város közelébe jutni el. A föladat nem volt egyszerű amiatt, mert a katonai ható-

ság kihirdette, hogy az ostromzár közelében fekvő helységekbe polgári állású idegeneknek menni nem szabad s lovas őrjáratok zárták el az utakat. Mi megfogadtunk egy parasztembert, ki a vidéket jól ismeri, hogy szekéren szállítson bennünket mellékutakon az ostromtelepek lehető közelébe. A paraszt biztatott, hogy majd tudja ő, hogy és hová kell mennie. A rajnai gvönyörű síkon haladtunk aztán, többnyire erdők között egy pár kis falun keresztül Strassburgtól kissé észak felé tartva s éjfél után megérkeztünk egy pontra, mely Auenherm és Khel között, ez utóbbihoz mintegy negyedóránnyira feküdt, s honnan szabad kilátás nyílt az ostromra. Itt badeni dragonerekből álló őrszem tartóztatott föl bennünket, de nem azért, hogy bekísérjen, mint hittük, hanem hogy tovább ne bocsásson. Megismerkedve velök – s a szivar a katonáknál mindig ajánló névjegy, azt se bánták később, ha ezen vagy azon irányban még messzebb előre mentünk. A hely egyébiránt nézők számára mintegy teremtvé volt; meglehetősen biztos arra nézve, hogy a borzasztó jelenetet zavartalanul láthassuk, de nem annyira biztos, hogy a veszély ingere is ne emelje a nagyszerűséget, mert két ízben mellettünk fűtyölt el a légben az ellenséges gránát, mely a tőlünk jobb és bal irányban nem messze fekvő ágyútelepek részére volt szánva, de kissé irányt veszítve, a hátunk mögötti erdőkben esett le. Ilyenkor a volt katonatisztek egyike mindig ügyesen vezette a visszavonulást, vagyis inkább ő maga egy közeli hatalmas tölgy mögé menekülve intett bennünket, hogy ne tréfáljunk a dologgal, ha ezen éji madarak fűtyölését is halljuk, mert akkor nem messze röpködnek tőlünk; ismeri ő nagyon jól Solferinóról a gránátokat.

A franciák egyébiránt az erősségből igen ritkán lőttek; csak mintegy kétszáz német kérdésre adtak egy francia választ, s – mint mondják – éjjel mindig így szokott lenni. Annál jobban működtek az ostromló lövegek; nem oly rohamosan ugyan, mint amilyen a várak ostrománál a valóságos vívást meg szokta előzni és kíséni, de mégis egymást váltogatva szünetlen feleselgett a déli, a nyugoti s az északi telep mind a túlsó parton s az innensőn tőlünk nem messze két vagy talán három

battéria, s néha ugyanazon percben innen is, onnan is megdördült, s három csattanás igyekezett túl hangozni egymást. A nyugoti telepek egyike most lőtt, a villanást már láttuk Strassburg mögött az égen, s eltelik néhány másodperc, míg rá meghalljuk a roppant tompa mély dörrenést, mely közt azon telep falromboló golyója betört a várba; ismét másik villanás és dördület a mi oldalunkon, hosszán halljuk a gránát sistergő, zuhogó futását, amint szikrázó pályát ír le magasan a Rajna fölött s beesik a városba, nagyot csattanva, utána még a viszhang nyugtalanodik, ide-oda ütődve az erődítés falain. Nem ritkán láng és belőle füst emelkedik föl, s kiválik a tűz fényénél a sötétség közül a világ legmagasabb tornyának szomorító, főséges alakja, amint áttört pyramisának nyilasai megvilágosodnak a tűz visszfényétől. Azután meg roppant csattanás után egy bomba emelkedik föl, óriási magasságig veszi csaknem függélyes pályáját, a szem a többi csillagok közt majdnem eltéveszti ezt a legfénylőbb csillagot; majd megszűnik fölfelé emelkedni, s lefelé halad sebesebben, mindig sebesebben és messze körfényt terjesztve maga körül, beüt a városba. Egy-egy ily bombát a városban is előreláthat mindenki, t. i. éjjel; csakhogy a szegény strassburgiaknak nincs okuk benne gyönyörködni. Majd meg egy tüzes golyó csinál elyptikus utat egyik telepből a citadellába, mint egy vörös csillag fut keresztül sebesen, s nyomában ég, ami éghet, mert a citadellában már alig van valami ép, a bástyákon kívül.

Úgy látszik egyébiránt, hogy az ostromlók célja ez éjjeli szakadatlan lövöldözéssel az, hogy a lakosságra, nézve elviselhetetlenné tegyék az ostromzárt. Hiszen nem számítva a tömérdek rombolást, a halottak és sebesültek számát, az égést, mely kisebb-nagyobb mérvben folytonosan tart, már mintegy tíz nap óta lehetetlenség, hogy Strassburgban ember szeméit álomra behunyhassa; ha a folytonos remegés és izgatottság megengedné az álmot, elzavarja a pokoli csattogás, mely itt is, ott is szünet nélkül és száz viszhangtól kísérve hallatszik. Rémitő állapot ez; a férfi lélek talál benne valami büszkén nagyszerűt, csak gyermek- és nősírás ne háborítaná azt a jól eső dacot, melylyel a katona a bástyán nyugodtan nézi a röpködő

szörnyeket, s csak ritkán válaszolva, azt látszik mondani: „Ier magad közelebb.”

Az éjszaka hideg, nagyon hideg volt és nedves, S nem hogy tüzet, de még csak gyufát sem volt szabad gyújtanunk. A katonák fölnyergelt lovai – a szörnyű ágyúdörgés hatása miatt-e vagy a hidegtől? – reszketve táncoltak a tölgy körül, mely alatt ki voltak kötve. Távozásra azonban nem gondoltunk, mert a katonák vélekedése szerint hajnalban a francia várórség kicsapásra készül; a németek legalább várják. Állomáshelyünket az erősségtől a Rajna választotta el, tehát a kitörés csak a folyóparton történhetett; egy ilyet nem nagy távolságból hallani, amennyire a terrainalakulás engedi, látni: ritka látványosság lett volna. Kísértsük meg, hátha addig aludni tudnánk. Aludni sűrű erdőség szélén, szakadatlan ágyúdörgés közt, dermesztő hidegben és egy kis szalmán, mely a szegény lovak számára lett volna ugyan ott kiterítve, de amelyet ők nem használhattak, mert folyvást készen kellett állniok nyereg alatt. És mindezek dacára elaludtam; csak az ágyúk csattogását hallottam szüntelen s álmaim is akörül forogtak. Egyik társunk hatalmas orrhangokban adta bizonyosságát mély álmának, s igen furcsán vette ki magát egy másiknak panaszkodása, hogy nem tud tőle aludni; egy ember hortyogása miatt, a földet reszketető ágyúdörgés között! Hajnalban úgy ébredtem föl, mintha trombitahangokat hallanék és nem csalódtam, mert a dördületek közti apró szünetek alatt tisztán kivehető volt az erősségből hallatszó trombitaszó, rövid rohamos hangfutamaival. A katonák is figyeltek. Azt hittük, hogy ki-rohanásra adott jel; de ebben csalódtunk. Szürke esős reggel elhagytuk helyünket s visszatértünk Appenweierbe. Az ostromolt város fölött füst telepedett le, s csupán a főséges münster tornya emelkedett ki sértetlenül a romlás fölé. A kheli új imaház (a régi messzebb s a mi éji állomásunk tőzsomszédságában áll) fölött is füst gomolygott; előtte való nap leégett. Folytonos ágyúdörgés kísért bennünket a vasúti állomásra.

II. *Appenweier*, szept. 2. Új barátaim a v. Zobel testvéreknek az a gondolatuk támadt, hogy a reggelt töltsük el a Schwarzwald közeli regényes bércei közt, honnan

alkalmunk lesz a magaslatokról egyrészt Strassburgot is Játcsövezni, másrészt meglátogatni egyik faluban az ottani róm. kath. lelkészt, egykori nevelőjüket. Szívesen hívtak magukkal, s örömetst elfogadtam barátságos ajánlatukat. Elsőben is fölhágtunk *Windeck* várának regényes romjaira. Távolság, de kivált távcsöveinkkel jól kivehetőleg, ott feküdt a völgyben Strassburg félmadártávlatban előttünk. Egyes részleteket természetesen nem tudtunk megkülönböztetni, főleg amiatt sem, mert örökös füst gomolygott fölötte, vörösen izzó alapból emelkedve föl. De egyszer mind Strassburg körül egy pár helység is égett; köröskörül pedig az ágyútelepekből emelkedett fel sorban egy-egy apró füstfelhő s távolról, mint valamely elvonult fürgeteg rövidtartamú dörgése, jutott el hozzánk az ágyúszó. A várostól északra a Rajna balpartján sűrű és percenként változó füsttel borított mezőt láttunk, mintha rajta két ellenséges csapat ütközött volna; megkülönböztethetnünk véltük a mozgásokat is. Mi volt ez? most sem tudtam még róla fölvilágosítást nyerni. Kirohanást tettek-e a várbeliek, vagy ott is valamely falu égett? senki sem tudta megmondani. Ez utóbbi azonban nem valószínű, mert a hely távolabb esett, sem minthogy a várbeli ágyúk elérhették volna.

A Rajna innenső partján az emberek általában nincsenek értesülve a túlsó oldali események felől; oka ennek részint a most kétszeres természeti akadályban, részint pedig azon különös szervezetben rejlik, melylyel most egész Németországban kezeltetik a hadi eseményekről szóló tudósítások gépezete.

Windeckről leszállottunk, az alatta fekvő faluba, Kuppel-Windeckbe, két útitársam hajdani nevelőjének parccihájára. A vidám, kedélyes és fürge öreg úr, ki igen kényelmes körülmények közt látszik napjait élni, nagyon szívesen fogadott bennünket, mint magyar ember iránt is, nagy rokonszenvét fejezte ki irántam. Innen háborús dolgokra vonatkozót ugyan nem, de azt a tapasztalást elhoztam magammal, hogy a papok pincéje és vendégszeretete itt is ép oly jó rendben van, mint nálunk Magyarországon.

Estére visszajöttünk Appenweierbe, s kirándulásunkat azon módon tettük meg, mint előtte való éjjel, reményivé ezúttal valami újat látni Strassburg körül, pl. egy

kirohanást, melynek lefolyására szerfölött kíváncsiak valánk. Azonban ezúttal sem kaptunk belőle. Az ágyúzás szünetlenül tart, az égés, pusztulás hasonlólag. Az ostromszerek még folytonosan szaporíttatnak. Egy tüzéraltsízt vezetése alatt érkezett nagymennyiségű golyó, kérdéssünkre, hogy mit visz, válaszolta: „5000 pilulát a strassburgiaknak.” Huszonöt szekér pedig sánckosarakat szállított; mindkét szállítmány Rastadtból érkezik.

De hát elesik-e Strassburg, s meddig tarthatja még magát? – ez most a kérdés mindenütt, s választ rá majd csak a jövő adhat. A francia parancsnok *Uhrich*, egy szerfölött erélyes katona, elszánva látszik lenni a védelemre az utolsóig.

Ami Strassburg föladását lehetővé teszi, ha még nem is egyhamar, az az élelem szükség lehet. Most még, mint menekültek beszélnek, van minden; de mindamellet is hosszabb időre aligha kellőleg van ellátva. A város átadása azonban még nem jelenti a tulajdonképeni várnak, a citadellának föladását; s ha amaz már szükségesnek mutatkoznék, a hét-nyolcezernyi őrség ide vonja s tarthatja magát még hosszú ideig, miután ez esetben az élelemkészlet maradványát mind a citadellába viszi át.

Amily jól érzik a franciák Strassbrug magatartásának fontosságát a bekövetkezendő békekötést illetőleg; ugyanez okból épannyira óhajtják a németek azt birtokukba ejteni. Rohamra készülnek ugyan; de mint egy katona monda nekem, nagyon bajos dolog az, sok áldozatot kivan s a nemsikerülés mégis körülbelül bizonyos. Az előkészületeket, a lőporaknákat ugyan – mint mondják – elkészítették már; de másfelől a franciák is bírnak olyanokkal, melyek aztán egy egész ezredet is, ha nagyon közel merészkedik lépni a bástyákhoz, képesek lehetnek légi úton szállítani föl a várfalak magaslatáig és retour.

Legnagyobb terhe Strassburgnak a védképtelen lakosság. A polgárság egyébiránt testtel, lélekkel a kitartás mellett van, s csudálatos módon, szerét tudja ejteni, hogy még folyvást nagy számmal menekülnek ki a városból nők és gyermekek, itt a környékben minden helységben találni ily menekülteket, kivétel nélkül gyászba öltözve. Csak az előbb beszéltünk egy szép fiatal nővel, ki két iker-kisdédét

egy gyermekkocsiban toltta maga előtt, filénk színekkel festette előttünk a város veszedelmét. Ő maga egy előbb jómódú kézművesnek neje; férje benn maradt a városban, házuk és vagyonuk lángok martalékává lett. Németül beszélt, s csak midőn szomorú sorsán szánakozva, mindnyájan adtunk neki némi csekély pénzsegélyt, akkor „Merci, Messieurs!” köszönéssel fogadta el; de oly hangon volt ez mondva, mely mutatta, hogy ez volt az *első alamizna*, melyet valaha kapott, oly hangon volt az mondva, mely önkénytelenül figyelmeztette az embert, hogy ne kérdezen többet a szegény fiatal nőtől s ne várja be, hogy szép, nagy, sötét szemei a keserűség könnyűibe boruljanak.

Csudálatos gondatlanság és önbizalom volt az, melyben a francia katonai hatóságok s így maga a nép is élt a háború megkezdésekor. A franciák diadalán senki sem kételkedett; a francia föld teljes biztonságát mindenki hitte. Egy idősebb orosz úri ember és neje tartózkodik Badenben; leányuk egy francia tiszt felesége Strassburgban. A háború kezdetekor a szülék sürgetek leányukat, hogy hagyja el a várat s menjen Badenbe hozzájuk, mivel különben is épen jó reménységben volt. A fiatal nő válasza az lett, hogy jöjjenek inkább szülei is Strassburgba, mert ott biztosabban lesznek. Képzelné lehet most állapotját a pusztuló város közepette!

Az áldozatról, mit az ostrom a város polgársága részéről is követelt, nem akarok írni; hiszem, hogy a hírlapok bőven közölték az erre vonatkozó adatokat. Szemtanúk elbeszélése szerint is bizonyos, hogy egy gránát egy növedében mintegy 12 fiatal leányt ölt meg; a münster födele is leégett; nemkülönben lángok martalékává lett a könyvtár, gazdag kéziratgyűjteményével együtt, mely különösen Alsatia történetére nézve gyász. S ki tudja mi következik még!

A badeniek egyébiránt nagyon elégedetlenek amiatt, hogy épen az ő csapataiknak kell Strassburg ostromát teljesíteni. Egy őrnagytól hallám e szavakat: „Ennél eszelvélenebb intézkedést tenni sem lehetett volna; mi szomszédai vagyunk Elsassnak; a feszültség, mely még a nagy forradalom háborúinak idejéből mindig megvolt köztünk és köztük, most még magasabb fokra csigáztatik. Miért

nem küldtek minket a nagy affairekba; az ostromra pedig bajor katonaságot lehetett volna alkalmazni!” Itt egyéb-iránt még ma is mindenki azon csudálkozik, hogy a háború ily fordulatot vehetett. Most már könnyült szívvel gondolnak vissza arra a félelemre, melylyel a hadizenet első napjaiban várták a francia invasiót.

18.

P. N. 1870. szept. 13. regg. kiadás.

(K.) *Heidelberg*, szept. 8. Ismét megkezdődött a sebesültek tömeges szállítása. Tegnap érkezett ide a beaumonti csatából az első nagyobb szerű sebesült-szállítmány. Két órai pihenés és étkezés után ismét tovább szállítottak a többnyire könnyű sebesültek. Az ellátást gondozó bizottság az állomás mellett fekvő Schrieder-*Hotel*ben székel, ahol én is megszálltam. Ha egy sebesült-szállító vonat elmegy és a másik még nem érkezik; a bizottság tagjai maguk is üdüléshez látnak az étteremben. Ott láttam köztük az asztalnál Bunsent, a világhírű tudóst, kit még négy évvel előbbi heidelbergi diákságom idejéből ismerek. Bemutatkozásom után szívesen fogadtak maguk közé, s így én is bejutottam a pályaudvarnak különben elzárt helyiségébe, s bő alkalmam volt a sebesült katonákkal érintkezni; s mondhatom ismételt tapasztalataim után, hogy a tett embereivel élvezetes társalgás esik. A porosz katonaságnál, átlag véve, kedvesebb és őszintébb népet alig lehet gondolni.

Ez a szállítmány poroszokból állott; voltak néhány százan, köztük csupán két francia. Megérkeztükkor az élelmező bizottság látott legelőször is feladatához. Nagy rézedényeket cipeltek egyik kocsitól a másikhoz s poharakban osztották ki a levest, mely igen jól készültnek látszott s erős fogyasztásnak is örvendett. Ezenkívül osztott ki kávé, kenyér, sült és sör, valamint szivar is, tisztnek és legénységnek egyaránt. Aki csak lábra állhatott, kiszállott a kocsikból, sokan azonban nem voltak arra képesek nehezebb sebeik miatt; ezek a teherkocsikban feküdtek, a legények szalmán, a tisztok – köztük egy ezredes – ágyakon.

Soknak sebet itt újra bekötözték. Mint mondtam, többnyire könnyűsebesültek voltak. De Istenem! milyen *könnyű* sebek ezek! Láttam egy legényt, ki egyetlen golyótól öt sebet kapott, ami persze csakis fekvő helyzetben történhetett. Megszólítottam a többek között egy idősebb katonát s tudakozódtam tőle a csata felől. Mindjárt körülvett öt-hat, s nem győztek eleget beszélni annyi kedélyességgel, oly készséggel, mint csak német katonától telik; főleg miután egyik ismerősöm ezen szavakkal mutatott be nekik: No nézzétek, ez az úr se nem német, se nem francia; beszéljetez neki sokat, majd elviszi a jó híreket messze.” Beszéltek is a jó fiúk eleget; ámbár előadásukból Moltke csata plánumát éppoly kevésbé lehetne összeállítani, mint a pusztá ábécéből egy shakespearei tragoediát. Ők épen azon hadtestbe tartoztak, mely Failly seregét a 'főzésnél lepte meg. „Sokan közülünk ettek is a franciák főztéből!” – mondták. „Hát különben hogy tartották magukat a franciák?” kérdem. „Tudja ön – monda egyik – a golyótól nem félnek azok s míg csupán csak lövünk, nem tágítanak egy tapodtat sem; de ha aztán közel érünk és hurraht kiáltunk, azt nem állják ki soha sem.” Különös, ha ez igaz; akkor beteljesedni látszik azon katonatisztek véleménye, kik a gyors fegyvereknek a hadseregbe behozatala ellen először azzal az aggodalommal léptek fel, hogy az a katonák harcias erélyét ellankasztja. A mostani hadjárat pedig újólág azt mutatja, hogy egyenlően jól szervezett és fegyverzett ellenségek közt, főleg erős positionban, végre is a szuronyroham dönt. Jó lesz, ha honvédségünk a céllövés erős gyakorlata mellett, ami egyik fődolog, nem felejtí el a hagyományos „szuronyt szegezz” jelszót.

Beszélgető társaim közül egy fiatal katona volt egyedül, aki nem szivarozott, amelletz azonban beszélt élénken és vígan. „Hát nem szokott szivarozni?” kérdem egyszer tőle. „Szoktam biz' én, de nem tudok” – mondja karjára tekintve. Akkor vettem észre, hogy köpenye alatt mindkét karja felkötve volt. Meggyújtva kellett szegénynek a szivart a szájába adnom; de a füsttel egyútt fogai közül még azután is ömlöttek elő csatás emlékei.

Betekintettem egyik waggonba; ott ült négy német társaságában egy francia, azzal a szomorúan büszke tekintettel, melyet még minden francia fogolynál egyformán és feltűnően megjegyeztem. Kérdeztem a poroszoktól, hogy tudnak-e vele beszélni? „Nem tudunk egy szót sem!” felelték, s olyan megkapó jószívúséggel kértek: „Beszéljen ön vele, szegénynyel, ha tud!” Én igyekeztem is eleget tenni dicséretes óhajtásuknak, de épen a franciának nem sok kedve volt a társalgásra. Csak azt kérdezte tőlem, hogy sokáig tart-e még a háború? E tekintetben semmi vigasztalót nem tudtam neki mondani, s közöltem vele/hogy honfiai, kikiáltották a köztársaságot. „Hát akkor, úgy-e, vége lesz a háborúnak?” kérdé. Azonban erre sem mertem igent mondani.

A helybeli lazaretekben sok a sebesült; azonban hely még mindig van; az egyetem, a múzeum épülete, a lyceum s számos más épület kórházakul vannak berendezve, itt is lehet olykor-olykor a katonai jólelkűségnek oly szép példáit látni, hogy az ember lelke megindul rajta. Épen többekkel együtt látogattam a napokban egyik kórházat. Egy porosz és egy bajor sétára készül; ott ült egy barna turkó is, arab jellegű fővel, láthatólag unatkozva. A porosz hezzámegy, s vállát gyöngéden érintve, mondja neki: „Turco! komm spazieren!” mire az egy mosolylyal válaszolva, mindjárt rá is állott, s a három hős fiú, kik közül az utóbbi négy év alatt mindenik ellenség gyanánt állott a másikkal szemben, barátságosan ballag egymás mellett, egy festő ecsetjére méltó csoportot képezve.

24.

P. N. 1870. szept. 16. regg. kiad.

Stuttgart, szept. 11. E máskor oly csöndes királyi székváros most szintén magán hordja a mozgalmas idők bélyegét. A pályaudvarokon roppant néptömeg állomásozik egész napon át; az utcákon mozgó katonaságban képviselve van minden német állam, s még azonkívül a francia is. Ez utóbbiakból nevezetesen sok fogoly-tiszt tartózkodik itt és a szomszédos Canstattban. Tegnapelőtt érkezett ide, a sedani gyászos fegyverletétel után, *Wimpffen* tábor-

nók, s megszállott a Marquard hotelben. Fogsága nem szorítkozik csupán csak a városra, hanem a környéken is szabadon mozoghat. Meglehetős számú cselédséggel érkezett. Nekem nem volt alkalmam látni; mondják, hogy kicsiny termetű, de erélyes tekintetű ember; vonásain s egész megjelenésén nagyon feltűnik az a szomorú levertség, melyet meg nem érdemlett sorsa kell, ho^v felköltött legyen lelkében. Hogy is ne! Az ő nevével marad egybekötve hazája történetének mindeddig legszomorúbb baleseménye, az ő nevével, ki semminek sem volt tulajdonképen oka, ki a legvégső szükségben vette kezébe a vezérlő kardot, midőn tábornok-társai már elhullottak mellőle, vagy visszavonultak tehetetlenségük érzetében. Valóban keserves sorsa egy vitéz katonának, ki talán egész életében csak dicsőséget aratott s most egy percben, midőn a lehetlenséggel megküzdnie nem adatott, most bukásában, a közös bukásban elveszti jól szerzett babérait; mert „csak a győző leli bérét, a meggyőzöttnek csillaga véle tűnik.”

Leglátogatottabb és legbüszkébb helye azonban most Stuttgartnak a királyi kastély kapujában van. Itt minden rendű, rangú és korú egyénekből alakult sűrű csoportok állanak; a parasztok bejönnek a vidékről, hogy megbámulják azokat a csodákat, melyek a királyi palota előtt ásítoznak. De mik hát ezek az ásítozó csodák? Hét ágyú, hadi zsákmány, mindegyik a franciáktól. Egyik szélről fel van állítva kettő L. N. betűkkel s az 1852-ik évszámmal, ezek a császárság korát képviselik; közepett van három darab, rajtok az L. P. betű, Lajos Fülöp korából; ezek a királyság korának emlékei; másik szélről ismét van két ágyú, rajtuk az 1848-dik év és „la.république française” felirat.

A győzelmi jelek és a diadalmi pompa közt más is van még, ami feltűnőleg és szomorúan jelentkezik. Ez t. 1. a folyton tartó üzlet pangás, s a háború terhei miatt folyton növekvő elszegényedés. Amaz kihat egész Németországra, emez érzékenyen sújtja főleg a háború színhelyéhez közelebb fekvő vidékeket, a rajnai tartományokat és a máskor áldott Pfalzot. A bajon igyekeznek ugyan segíteni, gyűjtések rendeztetnek a sújtott vidékek számára, de mi az mind a szükség nyomasztóságával szemközt, főleg miután

az egész német föld érzi kisebb-nagyobb mérvben a háború sanyarainak következményeit? A drágaság mindenütt érezhető, a pénzhiány mindenütt mutatkozik, a legtöbb mesterség pang, a gyárak munkás és vevő nélkül vannak, a kereskedés életere jóformán el van vágva az északnémet kikötők zárólása miatt. Mind oly sebek ezek, melyeket még egy dicsőséges és nyereséges béke sem fog hamar begyógyíthatni; pedig még éppen a béke után jönnek a legbonyolultabb kérdések megoldás alá; akkor következik a nagy alku, melyben az egység és a particularismus, a dynastikus érdekek egymás között és a népszabadsággal szemben, az absolutismus és a szabadságvágy igyekeznek egymást túlelőnyözni. Hogyan fog ennyi szétágazó érdekek összeegyeztethető lenni: ez a nagy kérdés.

A Franciaországból kiutasított német munkások kérdése is nagyon foglalkoztatja az elméket. Kárpótlást követelnek a kiutasítottak számára majd a békekötés alkalmával. Egy vendéglői társaságban haliám, amint egy félművész, félmesterember kinézésű egyén beszélt Parisból lett kiutasításának történetét. „És fölszámította-e ön már minden kárát, mely a kiutasításból eredt?” – rohanták meg a többiek. Midőn pedig azt válaszolta, hogy nem számította föl, mert abból semmit nem remél: nagyon helyteleníték eljárását, mert Franciaország kénytelen lesz minden kárt az utolsó garasig megtéríteni, amit a német polgár a kiutasítás következtében szenvedett.

26.

P. N. 1870. szept. 21. és 22. számai.

Apróságok a háborúból.

A jelenleg folyó háború a legnagyobbszerű eseményeknek oly változatos sorát tünteti föl, hogy az utóvilág előtt mint egy merészen fogalmazott nagy rege fog az feltűnni. Páratlanul véres csaták, napon és éjen keresztül dühöngők, melyekben a tudomány, a fortély, az erő, a törhetlen vitézség, az elkeseredés küzdött egymással,

De nem e nagyszerű eseményeket akarjuk mi az „apróságok” alatt rajzolni, hanem csak a címhez hűen a küzdő nemzetóriások arcának csak egy-egy vonását fogni

föl, a szemkápráztató hadi történetek egy-egy apró mellékeseeményét írni le; egy-egy röpke szót kapni el a csaták viharos zajából, egyes jelentéktelen, de magukban mégis érdekes és jellemzetes jelenetet mondani el olvasóinknak, szomorút és vígat, mert az emberi lélek e két véglete e nagyszerű tragoediában is találkozik egymással.

Kutschke Mátyás. Hát ki ő, ki e nevet hordozza? Ha Moltke nem volna, meg Steinmetz nem volna, meg egy csapat más híres tábornok nem volna a porosz hadseregben, hát akkor Kutschke Mátyás lenne a leghíresebb ember. Muskétás ő, egyszerű közmuskétás a 40. gyalogezredben. De dicsőségét megirigyelhetné sok fiatal költő, ki már verseit is sajtó alá rendezte, ki is adta s a szívtelen világ még akkor is kérdi: ki ő és merre van hazája? Kutschkéről már ezt senki sem kérdezi széles Németországban, mert mindenki ismeri őt, még pedig egyetlen költeménye után. Igen, őt egy költemény, egy dal tette halhatlanná.

Ott állott a mi vitézünk az előőrsön, az erdőszélen, Saarbrücken és Forbach között. Nézett, nézett messze be a francia földre, hogy mikor bukkan elő egy ellenséges őrszem, melylyel egy pár golyót válthasson. Azonban hiába várakozott, nem volt alkalom egy kis emótióra. Kutschke jó katona, a regulát ismeri, de tudja, hogy a katonai törvény sem tiltja az unatkozást, tehát unatkozott. És unalmában jött oly gondolatra, mely a halhatlanságot volt megszerzendő számára. Puskáját megtámasztotta egy fához, elővette nagy bőrbugyilárisát, mely jegyzőkönyvét képezte; ráakadt zsebében nagy nehezen egy nagyon megfogyatkozott kis irón-darabra is, s elkezdett írni. Képzelte Napóleont, az ő nagy ellenségét ott settenkedni egyik bokorban:

Mi búkál ott a bokorban?
Ott bizony Napulium van.
Szeretem, hogy itt vagy, nagyon,
Hurrah „fiúk, csípjük nyakon!

tör ki Kutschke-költő az első látnoki rohamban. Sajnáljuk, hogy költeményét nem adhatjuk, fordításban elvesztené minden varázsát, melyet a sajtóságos siléziai szójárás és

nyelvidomok kölcsönöznek neki. Dühös harag Napoleon ellen vonul át az egész versezeten; a közvitéz el akarja fogni az ellenség császáriját s erre szólítja föl bajtársait. Habár kissé más alakban és más körülmények közt, mint Kutschke akarta, szeretete volna.

És azt hiszi talán az olvasó, hogy a muskétás költő elmeszüleménye benn veszett tárcájában, vagy legfőlebb Kutschke káplárja volt a legfelsőbb fórum, ahova eljutott! Egyáltalában nem! Kutschke dala most ismeretes és hangzik egész Németországban, zeneszerzők találkoztak, kik vetekedve írtak hozzá dallamokat, s hol Arndt, Korner, Schneckenburg stb. hazafias dalai megzendültek, ott a Kutschke sem marad el. De, mint mondják, a derék' muskétás különben is megérdemli hírért; jó katona, eredeti gyerek, élces fő, s ha egy-egy még a diplomatak által is nehezen megoldható kérdésben kéri ki véleményét, ő kis vártatva azonnal készen van a felelettel. „Muskétás Kutschke! – szól hozzá káplárja bizalmasan – mit gondolsz, mit fogunk tenni Franciaországgal ha legyőzünk?” „Egy keresztet csinálunk rajta káplár uram, így ni! – szól Kutschke, egy keresztet húzva krétával az előtte fekvő dob fenekére – azután ebbe a szegletbe ültetjük be a Bombent (Bourbon), ebbe a másikba az Urlahnt (Orleans), a harmadikat hagyjuk Napuliumnak, a negyediket íepublikánereknek engedjük át; akkor aztán nem kell félnünk, fölfalják magukat a franciák egymás között is.”

Nem tudjuk, nem hordta-e el azóta Kutschke vitézt valahol az ágyúgolyó. Kár volna érte, annyival inkább, mert ha túléli a háborút, biztostíva látszik számára a káplán rang.

Az álturkó. Egy rajna-melléki faluban történt. Mainz-ból szállítottak le a Rajnán gőzhajón sebesülteket. A hajó kikötött egyik falunál, hogy vizet vegyen be. A lakosság természetesen tömegesen kigyúlt a partra, hogy valamit lásson, s nagyon esdekelték a szállítmány-parancsnokló tisztnek, hogy mutasson már nekik egy turkót, mert még mindeddig egyet se láttak. De hogyan legyen az teljesíthető, mikor az egész sebesült-szállítmány német honfiakból állott! Gondolt egyet a tiszt. „Mutatok én egy turkót,

de csak azon föltétel alatt, ha hoznak a katonák számára sört, kenyeret, szivart.” Elszéledt a népség s kevés idő múlva rakodtan tért vissza mindennel, mi katonai „szem-szájnak ingere.” Azalatt a tisztt felöltöztetett egy tréfás poseni fiút bizarr-módon furcsa jelmezbe. Egy tarka hálóköntös képviselte a ruházat fődarabját; a legény fejét tarka kendőkkel turbánszerűleg bekötötték; arcát is befeketítették annak rende szerint. Így ült ki az álturkó a földéltre s mérges arcfintorításokkal rettegte a bámuló falusiakat. A jó emberek még soká követték az eltávozó hajó futását szemekkel; s élni fog köztük unokáról-unokára a vad turkó emlékezete.

Az örült zuáv. Ulmban járkáltunk hárman, mindnyájan ugyanazon járatban: látni, hallani s a látotról, a hallotról írni, ez volt célunk. Pezsgő katonai élet volt az erősségben. A harctérről érkező sebesültek helyett új meg új csapatok mentek naponként ismét a csatátérre. A falusi nép a vasárnapi napot fölhasználva, tömegesen jött be a városba, egyik, hogy tudakozódjék hozzátartozói után, kik a harctéren állanak, másik, hogy fölkeresse sebesült övéit, harmadik és századik, hogy búcsút mondjanak elvonuló kedveseiknek. A sírásnak, az érzékeny jeleneteknek vége-hossza nem volt; s amit különösen megjegyeztem, nem annyira a nők, mint inkább a férfiak voltak azok, kik hangos zokogásban mondtak búcsút a harcba siető katonáknak. Kellemetlen jelenet! A férfikönyvet értem, de a jajveszékelés nagyon untat.

Nem is erre irányult főfigyelmünk, hanem a francia foglyokra, kik az erősségben meglehetősen számosan vannak letartóztatva. Szabadon járnak-kelnek ugyan, de mégis azzal a megszorítással, hogy a napnak bizonyos óráihoz van kötve szabadságuk. Emiatt némi elégedetlenség is mutatkozik köztük. „Először úgy bántak velünk, mint gonosztevőkkel, most meg úgy bánnak, mint iskolás gyermekekkel” – monda egyik.

Egy utcakanyarulatnál valami velőkgig ható, nem emberi kacagás üte meg fülünket. Egyik ház bejáratánál ott ült egy zuáv-tiszt, a porban, mint egy gyermek és játszott kutyájával, nevetve, sírva s beszélve mindent összevissza; majd érthetlen hangokon dadogott, mintha a

kutyával akarna beszélni és állatias kacagásban tört ki, mely lassanként sírásban végződött. Meg volt örülve a szánandó hős, a weissenburgi és a wörthi napokat nem tudta ép észszel túlélni; ifjú arcának vonásai borzasztóan össze voltak kuszálva, de még jobban a hazáját szerető lélek, mely a tört szemekből a kialvó öntudat sugarait lövelte ki. Inasa ott állott mellette, unszolva, hogy menjen vele föl szobájába. Rá sem ügyelt; az esztét vesztett ember legkedvesebb barátjául, játszótársául az állatot választotta ki. Szomorú, szívszakgató látvány volt ez!

Mac Mahon a németek közt. Épen egy sebesültszállítmányt néztem végig. Egyik végén a vonatnak beszélgettem néhány katonával, midőn a vonat másik végéről élénk kiáltozást hallok: Mac Mahon! Mac Mahon! Arra nézek és csakugyan a közbenálló fej fölé eltekintve, látok egy francia tábornoki kalappal büszkélkedő főt. Mi ez? Hát csakugyan itt volna Mac Mahon? Lehetetlenség nem volt benne, mert a sedani kapituláció után történt. Látom azonban csakhamar, hogy egy porosz fiatal sebesült sétál méltóságos léptekkel a vonat mentében s büszkén hordja fején a valahol zsákmányul ejtett ütött-kopott francia tábornoki kalapot; ennek köszönhette a megtiszteltetést, hogy ujjongó társai a legvitézebb francia tábornok nevét ruházták rá.

Hú mindhalálig. A saarbrückeni véres csata után nagyon sokáig tartott, míg a sebesülteket mind össze lehetett szedni és a városba ápolás alá szállítani. Másnap – vasárnap volt – késő este megrakodott már egy szekér nehéz sebesültekkel. Az utoljára fölvetett sebesült egy őrmester volt. „Itt van-e a kapitányom?” – kérdé alélt hangon. – „Nincs, mondák, nem leljük; legyen ön nyugton, majd megtalálják és elszállítja másik szekér.” „Nem, ha ő nincs itt, tegyenek le engem is, velem együtt küzdöttem, velem akarok meghalni.” Nem volt mit tenni, újból megindították a kutatást a hegy sűrű bozotos alján s csakugyan megtalálták a nehéz sebeiben aléltan fekvő kapitányt is s fölverték a szekérre. A szállítás alatt mind a két jó vitéz meghalt; a szekér visszafordult s vitte a két hullát a legközelebbi közös nagy sírhoz, hol békén aluszsa álmát egymás mellett a két hű bajtárs, a főtiszt és alárendeltje.

Mais surtout Mesdames, pas trop de zélé! Egy nagy és gazdag, hajdan szabad városában történt a Rajnavideknek. Ez a város lakossága legjobban kitüntette magát a háború kezdetén és folyamata alatt, a katonák iránt tanúsított nemes vendégszeretetével. Kifogyhatlanok voltak ott a sörös hordók, bármily özönnel csapolták is le a habzó nemes nedvet a szép kezek szomjúhozó hadfiak ölüdtetésére és ki nem ürültek azok a terjedelmes fonott kosarak, melyek színültig kolbászszal, sódarral, cipóval telve tanyáztak a pályaudvaron, bármily nagy vala is a brandenburgi, a pomeráni, a sziléziai, a vesztfali fiúknak rendes időben is igen dicséretes étvágya.

A katonák egy-egy élces megjegyzése pedig, melyeket figyelmeztetésül rendszeren a waggonok oldalára krétával irtak föl, csak olajat öntött az áldozatkészségnek magasan lobogó tüzére. Ilyen talpraesett fölírat csillogott egyik kocsin: „*Vor Durst bewahren!*” – épen mint az üveg, vagy más törekeny dolgokat tartalmazó ládákra föl szokták írni: „övní kell a rázkódástól, a fölfordítástól stb.”

Más eset azonban az, amelyre fentebbi mottónk vonatkozik. Ugyanott az indóház környékén gyönyörű kéjlakok vannak. Ezek egyikének ablakából egynehány hölgy fáradhatlan érdekeltséggel szokta volt nézni az éikező szállítmányokat, s mikor a vonat beérkezett és megállott, „hoch!” kiáltások közt, melyek azonban csak gyöngén hallatszottak a meglehetősen távol eső házból, lobogtatták a hölgyek fehér kendőiket a kiszálló hadfiak üdvözlésére. Ez így folyt mindennap s már ismerősök voltak a közönség előtt a buzgó honleányok.

Homályos nyári alkony volt már egy ízben, midőn én is több más százakkal együtt ott állottam, várva egy újabban érkező vonatot. Érkezett is csakhamar, de ezúttal egy szarvasmarhaszállítmány, mely e szerint a közönség részéről nem részesült különös figyelmes fogadtatásban, de annál élénkebben vonták magukra figyelmünket ezúttal az ismeretes ablakok, melyek a vonat megérkeztekor azonnal megteltek csinos nőalakokkal, kik kendőiket lobogtatva, lelkesülten üdvözölték az újonnan érkezteket. Az új vendégek természetesen nagyon közönyösen, sőt hálátlan figyelmetlenséggel fogadták a részökre szánt hazafias tün-

etések; legfőlebb itt-ott hangzott föl egy-egy fájó kiáltás, mely egy veder víz vagy egy csomag szénáért látszott esengeni. Talán egy ily hang ábrándította ki a hölgyeket; talán a mi kacagásunk értette meg velők, jó hosszú idő letelével, tévedésöket; visszavonultak az ablakokból s hiszem, hogy a tudós tante szemrehányó megjegyzéssel idézte Göthe mondatát: „Kinder! ich fürchte, wir haben es zu genau genommen!”

Az élő halott. Élve temettetni el! minden félénk léleknek borzalma ez. A háborúban pedig sokkal könnyebben megtörténhetik ez a rémséges sors a sebesült és alélva félholtan fekvő vitézen, mint bárhol másutt. Egyébiránt ne szörnyűkődjünk rajta; akit egyszer befektetnek a hullasorba, a nagy gödörbe, nem ébred az föl többet, még ha lett volna is benne még az életnek egy gyöngén pislogó szikrája. A következő történet pedig, előre is megmondom, minden borzalmas következés nélkül folyt le; csak a bevezetés volt szomorú.

A Metz körötti borzasztóan véres csaták után egy este megérkezett egy porosz gyalogosztály a számára kijelölt helyre, mely a csatatér egyik darabján esett. Tanyát ütnek és készülnek letelepedni, midőn szagló szerveiket szörnyű dögleletes búz csapta meg. „Itt egy még temetetlen hullának kell valahol rejleni” – mondák s elindultak keresésére. Nemsokára bozótok közt egy árokban csakugyan találtak is egy döglött lovat s mellett közel egy holt katonát. A tiszt mindjárt kiadja a rendeletet; sírt kell ásni s eltemetni lovat és embert. A katonák búskomoly érzésekkel fognak a sir ásásához, bizonyosan eszközben forgottak a katonadal ama szép sorai:

Morgenroth! Morgenroth!
 Leuchtest mir zum frühen Tod,
 Gestern noch auf stolzen Rossen,
 Heute in die Brust geschossen,
 Morgen in das kühle Grab.

Már készen van a hűvös katonágy; néhányan ott állanak szélén, hogy egy búcsúdallal tegyék sírjába a holt bajnokot; a német katonák oly szépen tudnak dalolni!

Négyen elmentek a hulláért. Midőn azonban fölveszik és vinni akarják: a holt ember fölnyitja szemét vad ijedelemmel tekint azokra, kiknek keze közt látja magát. „Was vilí ju mit mi moaken?! (mit akarnak én velem csinálni!) kiált föl. De ha nagy volt az álhalott rémülete, még nagyobb volt az élőké; elejtették kezökből a vélt hullát, nem tudván hirtelen megfejtteni e babonás tüneményt; az pedig fölugrott és a lassankint fölocsúdó katonák kitörő kacajától kísérve futott, futott be az éjszakába, oly sebe-sen, hogy még a puskagolyó sem érhetne volna el.

Az egésznek t. i. az a megfejtése, hogy e tragikomikus eset hőse, talán eltörődve, talán ittasan, leheveredett és elaludt a döglött ló mellett, s így történt e mulatságos tévedés.

Két ellenség két rokon. A polgárháborúk történetei nem ritkán mutatnak föl oly eseteket, hogy testvér teste^ ellen, apa fiú ellen küzd két ellenséges táborban. Emlegettek ehhez hasonló sajnos esetet a mostani francia-porosz háborúból is. A francia és porosz határszéeli tartományokat ugyanis egy-eredetű nép lakja; bármennyire különbözik is ma már az elsassi, a lotharingi a szomszéd német lakoságtól politikai hajlam és szokásra nézve, sőt részben már nyelvi tekintetben is, mégis gyakori ott a németek és a francia föld lakosai közt az összeházasodás és így a rokoni viszony.

A saarbrücken-forbachi csata után ily ellenséges két rokon, két unokatestvér került össze egy kórházban, egyik francia, másik német. Valamelyiket közülük talán épen a másiknak golyója fektette a sebesültek ágyára. Ott feküdtek egymás mellett, szépen csöndesen. Olyan jól viselik magukat azok a szegény sebsültek a fehér takaró alatt, mint megannyi engedelmes, jó gyermek! Csak mikor az orvos keze újra fölkatatja seböket, akkor hallható a kinos, fájdalmas nyögés; vagy midőn a nehéz sebesültet előfogja a sebláz, homlokán hidegen gyöngyözik a veríték, akkor vonaglik az arc fájdalmasan; de azután megszűnik az is, a halál enyhítő lehelete végét szakítja a kinos harcnak s elalszik a kiszzenvedett hős örökre, csöndesen . . . csöndesen.

Ott feküdt tehát a két rokon egymás mellett, anélkül, hogy sejtették volna is, hogy mily közel jutottak egymáshoz. A franciának sebe könnyebb volt, néhány nap múlva már üdülni kezdett, a német nehéz sebben küzködött. Egyszer a francia ismerős nevet hall azoktól, kik szomszédjának ágya körül állottak; tudakozódik s meggyőződik felőle, hogy az az ő unokatestvére. Ettől kezdve egész napon át ott lehetett látni a franciát rokonellenségének ágya mellett ülni; azt, hogy még ő maga is beteg, elfelejtette egészen; unokatestvérenek hideg arcát nézte mindig, mintha le akarta volna olvasni róla, hogy mi lesz már ennek vége. Tíz nap múlva vége lett várakozásának. Akik látták, meghatva nézték, hogyan kíséri ki a francia sebesült a német katona koporsóját a temetőbe, könnyező szemekkel s még maga is egy botra támaszkodva. Furcsán össze-vissza kuszálja a sors olykor az emberélet fonalát!

A tápláló kéz. „Sajnáljuk uram! de tovább nem halaszthatjuk, önnek sebesült karját le kell vennünk” – ezen szavakkal léptek az orvosok a fiatal szenvedőnek ágyához. Francia katona volt, művelt fiú, segélytelen öreganyjának egyetlen támasza. A háború előtt valamely irodában dolgozott; a háború őt is fegyver alá szólítja.

El akarták altatni a műtét alatt, de nem hagyta magát; rendíthetlen hősiességgel nézte végig szomorú sorsát. Mikor megtörtént, balkezébe vette a levágott jobb kart s megható és fájdalmas hangon monda: „Ezzel a kézzel tápláltam én anyámat!” Szegény anya, szegény fiú! Az elvesztett tápláló kéz helyett Isten fogja majd segítő karját felétek nyújtani!

Elzász és Lotharingia.

N. H. 1879. máj. 22.

Újabb időben nem igen ment végbe a népek történelmében területi változás oly sajátságos körülmények közt, mint az volt, midőn több mint nyolc évvel ezelőtt Elzász-Lotharingia Franciaország államkötelékéből a német császárság területébe átkebeleztetett. Egy tekintélyes földdarab, gazdag ipari és földművelési fejlettségben, oly lakossággal, mely ha még nem is volt egészen elfranciásodva, de szívének minden érzelmével, két, sőt némely

részében három százados történelem fényes emlékeivel, ezenkívül az anyagi érdekek minden szálaival a francia államhoz volt csatolva, elszakasztott annak testéről s egy oly birodalomnak lett fegyverjoggal meghódított tartományává, melytől, melynek népétől és intézményeitől már századok óta el volt idegenedve.

Ez állapotok és érzelmek öntudatos számításba vétele alapján voltak berendezve az új „birodalmi tartomány” jogviszonyai is a német császársághoz. Bismarck herceg visszautasított minden oly kombinációt, – s ilyenek mindjárt eleinte elég nagy számban merültek föl, - mely szerint a meghódított részek a birodalom egyik vagy másik államába, pl. Badenbe lettek volna bekebelezendők. Elzász-Lotharingiát egyedül az összes birodalommal való kapcsolat tekintélye mellett hitte megnyerhetőnek; csak ily államjogi viszony mellett vélte, hogy rövid idő alatt tri fog békülni sorsával; míg ellenben a szövetség valamely kis államába való beolvasztás csak a Franciaországhoz való tartozás emlékét tette volna a lakosságra nézve még szentebbé és annak valamikor leendő megújítását mind-egyre kívánatosabbá.

Mint „birodalmi tartomány” kezdetben teljesen hódított terület módjára kormányoztatott Elzász-Lotharingia-, majd később és a legújabb időkig bizonyos helyi autonómia engedélyezése mellett az államkancellár diktatúrája alá volt helyezve. Az államkancelláriának egy külön osztálya rendeztetett be az elzász-lotharingiai ügyek vezetésére, s innen nyerte utasításait a tartomány élén álló főelnök (Ober Präsident). E mellett a birodalmi törvényhozásban való részvét biztosítva volt Elzász-Lotharingiának is: képviselői ott ülnek a birodalmi gyűlésben, sőt épen az államkancellár vámpolitikájának hívei közé tartoznak a most folyó nagy parlamenti vitákban.

Épen e szövetség jutalmának tekintik sokan azt a legújabb törvényjavaslatot, melyet az államkancellár a múlt napokban terjesztett a szövetségtanács elé, s mely „Elzász-Lotharingia alkotmányáról és közigazgatásáról” szól. Nincs is kizárva az a lehetőség, hogy e törvényjavaslat ajándék akar lenni Bismarck részéről az ő vámpolitikája barátainak. Hiszen ennek keresztülvitele érdekében

kész volt odahagyni régi szövetségeseit, és maga köré gyűjteni az ó-konzervatívok s klerikálisok táborát. Bizonyos azonban, hogy e kedveskedési szándékon kívül egyéb indokok is vezetik a kancellárt, midőn a „birodalmi tartomány” viszonyait új állam jogi alapokra akarja fektetni. Ez indokok nem állanak egyébben, mint azon föltevésben, hogy ma már Elzász-Lotharingia lakosságának a szabadság nagyobb mértékét és a tartománynak nagyobb önállóságot veszély és kockázat nélkül engedhet; sőt teheti azt azzal a kilátással, hogy a szélesebb körű autonómia natályos eszközül fog szolgálni a tartomány lakossága német érzelmeinek ébresztésére, a német császárság kötelékébe, való alkalmazkodás könnyítésére; másfelől lépcsőfokul arra, hogy lassankint Elzász-Lotharingia a német birodalmi szövetség egyik államának attribútumaival ruháztassék fel. Hogyan gondolja ez utóbbi célt megvalósítandónak Bismarck: az egyelőre még titok. Neki sem erényei, sem gyöngéi közé nem tartozik a partikulárizmus eszméjének való hódolás, s így az új birodalmi tartomány intézményeiben sem fog annak tápot adni. Mivel azonban Elzász-Lotharingiát egyrésről a szövetség valamelyik államába – pl. Poroszországba – egyszerűen beolvasztani nem akarhatja, másrésről pedig az a kényelmes helyzet forog fönn, hogy e tartománynak más szuverénje a császáron kívül nincs: azért ennek részére egy szövetségi állam jogállását a birodalom egységi érdekeinek különösebb csorbítása nélkül nem lesz nehéz engedélyezni.

Az elzász-lotharingi képviselők már ma is ily jogállást sürgettek és reméltek a kancellártól. Ettől azonban még jó messze van az, amit az előttünk fekvő törvényjavaslat a tartomány „alkotmánya és közigazgatása” címén magában foglal; de az előbbi diktatúrához képest tagadhatlan előhaladást jelez az. Ez alkotmányjavaslat főbb vonásait a következőkben ismertetjük. A császár a maga fölségi jogainak végrehajtójául Elzász-Lotharingia számára *helytartót* nevez ki, kinek székhelye Strassburgban lesz, s ki, természetesen mindenkor visszahívható. A helytartó lép az államkancellár és a főelnök által eddig gyakorolt hatóság birtokába, és egyúttal azok felelősségébe is. A helytartó alatt a közigazgatás élére egy minisztérium ál-

lítottatik, melynek elnöke államtitkár címmel a császártól – a helytartó ellenjegyzése mellett– neveztetik ki. E minisztérium – a törvényjavaslatban meg nem határozott számú – több osztályra fog szakadni, melyek mindegyikének élére egy-egy államtitkár, s ezek mellé a szükséges számban direktorok és tanácsosok fognak állítottatni, s mindezek császári kinevezés útján helytartói ellenjegyzés mellett. Ez elzász-lotharingiai minisztérium veszi át a szövetségtanács eddigi hatóságát, s ezután a szövetségtanács semmiféle teendőket nem fog gyakorolni a tartomány benső ügyeiben. Ellenben Elzász-Lotharingiának tartományi bizottsága a szövetségtanácsba egy képviselőt fog küldeni, ki ott a birodalmi törvényhozás ügyeiben részt veend, de csak tanácskozó szavazattal. A nevezett főtisztviselők mindannyian császári hivatalnokok, az alsóbbak pedig, kiket a helytartó s részben a főáll am titkár neveznek ki, tartományi tisztviselők lesznek.

Törvényjavaslatok és rendeletek s azok foganatosítása körüli véleményadás végett Elzász-Lotharingiábaa egy államtanács fog alkotatni, mely a helytartó elnöklete alatt az államtitkárokból, a parancsnokló tábornokból, a főtörvényszék elnökéből, az államügyészség legfőbb képviselőjéből, s azonkívül a császár által kinevezendő hét más tagból álland. A tartományi törvényhozást a tartományi bizottság fogja gyakorolni, melynek tagjait 58-ra szaporítja a törvényjavaslat. E tagokat részint a kerületi gyűlések, részint a nagyobb városok községi tanácsai választják a törvényjavaslatban közelebb meghatározott beosztások szerint. A tartományi bizottság, melynek tagjai esküt tesznek, kérvényezési és törvényindítványozási joggal is bírand. Tanácskozásai nem nyilvánosak. Föntartva marad a császárnak azon joga továbbra is, mely szerint oly időben, mikor a birodalmi gyűlés nincs együtt, a szövetségtanács beleegyezésével törvényerejű rendeleteket bocsát-hat ki.

Ezekben vázoltuk a törvényjavaslat tartalmát, melylyel Bismarck boldogítani szándékozik az anektált tartományoknak még nagyobb részben folyvást duzzogó lakosságát. E lakosságban ma két párt van; egyik az, mely a Németországhoz való csatoltatás gondolatával kibékült,

de a mely épen azért sokkal többet vár a politikai jogokból és tartományi önállóságból, mint amennyit e törvény nyújt, s mint amennyit a császárság irányadó államférfia ez idő szerint s talán még jó darabig megadni kész. A másik párt – s ez még mindig sokkal nagyobb – az, mely nem vár és nem kér a német császárságtól semmit; melynek miatyánkja marad Franciaország; mely bizton hiszi, hogy Elzász-Lotharingia jelenlegi nemzetközi helyzete csak ideig s óráig tartó. E pártot Bismarck semmiféle oktrojált alkotmánynyal megnyerni nem íogja. Új nemzedéknek kell addig a régi helyére állani, ki kell pusztulni gyökeresen a régi reminiscentiák'nak, míg ez a párt elenyészik és helyébe egy német szellemben nevelt és dresszírozott generáció lép. Lesz-e módjában bevárni a hatalmas kancellárnak e változás bekövetkezését? vagy csak lesz-e elég ideje ez újabb alkotmány praktikus hatását is kipróbálnia? oly kérdések, melyekre senki sem merne feleletet adni.

Vilmos császár látogatása Bécsben.*

P. N. 1873. okt. 19.

Budapest, okt. 18. Németország ősz császáraját, ki most szeretett királyunk vendégekép Ausztria fővárosában időzik, örömmel üdvözljük mi is a magyar Duna partjairól.

I. Vilmos császár a gondviselésnek kiváló kedveltjei közé tartozik, kit egy hosszú életnek rendesen csak nyugalmat adó estéjén emelt szárnyára a hír és dicsőség, melyről pedig azt mondják, hogy csak az ifjúkba szokott szerelmes lenni. Ő mint gyermek megérte hazája és családja nagy szerencsétlenségeit, melyeket a győzelmes francia hódító hozott rajok. Akkor a fejedelmi fény és örömök helyett a száműzetés keserveivel ismerkedett meg, s azok súlya alatt látta sirba roskadni megtört szívű anyját, a népei által most is annyi kegyelettel emlegetett Luiza királynét.

De nem sokára megjött a sors engesztelő elégtétele. A francia Caesar legyőzetett, s mint egy szárnyán sebesült sas, mely sziklára hull alá, Sz.-Ilona szúk magányába volt kénytelen örökre eltemetni határt nem ismerő uralomvágyait. A porosz királyi család pedig növekedett hatalommal emelkedett ki rövid-balsorsának romjai közül.

Eltelt megint *egy* hosszú időszak, a béke korszaka, melyet Vilmos egy királyi herceg névtelen szerepében élt át. A múlt tanújelei, a napóleoni mozgalmas korszak élő emlékei megritkultak vala már, sőt egy másik Napóleon ült újra Franciaország trónján egész Európában elismert tekintélyvel, mikor Vilmos, az ősz koronaherceg, bátyja

*) Az 1870–71. háború következtében megalakult német császárság politikájára vonatkozó fentebbi írásaim záróköve gyanánt jónak látom újra kiadni ezt a cikket, mely előbbi íölfogásban – a történeim! fejlemények által igazolt – fordulatot jelez. Cs. K.

után Poroszország királyi székére hágott. – Sem saját népe, sem a világ nem kísérte őt oda nagy reménnyel, s bizonyára senki sem hitte, hogy ő legyen kiszemelve arra, hogy kevesebb, mint tíz év alatt kormánypálcája alatt támadjon föl a német császárság, tábornokai előtt porba dőljön a második francia császár trónja, s kormányférfiainak lángesze új alakot adjon egy világrésznek.

Ez a legvakmerőbb sejtelmeket is megszegyeníteni képes ragyogó valóság ma már a történelem ténye, s mi Vilmos császárban először is üdvözljük azt az uralkodót, kinek nevéhez fűződött egy nemzet nagy küzdelmeinek és diadalának emléke.

Voltak és vannak sokan, kiket a porosz királyság roppant sikerei, az egymásra vaskényszerűséggel rohamosan következő győzedelmek, az uralkodó helyzet, melyre a német politika emelkedett, fölriasztottak; kik azokból egy hódító irányú s harcvészes barbár korszak bekövetkezését rettegve jósolták. Ma már nem tartunk ettől, mert az újabb évek eseményei még azok félelmét is lecsillapították, kik az első meglepetések kábulatában sötét színben látták a jövőt.

Európa békéje az egységes, szabad Németország által kevésbé van fenyegetve, mint volt akkor, mikor e nagy nemzet szétszaggatva, egyes részeiben maga is hódító vágyak tárgyát képezte, s mikor a nemzeti egység törekvéseinek eszközei után tapogatózva, maga is határozatlan volt az oda vezető utak választása iránt; különböző államai pedig, majd túlsúlyra törekvés, majd önfenntartás céljából különböző természetes és természetellenes szövetségre voltak hajlandók támaszkodni.

Ma Németország elérte célját; amit a legvérmesebbek is alig reméltek, a legjobbak is alig mertek hinni: Poroszország rendkívüli erélye, lankadást nem ismerő munkálkodása s merész kezdeményezése által mindaz teljesült. Most az elért eredmény békés fölhasználása, beviszonyok consolidálása, a szabadságnak mind az egyházban, mind a társadalom és államban minél életteljesebb kifejtése képezi a jövő nemzedékek nagy és szép föladatát.

S e téren találkozik az új német császárság Ausztria-Magyarországgal, mely jelenlegi ész- és jogszerű alapjain

ép oly fiatal állam, mint amaz; épúgy szüksége van a szabad békés fejlődésre, mint amannak, s ép annyira akarja is fönntartani a nyugalmat, meggátolni az annak megzavarására törekvő belső és külső mozgalmakat, mint a német császárság. E tekintetben tehát Németországnak csak oly becses és kívánatos az osztrák-magyar monarchia barátsága, mint ennek amazé viszont. S midőn e kölcsönös egyetértést látjuk a mostani fejedelmi látogatás által megpecsételve, üdvözljük királyunk fölséges vendégét úgysis, mint egyik képviselőjét az európai békepolitikának.

Mi magyarok azonban I. Vilmos császár bécsi látogatása alkalmával az általános európai szempontokon kívül még egyébről is meg fogunk emlékezni, ami bennünket egyénileg érdekel. Mi megemlékezünk arról, hogy a¹ ma már valósággá lett német egységi mozgalmaknak sehol őszintébb barátai s védői nem voltak, mint nálunk eleitől fogva, a 48-ki nagy események napjaiban, s az újabb időkben is.

Németországot mindig tudta tisztelni a magyar, s ha kellett, követni is. Hisszük, sőt tudjuk, hogy Németország legnagyobb része s legjobb fiai hasonló becsüléssel tekintenek vissza nemzetünkre. Ismerik annak múltját, tudják azt is, hogy mily fontos szerepe van azon a választóvonalon, melyen túl már a román és germán fajoktól különböző vallási fogalmakban élő más politikai irányokat követő népek laknak.

Mi sajátunkká akarjuk tenni a németek culturáját, úgy, hogy nemzetünk szellemével átdolgozzuk a magunkévá; hissük, hogy ezzel sajátunkká tesszük a szabadelvű németek szeretetét és becsülését is, mindkettőnk kölcsönös hasznára.

E viszonyos érdek szempontjából is üdvözljük királyi urunk császári vendégét, mint képviselőjét a művelt nagy német nemzetnek.

Az örök béke.

P. N. 1873. okt. 14.

Az angol alsóház f. évi július hónapban egy nagyorderjű indítványt emelt határozatra, mely nem kevesebbet céloz, mint egy nemzetközi választott bíróság föllállítását azzal a föladattal, hogy az egyes államok és nemzetek közt fölmerülő viszályos ügyeket békés úton intézze el, s így lehetetlenné s fölöslegessé tegye előrehaladt korunk egyik szégyenét, az öldöklő háborúkat.

Egy ily nagy eszmének létesítése természetesen nem függ egy nemzettől, mert egyetlen állam, volna bár a leghatalmasabb, a másutt kitört háborús viszály barátságos úton leendő kiegyenlítése körül békéltető közbenjárásával legtöbb esetben vajmi kevésre mehet. Ha pedig ez nem sikerül, akkor vagy magának is fegyverhez kellene nyúlnia, vagy legfőlebb a jóakarató secundans szerepét viheti, ki karddal kezében örködik, hogy legalább a „becsületes” viadal el ne fajuljon. Szükséges, hogy a világ műveit államai, vagy legalább azok leghatalmasabbjai, fogjanak kezét e terv megvalósítására; szükséges, hogy a népképviselő testületek egyetértőleg kimondják, hogy egy ily nemzetközi választott bíróság föllállításához hozzájárulnak; határozatait, mint minden államra, úgy az általuk képviselőkre nézve is döntő tekintélyűnek elismerik.

És épen abban fáradozik most az angol parlamentben határozatra emelt indítvány szerzője, *Richard* Henrik úr, hogy a kontinens különböző államaiban propagandát csináljon terve számára; e célból időzik jelenleg Bécsben s fáradozásainak talán itt is meglesz azon eredménye, hogy az osztrák és magyar delegációban hasonló indítvány fog betérjesztetni e humánus eszme valamelyik barátja által.

Az olasz parlamentben – mint írják – mindenesetre szőnyegre kerülend ez ügy. A „Gazetta 'd' Italia” egy me-

lehangú üdvözlő iratot közöl Richard Henrik úrhoz intézve, indítványának az angol alsóházban történt győztes keresztülviteleért, s az aláírók közt – nagyon jellemzőié? – a többi kitűnő nevek közt elől áll azé, kit kora egyik legnagyobb harci hősének ismer a világ – *Garibaldié*. Az a kard, mely Itália gordiusi csomóját ketté vágta, lemond élének jogáról.

Az angol államférfi nem első – s fájdalom! – nem lesz utolsó azok sorában, kik koronként hangoztatták s hangoztatni fogják az „örök béke” igéjét. Ami az ő föllépését az eddigi kísérletek közt mégis legnevezetesebbé teszi, az abban áll, hogy konkrét eredményt tud felmutatni hazájában. Csakhogy az ő hazája és a többi európai közt az ily eszmék tekintetében szélesebb és mélyebb választó vonal fekszik, mint a calaisi csatorna. Ott a társadalom már oda emelkedett, hogy a párbajt, mint nevetségest, elítéli, a törvény büntényképen sújtja; ugyanazt a szárazföldön megköveteli a társadalomnak becsületről alkotott fogalma, szemet huny rá a törvény, sőt bizonyos esetekben, a katonaságnál, kötelezőleg van előírva.

Az emberiség a maga erkölcsi haladásának némely lépéseit általában rendkívül vontatva tudja megtenni. Az anyagi fejlemények szinte rohamosan követik egymást, körülöttünk kívül megváltozik minden, s gondolkozásmódunkban az új viszonyok közepette mégis annyi előítélet, annyi avult öröksége megmarad egy túlhaladt kornak, hogyha egy váratlan földforradalom mindenestül együtt eltemetne bennünket, egy később fölöttünk termő értelmesebb lények nemzedéke csudálkozva látná kutatásai közt, hogyan futnak egymástól távoleső évezredek taposott ösvényei egymás mellett, hogyan találhatók föl azőskor durva erőszakának nyomai azon új kor mezőin is mindennütt, mely az erkölcsök szelídülése, nemesbülése korának szereti magát tartani.

Az ember személyiségének jogát szentnek nyilvánította a haladó műveltség; érvényülését hitben, szabad gondolkozásban, önmaga felőli rendelkezésében elismeri s védelme alá fogja; eltörülte – egy véres háború árán – a rabszolgaságot; még a gonosztevőben is, ki a társadalom és törvény kapuját erőszakosan betörte, tiszteli az

embert. A felebaráti szeretet intézetei napról-napra ezerével szaporodnak számban, különféleségben. Ahol egy nyomor támad, tíz segítő kéz nyúl feléje. S ugyanez a kor, mely ily ragyogó mezben látja az emberi kultúrát megjeleníteni, ugyanez a kor mily gyakran látja, hogy a háború országok s népek jólétét teszi tönkre, szomorú aratást tart nemzetek legdelidebb férfiai közt, s a „vér meg a vas” egy nap alatt évekre ad munkát a könynek és könyörnek. Es teszi ezt az a háború, melynek indoka legtöbbször egyesek gögje és uralomvágya, hiúság, vakság, gyűlölet, ámiás, féltreértés.

Emberi műveltségünk ily szörnyű ellentétei lehetlen, hogy örökké fönmaradjanak. A „hadak istenében”, ki vaskockáit olykor jónak látja elgördíteni a nemzetek között, nem hiszünk; mi azt hiszszük, hogy csak „béke istene” van. De mindamellett is abban a vérmes reményben hogy a közel jövőben lássuk már azt az időt, mikor a nemzetek és országok nem a fegyver élében fogják keresni az igazságot, hanem egy oly nemzetközi testület ítéletében, mely előtt mindenki és minden állam, legyen köztársaság, vagy monarchia, fejet hajtson. Az ököljogot a magánviszonyokban is csak sok század, s „az isten békéje” által előkészített lassú korlátozás tudta megszüntetni; a nemzetközi Ököljog érvényen kívül való helyezésének pedig még több fokot, még több akadályt kell átlépnie, míg megvalósulhat az „örök béke”, s azok a törekvések, melyek létesítésén fáradoznak, még igen soká maradnak nagy költőnk szavai szerint „megáradott nemes lelkek sziklába vert hullámai.”

Maguk az internationalisták, kik társadalom alkotó tervök alapján az emberiség egy békés, boldog korszakát látják fölvirradni, mindezt először egy minden fönállót romba döntő, pusztító háború után gondolják bekövetkezhetőnek. Mi persze a következmény felől is más véleményben vagyunk, s azt tartjuk, hogy háborúval csak új háborúk magvát lehet elvetni.

Ha azonban az állandó béke korszakát még csak messze jövőjében látjuk is az emberiségnek, nem tartjuk hiúnak azok fáradozását, kik nem a jelennek s nem a teljes sikerért dolgoznak. A nagy eszméknek lassan érlelő

századokra van szükségük; a nemes törekvések sikere nem szokott rögtön az első kérő karjai közé röpülni; a zászló kézről-kézre száll a küzdők között, míg diadalt jelezhet.

Ezért üdvözljük mi is melegen az angol parlamenti tag nagy és nemes célú törekvéseit, s kívánjuk, hogy szava minél több helyen visszhangra találjon. Ha egyelőre nem is lesz több elérve, mint egy nemzetközi bíróság alkotása, mely elé az államok minden viszályos ügyeiket előterjeszteni tartoznak, mielőtt a kérdést fegyveres eldöntésre bíznák, már ezzel is sok háborút meg lehetne előzni, sok nyomort el lehetne háritani; már ez is erősíteni fogja a józan ész, az igazság, az emberiesség uralmát, s leálcázza azok ellenségeit. Csak ennyi eredmény is méltó a fáradozásra s megtiszteli azon nagy nemzetet, melynek képviselői kézt e gondolat támadt s elfogadásra talált.